

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબ ચયાચરાય
ગાયકવાડ સેનાખાસબેલ સમશેર
બહાદુર એમના ઉદાર
આશ્રયથી.

પ્રાચીનકાવ્યમાળા

ગ્રંથ ૨૯

વલ્લભકૃત

મિત્રધર્માખ્યાન.

સંશોધન કરી ટીકા સહિત પ્રસિદ્ધ કરનાર
હરગોવિંદ હારકાદાસ કાંઠાવાળા
અને
નાથાશંકર ખૂલશંકર શાસ્ત્રી.

વડોદરા,
સંવત ૧૯૪૭-૪૮. સન ૧૯૯૧-૯૨.

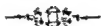
કીમત રૂ. ૦-૧૨-૦
(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે).

અમદાવાદ “ આર્યોદય ”

તથા

વડોદરા “વીરક્ષેત્રમુદ્રાલય”માં છાપ્યું.

Under the liberal patronage of
His Highness Maharaja
SAYAJI RAO GAEKWAR
Sena Khaskhel Samsher Bahadur
Baroda.

PRACHIN KAVYA MALA,
or
Old Gujarati Poetical Series,
VOL. XXIX.

POET VALLABH'S
MITRADHARMAKHYAN.

Published with annotations

By
Hargovind Dwarkadas Kántāvalā
and
Nathashankar Pujashankar Shastri.

A. D. 1891-92.

Price Re. 0-12-0

પ્રસ્તાવના

યથાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનુ અનેક પ્રમદે કલ્યાણ કરવું એજ ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેના સર્વોપગિષ્ઠનું સાર્થક થવું માને છે તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે વસુંધરા (પૃથિવી)નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમા અન્નદાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમા ધારણ થયેલ વસુ (ખનિજ ધન રત્નાદિ)ને બહિર કઢાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે, પ્રજાની સુખશાન્તિમા જગ ન થતા તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરે છે, નિર્મળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધાલય આદિથી શરીરની સુખાકારીના સાધન નિર્માણ કરે છે, તથા વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય, ગ્રંથવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખશાન્તિના સાધન આપે છે ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રજા તુલ્ય ગણી પિતાવત્ સર્વનું પાનન તથા દિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વય જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રયત્ન છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ મફત રહી તે અક્ષય કીર્તિને પામે છે એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેના પ્રમાણિક સિદ્ધાન્તો છે

શ્રીવડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન, શક્તિમાન અને પરમ પવિત્ર મહારાજાધિરાજ શ્રીમન્ત મયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાપ્તાસજેન મમશેર બહાદુર એમના પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ ભાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમા આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન પ્રયત્ન, એ સાપ્રતકાળમા સર્વ સ્થળે પ્રજા સનીય ગણાતા દૃષ્ટાતરૂપ થઈ પડ્યા છે

શ્રીમત મહારાજાધિરાજના એ જિદાર ભાવથી ઉત્તેજિત તા ૮ મે સન ૧૮૮૦ ની એ- સમગ્રણી તેઓ નામદારની સેનામા રજુ કરવામા આવી હતી તેનો આશય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમા થઈ ગયેલા ગુર્જર દુનિઓના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો પ્રમિદ્ધિમા આવે તેવી યોજના રાજ્યાશ્રયથી તેો સાર

પ્રાચીનકાવ્યસમ્રાટ એ નામના ગૂજરાતી કવિતાના પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાહરેઘર આદિ વર્નાક્યુલર ઈન્સ્ટ્રુશન રાવસાહેબ દરગોવિંદદાસ દારકાદાસ તથા વડોદરાનિવાસી શાસ્ત્રી નાથાશકર પૂજશકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલો આરબ થઇ ચૂકેલો હતો, અને તે સારૂ ધણા સ્તુતિ-પાત્ર પ્રયત્નથી હસ્તનિખિત થયેલો સામે સમ્રાટ તેમણે ક્યો હતો. વડોદરા-રાજ્યનું દેરીકેળાણીખાતું મારી દેખરેખ નીચે મુજબ રચાયેલું પછી આ સમ્રાટ બાબતમાં મેં તપાસ કરી તે ઉપરની જોવામાં આવ્યું કે રત્નાદિ ધનના બહાર દટાઈ રહ્યા હોય છે તેમ અનેક વિષયો પર રચેલી કવિતાના બહાર દટાઈ પડી રહ્યા હતા અને તે બહારને પ્રગતના ઉપયોગસાર બાબ લાવી તે દ્વારા સદ્વિચારને પ્રુષ્ટિ આપવી એ લાભદાયક થશે એમ લાગ્યું આ કવિઓમાં પ્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વર્ણન, બાલણ દયારામ, હરિભટ્ટ, ભોજભક્ત, ધીરભક્ત, ગિરિધર આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય કવિઓ આવી જાય છે. રાધાબાઈ તથા દીવાળીબાઈ નામની એ સ્ત્રીકવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે, અને બાપુસાહેબ ગાયકવાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ થયેલા ઇશ્વરભક્તની કવિતાને પણ મારો સમ્રાટ છે આ સર્વ કવિતા ગોધી અને રીકા સાથે છપાવતા ત્રણ વર્ષ લાગશે એમ અજમાશ થઈ છે એ કામ પૂર્ણ કરવા થીમ ત સરકાર મદારાજ સવાહરાવ ગાયકવાડ એમણે રૂ ૧૨૦૦૦) બાર દળરની રકમ મળુર કરી થીમતી આશ્રય આપ્યો છે અને તેથીજ આ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા શકે એ વિચાર અનુસારી ગુર્જરપ્રગ અને સર્વ ગુર્જરવાસી ઉપર ઉપકાર થયો છે એમ સર્વ સમગ્ર જનોને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ

કવિતા વિષે એક ઇંગ્રેજ કવિ લખે છે કે —

Poetry is itself a thing of God

He made his prophets poets, and the more

We feel of poetry do we become

Like God in love and power

BAILEY.

કવિતા સત ઈશ્વરની એક વસ્તુ છે ઈશ્વરે કવિઓનેજ પોતાના બિધ્યદ્વાદી કર્યા છે, અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે સ્નેહમાં અને શક્તિમાં ઈશ્વર પેઠે ધર્મીએ છીએ

કવિ વિષે વર્ણન કર્યું છે કે —

Blessings be with them and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and noble cares,
The poets, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays

WORDSWORTH.

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતર પ્રેમ તથા શ્રેષ્ઠતર ઉત્કર્ષ આપ્યા છે તે કવિઓ ઉપર આશિર્વાદ તથા અનંત પ્રશંસા હો, જેમણે દિવ્ય કાવ્યવડે આ જગત્ ઉપર આપણને સત્યના સ્વચ્છ અને આનંદના ઉત્તરાધિકારી કર્યા છે

આપણા દેશમાં તો કવિને રવિ સમ ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરવામાં આવે છે

સ્વદેશમાંના કોટ, રાજમહાનય, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય, વિશ્વાગરધાન, આદિ કીર્તિસ્તંભ પૂર્વના ગાળ કે ધર્માત્મા ગૃહસ્થો કરાવી મયા હોય છે તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો એ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે, એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેવાય છે અને સારા રાજાઓ તેમ કરાવે છે પણ ખરા, અને તેથી સર્વ પ્રજાના સુખલોગમાં વૃદ્ધિ થઈ તેમનો આશિર્વાદ મેળવે છે

કવિના દ્રવતા અનંત પ્રણમાં ઉત્પન્ન થઈ સહૃદયજનોના અંતઃકરણમાં પ્રવેશી ત્યાંવસી સુખાનંદદેનાર કવિતા તેનો જીર્ણોદ્ધાર પણ પ્રશંસનીય અને પુણ્યપ્રદ છે બાળકથી વૃદ્ધ—રૂઝી શ્રીમાન સુધી મર્વને દુઃખમાં વિશ્વાગરધાન અને સુખને અધિક કરનાર કવિતા એ પણ સાધન છે એવા એક સુખપ્રદ

સાધનનો જીર્ણોદ્ધાર પ્રજના કલ્યાણસાર શ્રીમંત મહારાગધિરાજ કરાવે છે એ તેમના પ્રગરજન કરાના હૃદય ભાનમાનુ એક સુચિન્દ છે

વડોદરાગરજ્યમા થઇ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધિમા લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટિ નીમવામાં આવી છે

પ્રમુખ.

દિવાન બાહાદુર મણિભાઈ જસભાઈ

મેમ્બરો.

રાવમહાદુર અબાલાલ સાકરલાલ એમ એ, એલ. એલ. બી
ખાનમહાદુર જમશેદજી અરદેશર દલાલ. એમ એ, એલ. એલ. બી
રાવસાહેબ પીતાબરમાઇ જેઠાભાઈ
રાવસાહેબ હરગોવિ દદાસ દારકાદાસ

દરેક એકની જનતા સુધી અનેક પ્રતો મેળવી તેને શોધી અને દીકરા શબ્દાર્થ આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસની સંભાળ નીચે શાસ્ત્રી નાયાશંકર પૂજ્યશ કર તથા કવિ છોટાલાલ નરમેશભ આદિ લાપક માણુસનાથી સવાવવામાં આવ્યું છે પુસ્તકો સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા અને જવાબદારી આ કમિટિ તરફ છે કમિટિમાંથી કોઇનું ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સંબંધમાં ન હતા માત્ર લોકહિતાર્થ કામ જાણી કમિટિએ આ કામ માથે લીધું છે

વડોદરાગરજ્ય નિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગૂંજરાતના બીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ઘણો જયો રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ તથા શાસ્ત્રી નાયાશંકરની પ્રશસનીય શોધથી એકઠો થયેનો છે, અને વધારે જયો એકઠો કરવા પ્રયત્ન કમિટિ તરફથી જારી રાખવો એમ ધારણા છે. આ સર્વ કવિતા પણ પ્રસિદ્ધિમા લાવવા યોજના તૈયાર થાય છે, અને તે ઉદ્યમ સફળ થવા ઇશ્વર પામે પ્રાર્થના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુદર તથા બોધક કવિતા-
થી વાચનારનું જ્ઞાન તથા સદ્ગુણ, રસગતા, રૂચિ, રમિકતા, સહન્યતાદિ
ઉચ્ચ પ્રમારના થઈ વૃદ્ધિ પામશે, અને ગુર્જરવાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની
કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના થઈ પ્રકટ થશે

આ પ્રાચીનકાવ્યમાળાને કચ્છ, કઠિયાવાડ અને ગૂજરાતના રાજ્યકર્તા-
ઓ તરફથી તથા બીજાં ઘણાં સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે,
તે માટે તેમનો અંત કરણપૂર્વક આભાર માનવામા આવે છે

પડોદરા
મ વત ૧૮૪૬ ના વૈશાખ
શુદ્ધ ૧, તા ૨૦ એપ્રિલ સન
૧૮૫૦, રવિવાર.

}

મણિભાઈ જશભાઈ.

ગ્રંથવિવેચન.

એક સંસ્કૃત કવિ કહેછે કે:—

“ઉપકારિણિ વિશ્રવ્ધે

શુદ્ધમતૌયઃ સમાચરતિ પાપમ્ ।

તં જનમસત્વસંધં

ભગવતિ વસુધે ! કયં વહસિ ? ”

(પચતંત્ર).

અર્થ એવો છે કે, “ઉપકાર કરનારા, વિશ્વાસ રાખીને રહેલા અને શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા માણસ સાથે જે પાપાચરણ કરે છે, એવા દુષ્ટ મનુષ્યને જે ભગવતિ પૃથ્વી ! તું કેવી રીતે જીવકી શકે છે ? ” મતલબ કે ભારમાં ભારે પાપી અને નીચમાં નીચ તેનેજ જાણવો કે જે વિશ્વામઘાત અને કૃતઘ્નપણુ આચરે છે. જગતમાં જેમ ઉત્તમ, ધર્મનિષ્ઠ અને સદ્ગુણી મનુષ્યો દરેક કાળમાં હોય છે તેમ અધમ, અધર્મી અને દુર્ગુણીની પણ તેમાં ખોટ હોતી નથી, એટલે પ્રાચીન અને અપ્રાચીન ઇતિહાસાદિના અવલોકનથી નજર આવે છે. એના માણસ થોડા હશે કે જે દુર્ગુણનો ધિક્કાર નહિ કરે તથા સદ્ગુણનો પક્ષપાત નહિ કરે. જે ગુણોને આપણે સદ્ગુણ નામથી ઓળખીએ છીએ તે બેશક ઉત્તમ ગુણો છે, જગતની જાહેજલાલીના કારણભૂત છે, અને મહર્મ વૃક્ષના ફળરૂપ છે, એટલુંજ નહિ, પણ તેમાં એવી કોઈ અલૌકિકતા રહેલી છે કે જેથી પક્કમાં પક્કો નાસ્તિક પણ તેનાથી પીગળે છે. સદ્ગુણ અને દુર્ગુણની લઠાઈમાં વારંવાર સદ્ગુણનો પરાજય થતો જોઈને કોને શોક નથી થતો ! તથા આખરે સદ્ગુણનો વિજય થયેલો જોઈને કોનાં હૃદય હર્ષથી નથી ઉભરાઈ જતા ! સદ્ગુણનો પક્ષ જોયવા તરફ મનુષ્યમાત્ર સ્વાભાવિકપણેજ ઉત્કેચ છે તે ઉપરથીજ વિદ્વાનો સદ્ગુણને દૈવી આવવા પરિત્ર આત્માને લગતા કહીને વર્ણવે છે, અને એટલા માટેજ કવિઓ પણ વારંવાર તેના પક્ષપાત કરીને દુર્ગુણનો પગજય વર્ણવે છે.

સદ્ગુણ અને દુર્ગુણનું ચિત્ર આપવાનો વિચાર વલ્લભ કવિને કેમ થઈ આવ્યો હશે, એ વાતનું કાંઈ વિશેષ કારણ ન હોય તોપણ ઉપર જણાવેલા વિચારોથીજ એ પ્રશ્નનું સમાધાન થઈ જાય છે. મનુષ્યના જીવિતક્રમમાં એવું સેકડો વાર અને છે કે જેથી તે દુર્ગુણને ધિક્કારીને સદ્ગુણને વખાણવાને ઇચ્છે. વલ્લભને પણ એવો કોઈક પ્રસંગ મળેલો હોવો જોઈએ, અને તેથી તેણે મિત્રધર્મપ્રધાનને નામે સદ્ગુણ અને દુર્ગુણનું એક સાદું ચિત્ર ચીતર્યું છે. ધર્મ અને અધર્મ જેમ સમાન ન છતાં સમાનતુલામાં મૂકી શકાય છે તેમજ સદ્ગુણ અને દુર્ગુણ જોકે પરસ્પર અત્યંત વિરુદ્ધ હોવા છતાં પણ તેનો પડછો તો જોડે મૂકીનેજ બતાવાય છે. જેમ સદ્ગુણોની ગણના કરતાં મોટો વિસ્તાર થઈ શકે છે તેમ દુર્ગુણોની સંતતિ પણ ખીજી તરફ વધતીજ જતી જોવામાં આવે છે. આવી રીતે સદ્ગુણ દુર્ગુણનું જોડું રામ અને રાવણ જેવું કે કૃષ્ણ અને કસ જેવું છે અને તેથી કવિએ તે બન્ને વિરુદ્ધ ગુણોનો બે મિત્રોમાં આરોપ કરીને કથાની રચના કરી છે.

કેટલાક તત્વચાનીઓ કહે છે કે જેમ રાત્રી અને દિવસ, પ્રકાશ અને અધકાર, ધનવાનપણું અને નિર્ધનતા, પદાર્થ અને શૂન્યતા, આ સર્વે બેબે કહેવામાં આવે છે ખરાં, પણ વસ્તુગત્ય તેઓ એકજ પદાર્થ છે; કેમકે તેઓ બે એકે કાળે એક સ્થળમાં હોઈ શકતાં નથી. અને તેવીજ રીતે સદ્ગુણ અને દુર્ગુણ પણ બે વસ્તુઓ નથી પણ એકજ છે. આ વાત કદાચ ખરી હશે, તોપણ તેથી કવિ તેને બે રૂપે વહેંચે એમાં કાંઈ વાંધો લેવા જેવું નથી. બધા કવિ એમજ વર્ણવતા આવ્યા છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ રાત્રી દિવસ વગેરેને જ ન સામાન્ય દૃષ્ટિથી બે પદાર્થ માનવામાં આવે છે તેમ સદ્ગુણ દુર્ગુણને પણ બે જૂદા જૂદા ગુણોના સમુદાય માનવાને અડચણ નથી. વળી એ ગુણો સમુદાય રૂપે છે તેથી એક માણસમાં એક સદ્ગુણ અને એક દુર્ગુણ એકે કાળે હોવાનો સંભવ છે, જેથી ‘ બે વિરુદ્ધ વસ્તુઓ એકે કાળે એક સ્થળમાં રહી શકતી નથી, ’ એવા પદાર્થવિધાના નિયમને પણ સદ્ગુણ દુર્ગુણ બે પદાર્થ માનવાથી બાધ આવતો નથી. અસ્તુ ! હવે વલ્લભકવિએ સદ્ગુણ દુર્ગુણની બે પ્રતિમાઓ કેવી દૃષ્ટિગોચર કરી છે તે જોઈએ.

આપ્યાનના ઇતિવૃત્ત તરિકે કવિએ એક કથા કહી છે. તે આ રીતે: ગજરાતના માનમ નામે નગરી હતી તેમાં બે મિત્ર બાબલો રહેતા હતા. ‘ તેઓ બંધી વાતે સરખા હતા. તેમાંના એકેકયને સંતાન નહોતું અને બન્નેને એક એક પુત્ર વૃદ્ધાવસ્થામાં થયો. તેમાંના એકનું નામ ઈંદુ અને બીજાનું

નામ મિંદુ. " ઇંદુમિંદુની જોડી " એમ લોકમાં કહેવામાં આવે છે તેજ નામનો અહીં કવિએ ઉપયોગ કર્યો છે. આ બન્ને બાળકોને ઉપવીત આપ્યા પછી ભૃગુશ્વેત્રમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા મૂક્યા ધણું વર્ષ અભ્યાસ કર્યા પછી ઇંદુ વિદ્વાન અને શુણ્વણ નીવડ્યો તથા મિંદુ મૂર્ખ અને દુર્ગુણી નીવડ્યો. પોતાના મિત્રની મહત્તા ન ખમી શકવા રૂપ અસૂયા દુર્ગુણ એ તેનામાં મુખ્ય અને ખીજા દુર્ગુણોનો ઉત્પાદક હતો. ભૂરી રહ્યા પછી બન્ને ઘેર જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં જમકૂર્મ નામના મહીકાદા ઉપરના કોળીના ગામમાં રાત્રે મુકામ કર્યો. મિંદુએ દુષ્ટ બુદ્ધિથી મારી નાખવાને ઈરાદે જિંધતા ઇંદુને મરણુતોલ મારીને તથા તેને મરી ગયેલો માનીને પલાયન કર્યું. ઘેર જઈ ખનર કરા કે ઇંદુ મરી ગયો છે, પણ તેનું બોલતું સંદેહમરેણું હોવાથી તેમના પિતાઓ જે બન્ને મિત્ર હતા તે શોધ કરવા નીકળ્યા પણ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ.

મિંદુએ મિથ્યા પાંડિત્ય અને દંભથી રાજાને યજ્ઞ કરાવવા માંડ્યો, પણ ખીજા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ તેના ખોટા વિધિ સામે વાંધો લેવાથી રાજાનો સમક્ષ વાદ થયો, તેમાં મિંદુ નિરતર થયો. એ ઉત્તર આપવાને બે માસની મેદેતપ લેખને મિંદુ બહાર ગામ બટકવા લાગ્યો. તેવામાં દૈવયોગથી જે ગામમાં ઇંદુને માર્યો હતો તેજ ગામમાં જઈ ચડ્યો. ઇંદુ શ્રવણે હતો તે ત્યાંના મુખીએ કચેલી સારવારથી સાજો થઈ આ વખતે મોટા આચાર્ય થઈ પડ્યો હતો; તેણે મિંદુને જોઈ તેનું સન્માન કર્યું એમ છતાં મિંદુએ તેની મુખી આગળ નિંદા કરી. એ નિંદા ક્રન્તાં પોતેજ પકડાઈ ગયો અને મુખી વગેરે લોકોએ તેને ઇંદુનો ખૂની જાણ્યો. ઇંદુએ તેને લોકોના મારથી બચાવ્યો એમ છતાં મિંદુએ ઇંદુને પાડ માનવાને બદલે તેની ખોદણી કરવામાંડી; જેથી મુખીએ તેને મારવાને માગ મોકલ્યા. આ વખતે પણ ઇંદુએ તેને મોતથી બચાવ્યો, તથા તેનો રાજસભામાં પરાજય થયો છે એમ જાણી તેને જય અપાવવાને પોતે તેના શિષ્યત્વ નામ ધારણ કરી તેની સાથે પોતાને ગામ ગયો. મુખી વગેરે તેના કેટલાક શિષ્યો પણ ઇંદુની સાથેજ ગયા. આતપિતાને મળ્યા પછી રાજસભામાં મિંદુને જય અપાવ્યો, પણ "જગત્ત્ર જવેરી છે" એ ન્યાયથી ઇંદુની વિદત્તા અને મિંદુનો દબ લોકોને જણાઈ આવ્યો. જેથી રાજાને એ વાતની તપાસ કરવાની છત્છા મળી. રાજાએ મિંદુને બોલાવી દષ્ટીક્રત પૂછી ત્યારે તેણે ઇંદુની નિંદા અને પોતાનાં વખાણ કર્યા. રાજાને એના બોલવામાં સંદેહ પડવાથી તેણે ઇંદુને બોલાવી વાન પૂછી. ઇંદુએ પોતાના કૃતદી મિત્રનો સારી રીતે બચાવ થાય એવી પણ ખરી વાત કહી. પણ ત્યાં આવેલા મુખીથી

આ કૃતમીનો ખયાવ થતો સહેન થયો નહિ, તેથી તેણે ખરેખરી હકીકત જાહેર કરી દીધી. રાજાએ પાટી ચોકસી કર્યા પછી ઇંદુને આચાર્ય પદથી આપી મિંદુના હાથ કાપી નાખવાની સજા કરી, તેમાંથી પણ ઇંદુએ તેને ખચાવ્યો. એવો દુર્ગુણી જીવતો રહે એ સર્વથા હીક નહિ, માટે તે કમોતે મરી ગયો, એમ કહીને કવિએ અંથ પૂરો કર્યો છે.

ઉપર સંક્ષેપમાં કથાભાગ કહ્યો તેટલા ઉપરથીજ યોડું ઘણું જણાશે કે કવિએ ઇંદુને સદગુણનું અને મિંદુને દુર્ગુણનું પાત્ર કહ્યું છે. તથા-પિ દરેકમાં કયા કયા ગુણોનો ઉત્કર્ષ કેવે કેવે પ્રસંગે વર્ણવ્યો છે તથા-કયા કયા સદગુણો કે દુર્ગુણો કયા કયા ગુણોના હેતુબૂત વર્ણવ્યા છે, તે જોવાને આપણે અંથની વસ્તુનું કલ્પના જોઈએ. આ અંથનો વિષય જે મિત્ર વિષે છે તથા સન્મિત્ર મિત્રપ્રતિ કેવું વર્તન કરે છે તથા કુમિત્ર મિત્રપ્રતિ કેમ વર્તે છે, એ વાત એમાં જણાવી છે માટે કવિએ આ અંથનું નામ મિત્રધર્માખ્યાન રાખ્યું છે તે યોગ્યજ છે. આરંભમાં મંગલાચરણ કરાના બદલામાં કવિ કેટલાક મિત્રો જેઓ પ્રાચીન ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેમનાં નામ ગણાવે છે. તેમાં દુર્યોધન અને દુશ્યને પણ મિત્ર તરીકે ગણાવી તેનું પરિણામ હાનિરૂપે વર્ણવે છે. કવિનો આશય અહીં એવો જણાય છે કે દુર્ગુણી મિત્રોની મિત્રતાનું પરિણામ વિનાશજ હોય છે. તે પ્રેમાનંદને વૈરીનો મિત્ર ગણે છે અને એમ કહીને-તેણે પોતાના-પિતા-તથા ગુરૂની પ્રશંસા કરી છે. એવી રીતે ગુરૂની તથા નૃદા નૃદા ઉત્તમ પ્રકૃતિના મિત્રોની પ્રશંસા કરવાથી વસ્તુનિર્દેશાત્મક મંગલાચરણ કર્યું છે, એમ રસરવાંચનારાઓ જોઈ શકશે.

આ કથાનું સ્થળ તેણે માનસપુરી (જેને કવિ એક જગ્યાએ રતનપુરી પણ કહે છે) માન્યું છે અને તે સ્થળ ગૂજરાતમાં છે એમ કહીને કવિએ ગૂજરાતની પ્રશંસા કરી છે. ગૂજરાતને મુકાબલે તેણે બીજા દેશોમાં ખામીઓ વર્ણવી છે. ગૂજરાતનાં સ્ત્રી પુરૂષને તે ગુણવાન વર્ણવે છે તથા તે દેશ ખાનપાન વગેરેથી આપ્તાદ છે, એમ પણ કવિ કહે છે. સૌથી વધારે વખાણવા જેવું ગૂજરાતમાં શું છે તે વિષે કહેતાં કવિ કહે છે કે, ગૂજરાતમાં લોકો જેવા માણસ છે તેવા બીજે ઢંકાણે નથી. જેમ:—

“ નર અને નારી જુઓ, ગુણિયલ ગૂજરાતે,
ખાના પાના ધાના સર્વ, વળી વધુ એક છે;

સ્ત્રીલિંગમાં જોરાળી જે, મહત્વવાળી છે માયા,
અધિકી તેથી છે આ તો, સાક્ષીઓ અનેક છે,
તેથી કે તેથી વધારે, દયા દયિતા છે વર,
અન્ય સ્થળ અહ્ય દીસે, અત્ર છટી છેક છે;
આહા! વળી એના થકી, સારા માઠા શું કરાય ?
પૂજ્ય છે પેરવના, વાર જ્યાં વિવેક છે !
દયાવાન દાનવાન, માન પાન ધાનવાન,
વિદ્યાવાન હતા ગયા, એવો ગૂજરાત આ;
ભાષોને ભરતખંડ, ભમીભમી ભલે જાતે,
ગૂજરાતકેરા ગુણ, વાર તો વિખ્યાત આ;
જન ગૂજરાતકેરો, અન્ય દેશે જાય જ્યારે,
ત્યારે અંગ કષ્ટ સહે, વડું નવ વાત આ;
વિદેશી સ્વદેશી કોઈ, આમતેમ કરી આવે,
નવનાં નૈવેદ્ય પામે, રૂડી જુઓ જાત આ ! !

આ વાત ખરી છે કે જોડી. એ તો વાંચનારે વિચારી જોવું, તથાપિ કવિની સ્વદેશપ્રીતિ આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. જો મનુષ્ય પોતાના સ્વ-દેશનું બહુ કરવાને કે તેમને અર્થે તન મન કે ધનનો ભોગ આપવાને તૈયાર થાય તો તેનામાં આ સ્વદેશપ્રીતિનો ઉત્તમ ગુણ હોવોજ જોઈએ કવિ જાણે આપણને શીખવે છે કે, સ્વદેશને અને સ્વદેશના રીતિ રિવાજ વગેરેને દૂષિત કરી સદૈવ અસંતુષ્ટ રહેવા કરતા સ્વદેશને વંદીને તમે જો બીનું કાંઈ પરાક્રમ નહિ કરી શકો તોપણ તમારા મનને જે પોતાની સ્થિતિમાં સંતોષ ઉપજશે, એજ તમને પરમ લાભ છે. આ કવિએ પોતાના પિતાની પેઠે ભરતખંડનો પ્રવાસ કર્યો હતો કે કેમ, એ વિષે કાંઈ અમારાથી મુકરર કહી શકાય તેમ નથી તથાપિ ભરતખંડના બીજા દેશોની સ્થિતિ, ત્યાંના લોકોના ગુણો અને આચરણ વગેરેની તેને સારી માહિતી બેશક મળેલી હોવી જોઈએ. અને તેથીજ એ પોતે બીજા દેશો સાથે ગૂજરાતનો મુકામયો કરી જતાવે છે, તે કેવળ સ્વદેશાભિમાનને લીધેજ નહિ પરંતુ તેમાં મધાર્થતા પણ રહેલી છે. વિશ્વગુણાદર્શના કર્તા વેંકટાધ્વરિ પોતાના ચંપૂમાં જૂદા જૂદા દેશોનું રમૂજ વર્ણન કરેછે તે જોવાથી પણ આ કવિનું લખવું કેટલું મધાર્થ છે તે જણાઈ આવશે. વેંકટાધ્વરિ લખે છે કે:—

“વિશ્વાવસુ—સ एष सर्वसपदामास्पदतया त्रिदशालस्यादेश इव गुर्जरदेश-
क्षुपोः सुखारुरोति. अत्र हि,—

सरूपरस्वादुकमुकनववीटीरसलसन्
मुखाः सर्वस्वाघापदविविधदिन्याबग्धराः ॥
कनद्रत्नाकल्पा धुमश्रुमितदेहाश्चधुसृजैर् ।
युवानो मोदन्ते युवातेभिरमी तुल्यरतिभिः ॥

અત્ર વધૂનામપ્યન્વાદશ સૌંદર્યમ્ ।

तत्तत्स्वर्णसवर्णमंगकामिद ताम्रो मृदुश्चाधरः ।
पाणीप्राप्तनवप्रवालसरणी वार्णी सुधाधोरणी ॥
वक्त्रवारिजमिन्नमुत्पलहलश्रीसूचने लोचने ।
के वा गुर्जरसुध्रुवामवयवा यूना न मोहावहा ॥ ”

અર્થ— “ વિશ્વાવસુ, જો આ ગૂજરાતદેશ આપણાં નેત્રને
સુખ આપેછે, આ દેશ સર્વ પ્રકારની ધન ધાન્યાદિ સપત્તિનું રથાન હોવાથી
બીજા રવર્ગ જેવા છે આ દેશના જીવાનોનાં સુખ સદા કપૂર અને મધુર
સોપારી મૂકીને બનાવેલા તામ્ર પાનના બીડાંના રસથી શોભતા છે સર્વ
કોઈ જેને વખાણે એવા નાના પ્રકારના દિવ્ય તથા તેઓ ધારણ કરેછે. તેઓ
પ્રકાશમાન રત્નના અર્ધકાર પેહરે છે. તેમના દેહ ચંદનના સુગંધી લેપથી
મસમસાટ બેહેકી રહ્યા હોય છે અને રતિના સરખી સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે તેઓ
આનંદ કરેછે (આ તો પુરુષોની વાત કહી. પછી) આ દેશની જીવાન સ્ત્રી-
ઓના જેવી સુંદરતા પણ બીજી કોઈ જગ્યાએ નથી. તેમના અંગનો વર્ણ
તપાવેલા સોનાના સરખો અને તેમનો ઓઠ કામળ અને રાતો હોયછે. તેમના
હાથ પાદડાની નરીન કુપ્તો જેવા અને તેમની વાણા અમૃત જેવી મીઠી
હોયછે. તેમનું સુખ કમળનાજ સરખું અને તેમનાં નેત્રમા કાળા કમળની
શોભા હોયછે (હુંકામાં કહું તો) ગૂજરાતની સુંદરીઓનાં કયાં કયાં અંગ
જીવાનોને મોહિત કરે એવાં નથી ? અર્થાત બધાય અંગ મોહ ઉપજાવે
એવા છે.” એજ કવિ ગૂજરાતદેશના વેપારીવર્ગ માટે કહેછે કે—

“ દેશે દેશે કિમપિ દુતુસાદદ્ધુતં લોકમાતા.
સપાત્રૈવ દ્રશિણમમિત મદ્ય મ્હેષાણવાપ્ય ।
સયુજ્યન્તે સુચિરત્રિગ્દોત્કાંઠિતામિ સત્તામિ-
મૌત્ય ધન્યાઃ કિમપિ દધતે સર્વમપત્યમૃદ્ધાઃ ” ॥

“ ગૂજરાતના ભોટા દેશ દેશ ફરીને તે દેશની નવાઈઓ જુઓ ॥ તથા અપાર દ્રવ્ય પણ સંપાદન કરેછે. તે પછી તેઓ પોતાને ઘેર આવે છે અને ઘણા દિવસના વિયોગથી ઉત્કંઠિત થયેલી પોતાની સતી સ્ત્રીઓનો તેમને મેળાપ થાય છે. એવી રીતે સર્વે પ્રકારની સપત્તિથી સમૃદ્ધ થયેલા ગુર્જરા કોઈ અલૌકિક સુખ ભોગવે છે માટે તેમને ધન્ય છે । ”

વલ્લભકવિ સ્વતંત્ર મિત્રજનનો હોવાથી તેને પેટ અર્થે કોઈની સ્તુતિ કરવી પસંદ નહોતી, તથા તેવો કોઈ પ્રશામતીઓ કરિ હોય તે પણ એને પસંદ નહોતો. તે કહે છે કે એવા કવિઓવડે અમારા ગૂજરાતને કલંક લાગ્યું છે (જુઓ છંદ ૮ મો).

“કવીશ્વર પ્રેમ જેવા, કોક તો અમારા જેવા,
શામ લક્ષણપંતા કો, રાયરક સેવતા;
અજ્ઞાયકમત તણ, માગણીની રીત ભણ,
યજ્ઞવાનું તે ન યણ, બને મોરા દેવતા;
દ્વિજધર્મ ભૂલનારા, વાસ વશ્યા તેણેકરી,
ગૂજરાતને કલંક રેણ, વિના રેવતા;
ધિક ધિક ધ્યાન માન, અરે ન સહુ સમાન,
કરણું હવે તો પ્યાન, લાગેા ખૂરે દેવતા.”

તે વખતમાં થઈ ગયેલા શામળદાસ કવિના ઉપર આ આક્ષેપ ક્યાં છે, તે ઉપરથી આ કવિઓ વચ્ચે મોટો મતભેદ ચાલતો હતો તે દેખાઈ આવેછે. એ બંને વચ્ચેના ગ્રંથડાનું પુસ્તક વલ્લભે રચેલું છે; તે કોઈ પ્રસંગે બાહાર પડશે તો એ વખતની કવિતા સંબંધી તેમ બીજી ઘણી વાતો અજવાળામાં આવશે. “નિરંકુશા હિ કવયઃ” એ ન્યાયથી કોઈની દરમર ન રાખતાં સ્વતંત્રપણે કવિતા કરવી એ વલ્લભનો મત જણાય છે, અને “વિનાશ્રયાન શોભતે કવિતાવનિતાલતાઃ” એ ન્યાયને અનુસરીને કવિતા કરવાનો શામળનો મત જણાય છે. કવિ, ચિતારા, ગવૈયા, અને બીજા હુન્નરમંદોનો આજ સુધીનો ઇતિહાસ જોતાં આપણને જણાય છે કે જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ કવિ વગેરે થઈ ગયા છે તે બધા સ્વતંત્ર મિત્રજનના હતા, અને તે દારણથી તેઓ નાણાં સબંધી તંગીમાં પણ પડ્યા રહ્યા છે. દારસી કવિરાજ શેખશાદીના સંબંધમાં મહમદ મિઝનવીની વાત મશહૂર છે. વળી એમ પણ સાંભળ્યું ॥ કે એ કવિ જંગલોમાં પોતાના દિવસ

કાઠતો હતો. મહાન કવિ શેક્સપિયર માટે સાબલ્યુ છે કે તે નાટકો બજવી ને પોતાની છદ્મી રતત્રપણે ગુજારતો હતો તથાપિ તેણે એક મોટા ગૃહ રચની સખાવત કબલ રાખવાને ના પાડી હતી કાલિદાસકવિને રાગ વિક્રમના કે બોજનો આશ્રય હતો એમ કહેવામા આવેછે, પણ તેની સાથે એને ખીજા દેશોમા નાશી જવાની તથા સતાર્થ રહેવાની પણ જરૂર પડી હતી, એમ પણ કહેવામા આવેછે ' શા માટે ? ' નાત્કુજાદિ વચ્ચે ' ખીજુ શુ ? ' એમ છતાં પણ કોઈ સારા છત્ર નીચે રહીને કવિ ઉત્તમ નજ હોઈ શકે એમ તો નથીજ અને તેથી શામળે રખીદાસનો આશ્રય ઈચ્છ્યો તેટલાપરથી શા મળ ઉત્તમ કવિ નથી એમ કહેવાય નહિ પણ દરેક કવિ પોતે પોતાના મતનુ સમર્થન કરે, તે આપણે સામળવુ અને વિચારથી ન વાચનારે શક્યનુસાર તેની ધુનના કરવી

અદારથી વીસમા કવિત સુધી કવિએ આ મથના નાયક ઇંદુનો આકારના ઇંદુ સાથે સરખાવો બહુ સારી રીતે કર્યો છે અને રસગ્રોએ તે ધ્યાન આપીને વાચવા જેવો છે અહીં આગળથી કવિ હવે સદગુણ અને દુર્ગુણનો અથવા ઇંદુ અને મિંદુનો વિરુદ્ધ સરખાવો કરી ખતાવે છે એક ગુરુજ્ઞ છે, ખીજો ગુરુદ્રોહી છે એક જલહી શીખે છે ખીજો શીખતો નથી એક ગુરુનો ઉપદેશ મહણ કરે છે, ખીજો માનતો નથી એક ખીજા સહપાઠીઓ પર રનેહ રાખે છે, ખીજો વૈર રાખે છે એક વિનયી થાય છે ખીજો ઉદ્વેગ થાય છે એક સત્યવ ક્તા થાય છે, ખીજો દબી થાય છે એવી રીતે જુદા જુદા પ્રકારના ઇંદુ અને મિંદુ નીવડે છે ગુરુના ધર આગળથીજ મિંદુ ઇંદુની શ્રેષ્ઠતા ખમી શકતો નથી અને એના મનમા એમ આવે છે કે, ઇંદુની શ્રેષ્ઠતા એ આગળ ઉપર મને દબાવનારી થશે એના વિચારથી ઇંદુનો ધાટ ધડવાનુ ખીજ તેના મનમા રોપાય છે

મિંદુ ઇંદુની સધળે નિંદા કરી ચૂક્યો તેમા તેનો દાવ ફાળ્યો નહિ ત્યારે તે ગુરુપામે ફરિયાદી લેધ ગયો કે તમે આ ગુરુપાસેથી વિદ્યા ચોરી જનારને કેમ શિક્ષા નથી કરતા ? ગુરુએ તેને સમજાવ્યો કે એ વિદ્યા ચોરી જાય છે એના બદનામા મને વધારે કીંગતી થય આખી જાય છે માટે એ જાતે ચોરી જાય ! મિંદુએ ચિત્તનિશ્ચય કરનારી વનસ્પતિ લાગીને ઇંદુને ખનાડી એમા પણ તેનુ ધાર્યુ થયુ નહિ ઇંદુ આટલુ છતાં પણ મિંદુને પોતાનો ઇશ્વર માનીતે તેનુ હિત કરવામાજ તાત્પર રહે છે

ઈંદુ ગુરુ પાસે વિનયથી ઘેર જવાની રજા માગે છે ત્યારે મિંદુ ઉદ્વેગ-

ઇથી રળની દરકાર રાખ્યા વગર જ્યા તૈયાર થાય છે. ઈંદુ ગુરને ગુરદક્ષિણા માગવા માટે વિનવે છે ત્યારે મિંદુ કહે છે કે, અમે અમારે નસિએ શીખ્યો છીએ, તેમાં તમે શાની ગુરદક્ષિણા માગો છો ? ગંભીર ગુર પેહેલાને આશિ-વંચન અને બાંજીને કાંઈ પર દ્રવ્ય ન કરવાનો ઉપદેશ આપી તેમને વિદાય કરે છે. કવિએ અહીં આગળ સહપાડીઓના ચિત્તવેધક વિયોગનું સારું ચિત્ર આપ્યું છે, અને તે કરતાં ગુર તથા ગુરપત્નીનો ઈંદુ પરનો રોહ વર્ણવવાને નિમિત્તે તે વાતસભ્યરસવડે શ્રોતાઓનાં હૃદય પીગળી જાય એવી રચના કરી છે.

હવે એ મિત્રોનું મુસાફરીનું સંકટ વર્ણવે છે કવિએ મહીનદીનાં કાંતર અને તેનાં પાણીનું વર્ણન કરીને બયાનકરસ બરાબર બતાવ્યો છે. રસ્તો નહારો, બૂલા પડવું, તરસે મરવું, એ બધા વાંક ઈંદુને માથે પડે છે અને મિંદુ તેને એવાં બહાનાથી ધમકાવે છે રસ્તામાં કાળી મળે છે અને હુટે છે, ત્યારે મિંદુ ઈંદુને તણને નાશી જાય છે. કવિએ અહીં-કાળીઓની બાપા પશુ ઠીક વાપરી છે.

મિંદુના મનમાં એમ હતું કે હારા એને મારી નાખશે અને હું એકલો ઘેર ચાલ્યો જઈશ તેથી ગામમા મારો કોઈ હરીફ રહેશે નહિ. પણ જ્યારે એણે ઈંદુને જીવતો જોયો ત્યારે એને લાગ્યું કે મેં એને રસ્તામાં જોડે દુ.ખ દીધું છે તે બધું એ ઘેર જઈને કહી દેશે તો મારી ફરેલી થશે કવિ અહીં મિં-દુના મનોવિકારની પંક્તિઓ વર્ણવે છે અને આખરે એ બધાનું પરિણામ એમ આવે છે કે ઈંદુને મારવો એવો મિંદુના મનમાં નિશ્ચય થાય છે. એકાદ મોટું પાપકૃત્ય કરવાને માણસના મનમાં કેવા કેવા દુર્વિચારો ઉપજે છે અને તે કેવે હલકે રસ્તે દોરાય છે, તથા સ્વાર્થ, લોભ, અસૂયા, ભય, આ વિકારો તેમાં કેવે આગળ પડતો ભાગ લે છે, એ સર્વે કવિએ બહુ સૂક્ષ્મપણે અહીં વર્ણવે છે. ઇંદુને મારવાનો નિશ્ચય કર્યો પછી કપી રીતે મારવો, એ શકા પાપી મિંદુના મનમાં ખડી થાય છે. તેના પણ નિર્ણય છેવટે કરી તે પોતાનું કાળુ કર્મ કરી ત્યાંથી ભાગે છે. પાપકર્મ કર્યા પછી માણસના મનની કેવા અવદશા થાય છે એ પણ કવિએ બહુ સરસ રીતે વર્ણવી બતાવ્યું છે કવિ અહીં આગળ એક-વાર શ્રોતા બની જઈને કહે છે કે—

“ ધિક્ક સ્વાર્થ ! તને ધિક્ક, મૂર્ખતા મર્જીથી ભુંડી !

સાજાંગ છે સો સો તને, દુષ્ટ જીવતો રહો ! ! ”

ઈંદુને મારીને નાસતા મિંદુના ગભરાવલા મનની સ્થિતિ વર્ણવતાં કવિ લખે છે કે:—

“પડધા સ્વપાદકેરા, પડે તેણે ડરે ઘણો,
અરે ! હાય આળ્યો ઈંદુ, પકડી પાડ્યો મને !
છાડાવશે કોણુ હવે, મયડીને મારશે એ,
અરે ! અરે ! માર્યો ઘણો, ક્યાંથી આળ્યો એ કને ?
હવે કશું કરવું મેં ? મૂક્ય મૂક્ય ઈંદુ મને,
છવતો જવાદે આજ, થયો જૂઠો હું જને;
મેં તો તને માર્યો નથી, દીલથી ડરાળ્યો નથી,
એવું તેવું વદે મુખ, નાસતો વેલો વને ।”

ખાતકીના મનમાં પોતાના પાપકર્મવા ભયનેલીધે એવીજ ભ્રાંતિ ઉપજતી હશે ।

પાપકર્મીનાં પાપકર્મ તેમને કેવી રીતે ઉધાડાં પાડી દેછે તે કવિએ કહે પછી વર્ણવ્યું છે. મિંદુ ઘેર જાય છે અને તેના સમાંવહાલા ખુશી થાય છે. ઈંદુનાં માખાપ પોતાના પુત્રની ખબર પૂછવા ત્યાં આવે છે ત્યારે હકીકત કહેતાં તે ગભરાઈ જાય છે અને તે એવું બોલે છે કે જ્યાં સૌને સંદેહ ઉપજે છે. ઈંદુને શોધ કરવા જવાને બધા તૈયાર થાય છે ત્યારે સાથે જવાનું પણ તે કબૂલ કરતો નથી; તેથી વળી વધારે શક ઉપજે છે.

ખન્નેના ખાપજે મિત્રે હતા તે ઈંદુને શોધવા નીકળે છે. કવિ અહીં દૂરીને મહીનદીનું વર્ણન કરે છે. મહીનદી ગૂંજરાતના જે પ્રદેશમાં વહે છે તે પ્રદેશ રેતાળ હોવાથી પાણીના પ્રવાહથી જમીન ઊંડી ખોદાઈ ગઈ છે અને મહીના ખન્ને કાંઠા ઉપર ઊંડાં, લાંબાં અને વાંકા ચૂકાં સેંકડો કોનરો પડેલાં છે. આ કોનરોનાં સાબ હુંદારાઓને સારો મળી શકે માટે અસલથી આ જગ્યાએ હુંદારાઓનો બો ખરોજ અને તે કારણથી મહીનદીના કાંઠાપર જડુધા ચોર વસે છે એમ કવિએ વર્ણવતા આવ્યા છે. આ કાવ પણ લખે છે કે:—

“સાળી મહી લવાખિશી, માહાત્મ્યવાળું અતિશે,
કાળું લમર છે પાણી, ભ્રષ્ટ કરનાર હા !
સાધુને અસાધુ કરે, કરે દાતાને અદાતા,
અચોરને ચોર કરે, કોણ તરનાર હા !

ભલાકેરી ભલાઈને, ખૂરાડી કે ખૂરાઈમાં,
ચૌરતાઈ ચાંપે ચિત્ત, ભૂડું ભરનાર હા !
ભૂલાવે છે ભણેલાને, દૂલાવે છે ઝાઘાંને એ,
મૂલાવે છે મૌલ્યવાન, છે કો તરનાર હા ! !

૪૬ બ્રાહ્મણો એ મહીતીરમાં છુટાયા અને યાદીને શોધ કર્યા વિના પાછા આવ્યા ! ઘેર આવ્યા પછી મિંદુએ તેમને ખરેખરી હકીકત જણાવી; તે એવી રીતે કે જોના એ અર્થ યદ્ય શકે. એક અર્થ એવો કે જેથી ઈંદુ મરી ગયો છે એમ સમજાય અને બીજો અર્થ એવો કે જેથી ઈંદુ વધારે અભ્યાસ કરવા કાશીએ ગયો છે એમ સમજાય.

હવે મૂર્ખ તથા દંભીની વિદ્યાનુવર્ગમાં કેવી ફજેતી થાય છે તે પણ વર્ણવે છે. રત્નપુરીના રાજાએ યજ્ઞ આરંભ્યો તેમાં મિંદુ આવ્યાર્ય થયો પણ પોતાને યજ્ઞકર્મની ખબર નહિ અને બીજાને પૂછતાં માનહાનિ થાય, તેથી યજ્ઞનો આરંભ ઉલટીરીતે કરવા માંડ્યો. જેથી બીજા બ્રાહ્મણોએ વાંધા લીધા. આ વાતનો નિર્ણય કરવાને રાજાએ સભા કરી, તેમાં મિંદુથી ઉત્તર અપાયો નહિ, અને એનું વિત્ત કળાઈ ગયું. તેમ છતાં મિથ્યાભિમાની પેટે તેણે જવાબ આપ્યો કે આ તમામ સભા મારા વિરુદ્ધ છે માટે તટસ્થપણે વિવાદને જોનારા પંડિતોને હું લાવું, પછી વિવાદ કરવો. રાજાએ તે કબૂલ કીધું અને એ માસની મુદત આપી મિંદુને હવે મિત્રની જરૂર પડી. તે હોત તો જરૂર મને આ પ્રસંગે બચાવત ! પણ યદ્ય ગદ્ય વાતનો પરતાવો શા માટે કરવો ? તેણે મનથી તો સદાને માટે ગામ તજ્યું પણ મોઢે એ માસની અવધિ કરી તે નીકળ્યો. એજ મહીનાં કોતરેશમાં વળી તે છુટાગયો, અને માર ખાધો. એ તરફ ગામના લોકો છુટારા અને મુખી પટેલોનો તેમાં ભાગ હોય છે તે પણ કવિએ અહીં બતાવી આપ્યું છે.

હવે કવિ ફરીને ઇંદુનાં દર્શન કરાવે છે. ગુણો સર્વત્ર પૂજ્ય છે અને માન પામે છે એ દેખાડી આપવાને ઇંદુને જે ગામમાં મિંદુએ માર્યો હતો તેજ ગામમાં તે એક મોટો આવ્યાર્ય થાય છે, ત્યાં વસ્તી વધેછે, અને તે ગામ પણ આબાદ થાયછે, એમ વર્ણવે છે. ઇંદુ ગામના મુખીનો પૂજ્ય ગુરુ યવાથી ગામલોક તેને પૂજેછે, વિદ્વાન હોવાથી બીજા વિદ્વાનો પૂજે છે, અને વિનયવાળો હોવાથી સર્વ કોઈ પૂજે છે. અષ્ટમીના હવન નિમિત્તે ઇંદુના અધિપતિપણા નીચે બ્રહ્મભોજન થાય છે ત્યાં મિંદુ આવી પોદ્દોએ છે અને ઇંદુની આગાથી બીજા તેને જમાડે

છે. ઇંદુને દેખીને મિંદુ મુજે છે, તથા તેની મોટાઈની વાતો સાંભળીને તે બળી મરે છે. ઇંદુને હલકો પાડવાની તે વાત કરે છે પણ હવામા ઊડી જાય છે. અધમ માણસના મનમા ઉત્તમ માણસના ગુણો તરફ કદી પણ પ્રીતિ થતી નથી, એમ કવિએ અહીં બહુ ઉત્તમરીતે બતાવી આપ્યું છે. અધમ મિંદુ હજી પણ ઇંદુની ખોદણીજ કરે છે પણ તેને શરણે જતો નથી કે માફી માગતો નથી ! ઇંદુ તેને દેખેછે અને ઘણે દહાડે મળેલા પોતાના વાહાલા બાઈ જેવો રતેહ બતાવીને તેને ભેટે છે ! અધમાધમ મિંદુનું હૃદય હજી પણ કેમળ ધતુ' નથી ! ઇંદુ તેનું દુર્લભ સમારનો પણ નથી. પણ તેનું સાશં સ્વાગત કરી પોતાના ભાવિક શિષ્યવર્ગમા તેની પ્રશંસા કરે છે, તેમ છતાં દુષ્ટ મિંદુ મુખીના આગળ ઇંદુની નિંદા કરે છે. 'પાવો પાવાને પાપે સેવાય છે' એ ન્યાયથી મુખીને તેની વાતો ઉપરથીજ જણાય છે કે ઇંદુનો ધાતકી આ હોવો જોઈએ મુખીએ મિંદુને મારવા માડ્યો પણ ઇંદુએ તેને બચાવ્યો. મિંદુએ કબૂલ કર્યું કે હું ધાતકી છું લોકોએ તેને મારી નાખવાનો ઠરાવ કર્યો અને વળી જીવને જોખમે ઇંદુ વચમાં પડ્યો. આના બદલામા મિંદુ ઇંદુને કહેવા લાગ્યો કે તુંજ આ કૃત્યનો કરાવનાર છે ! ! મિંદુ જેવા અધમ પાત્રના મોઢામાં આવ્યા શબ્દો કવિએ મૂક્યા છે તે યોગ્યજ છે ! છેવટે મિંદુ પોતાની ધરની હકીકત કહેછે અને તેના પર ઉપકાર કરવાને ઇંદુ તેનું શિષ્યપણું અગીકાર કરી તેની જોડે જવા તૈયાર થાયછે

કોઈ કહેશે કે પોતાના ઉપર આટલાટલો અપકાર કરનારનો વિશ્વાસ રાખી તેની જોડે જવા તૈયાર થનાર ઇંદુ છેકજ બોલો એટલે હુમ્મ્યાઓના કાવાદાવા ન સમજે એવો દશે, તો તેમ પણ નથી, મિંદુના બોલવામાં તત્વાર્થ શો છે તે પોતે સમજતો હતો તથા તેનો પોતાપ્રતિ કેવો ભાવ છે તે ઇંદુ જાણતો હતો, એમ કવિએ ધણીક જગાએ બતાવી આપ્યું છે. (જુઓ મનહર ૧૮૫-૧૮૬ વગેરે). માત્ર અપકાર કરનાર પ્રતિ ઉપકાર કરવાનો ઉદાર સદ્ગુણ વર્ણવવાને કવિએ આમ વર્ણવ્યું છે. મુખી વગેરે કેટલાક લોક ઇંદુની સાથે તેને આમ જાયછે, એમ વર્ણવીને કવિએ બતાવી આપ્યું છે કે સદ્ગુણી માણસ તરફ સર્વને સ્વભાવતઃ પ્રીતિ હોયછે, અને જ્યારે તેને વધારનાર કોઈ વિશેષ કારણ મળી આવેછે, ત્યારે તે એવી વધી જાય છે કે તેની પરિસ્થિતિ પણ જાણવામાં આવી શકતી નથી !

કુટ મણસની દુષ્ટતા છેડે ઉઝાડી થયા વિના રહેતી નથી, આ તત્વને

અનુસરીને કવિએ હવે પછીનો અર્થ લખ્યો છે, ગામ પાસે આવ્યું જોઈને મિંદુ ગભરાય છે અને ઇંદુને એકાંતમાં તેડીને કહે છે કે, મેં તો નગરમાં તમારા મરણની વાત ફેલાવી છે, માટે હવે હું શું કરીશ ? તમે મારા અપરાધ ક્ષમા કરીને મને બચાવો, વગેરે. ઇંદુ આ વાત સાંભળી ચકિત થાય છે, પણ પછી તેને ઉપાય બતાવે છે. મિંદુ અહીં આગળ ઇંદુને ધણી ધણી ધનાદિકની લાલચો બતાવી પોતાનું બહુ કરવા સૂચવે છે અને ઇંદુ તે સઘળી લાલચો કહેવા માત્ર છે એમ સમજીને પણ તેને દિલાસો આપે છે. ગામમાં પોહ્યા ત્યાં એટલે તરતજ મિંદુ એક જાતનો ફેરળ કરે છે. સ્વભાવથીજ જેઓ સાપની પેઠે દુષ્ટ હોય છે તેમનું આચરણ કોઈ પણ રીતે સીધું થતું જ નથી ! ઇંદુનાં માત પિતા વગેરેની પાસે મિંદુ યશ લે છે કે ઇંદુને મેં સમજાવી પટાવીને તેડી આપ્યો છે.

ઇંદુ મિંદુનો શિષ્ય થઈ રાજમહામાં જય મેળવી મિંદુને યશ અપાવે છે, તેના બદલામાં મિંદુ લોકોને મોઢે ઇંદુની નિંદા કરે છે, અને પોતાની વિદ્વતાને વખાણે છે. એમ છતાં ઇંદુનાં યતાં વખાણુ નથી ખમાતાં ત્યારે તેનો ઘાટ ધડવાનો વિચાર કરે છે ! હવે કૃતાન્તરથી અવધિ થઈ ! કવિએ હવે આ-ટોપવું જોઈએ; અને તે પ્રમાણેજ હવે કવિ અર્થનો ઉપસંહાર કરવા માડે છે. પાછળ કલા પ્રમાણે રાજની તપાસમાં મિંદુ ગુરુદ્રોહી, મિત્રદ્રોહી કૃતદ્વી, અવિદ્વાન, દંભી, મિથ્યાભિમાની અને એવા એના અનેક દુર્ગુણોનું પાત્ર માલમ પડવાથી રાજ તેને શિક્ષા ફરમાવે છે, અને વળી એક વાર ઇંદુ વચમાં પડી તેને શિક્ષામાંથી મુક્ત કરે છે. ઇંદુ રાજના આચાર્યની પદવી પામી વિદ્યા અને સદ્ગુણના વિજયનું નિશાન ઉઠાડે છે તથા મિંદુ દુર્દેવ, દ્વિષકાર, ફજોલી અને પશ્ચાન્નાપના અગ્નિમાં શેકાઈ આખરે મરણ પામે છે. દુષ્ટ મિંદુનું કવિએ મરણ વર્ણવ્યું છે. પણ અર્થસંકળના સાથે એ વર્ણનને કાંઈ સંબંધ નથી; માત્ર કવિએ વર્ણનવાના કારણમાં એટલુંજ કહે છે કે, એવો દુષ્ટ જીવતો રહે તે મને પસંદ નથી ! પણ કવિના આ કહેવામાં ચમત્કારિક મર્મ રહેલો છે, અને તે કેટલેક અંશે ટીકામાં ખુલ્લો ક્યો છે. વિશેષમાં એ છે કે કવિએ મિંદુનું પાત્ર એવું દુર્ગુણી વર્ણવ્યું છે કે જેનામાં પશ્ચાન્નાપ વગેરેથી સુધારો થઈ શકે નહિ. સંગતિદોષથી જેઓ દુર્ગુણી થયા હોય તેઓને પોતાના દુર્ગુણનાં કડવાં ફળ મળતાં તેમને દુર્ગુણનો પશ્ચાન્નાપ થાય છે અને પછી સુસંગતિમાં રહીને તેઓ સદ્ગુણવાન થાય છે. પણ જેમ કડવું વૃંજડું અનેક ઉપાયથી મીઠું થતું નથી, તેમ જન્મ સાથેજ જે દુર્ગુણનાં ખીજ લાવે છે, તેનો લય પણ મરણ સાથેજ થાય છે. માટે મિંદુનું મૃત્યુ એજ તેના

દુર્ગુણનો નાશ છે, એમ માનીને કવિએ તેનું મરણ કહ્યું છે. જો કવિ તેને જીવનો રાખીને પશ્ચાત્તાપાદિથી સદ્ગુણી કરી દેત, તો કવિએ પાત્ર વર્ણનામાં ભૂલ કરી એમ આપણે કહેવ પશ્ય વદનમકિ આપણને તેવી ભૂલ દાટવાનો અવકાશ આપેન્નં નહિ, કેમકે તે મદાકિવિ પ્રેમાનંદનો પુત્ર છે !

મૃગના કનિષ્ઠતનુ આ પ્રમાણે વિવેચન કર્યા પછી મૃગની બાળા તથા કવિતા વિશે કાંઈ વિશેષ કહેવા જોઈ રહેતું નથી. વદ્યજની આ મૃગની બાળા પક્ષી મુગમ છે, તેની કવિનાના પાછળા મૃગોમાં કવિના વિશે જોઈએ તેટલું લખાયું છે એટલે પુનઃ અહીં ચર્ચાચરણ કરવા નથી.

શ્રીજગદીશ્વરાયનમઃ

વલ્લભકૃત

મિત્રધર્માખ્યાન.

કવિત.

હરિ અને હર મિત્ર, રામ ને સુગ્રીવ મિત્ર,
નારદ પર્વત મિત્ર, જુગોજુગ જાણ છે,
વાલ્મિકિ વસિષ્ઠ મિત્ર, ગમ ને જનક મિત્ર,
કિરીટી ને કૃષ્ણ મિત્ર, પૃથ્વીમા પ્રમાણ છે,
અહિમહિ બ્રાત્ર મિત્ર રાવણ તેમના મિત્ર,
કુર્યોધન કર્ણ મિત્ર, ભલે વૉ'રી હાણ છે,
પ્રેમાનંદ વૈરી મિત્ર, માધવ તેમના મિત્ર,
વલ્લભના સર્વ મિત્ર, મિત્ર દેહ પ્રાણ છે

૧

૧ મિત્રધર્માખ્યાન નામે કથા વખના વલ્લભ શિષ્ય પ્રદાય પ્રમાણે
આરભમા હરિનું નામ કથન કરીને વસ્તુનિર્દેશાત્મક મગળાચરણ કરતા
પૂર્વે મધ્ય ગથેલા કેટલાક મિત્રોના નામ ગણાવે છે હરિ ૪૦ પર્વત—એ
નામના કારિ કિરીટી—અર્જુન અહિમહિ બ્રાત્ર—અહિરાવણ અને મહિ
રાવણ એ નામના બે ભાઈઓ રાવણ ૪૦—અહિરાવણ મહિરાવણ બે ભાઈ
અને રાવણ, એ મિત્ર હતા ભલે ૪૦—એ કુર્યોધની મિત્રતાથી કુર્યોધને નાશ
થવા ૩૫ હાણ ભલે વૉહોરી છે તથાપિ તેઓ મિત્ર તો હતાજ પ્રેમાનંદ ૪૦—
પ્રેમાનંદ પોતાના વૈરીઓનો મિત્ર હતા—વૈરીઓને મિત્ર ગણે એવો હોય અને

દશ જે વિશેષ જોયા, ભટકતાં ભૂમિ મધ્ય,
 અટક જતાં ન અડયા, જોવા જુદા કારણે;
 કોક ક્યજે કાંક લહ્યું, બીજે સ્થળે બીજું કાંક,
 અર્ધોઅર્ધ લહ્યું કાંક, મનમોહ મારણે;
 કોક દશતાણા નર, રામાયકી ગુણવાન,
 અબળા આડી અપાર, પુત્ર મૂકે પારણે;
 એક દશ જોયા જાતે, નરનારી બેય શુદ્ધ,
 વાહ વાહ વડું જેવે, ગયો વાંકે વારણે.

૨

માધવ નામે કોઈ ગૃહસ્થ તે પ્રેમાનદનો મિત્ર હતો. અથવા માધવ(વિષ્ણુ)
 એજ પ્રેમાનદનો મિત્ર હતો. વલ્લભના તો સર્વ કોઈ મિત્રજ હતા—તેનો
 કોઈ શત્રુજ નહોતો. દેહ અને પ્રાણ એ પણ પરસ્પર મિત્ર છે. અથવા મિત્ર
 તે દેહના પ્રાણ ૩૫ છે

૨ જે દેશની કથા કહેવી છે, તે દેશ બતાવવાને ઉપોદ્ધાત કરેછે. દેશ
 ૪૦. અટક ૪૦—જુદાને માટે જોવાને સિંધુના કાંઠા ઉપરના અટક શહેર-
 મા જતાં પણ અડયા—અટકી રહ્યા નહિ અર્થાત્ અટકની પેલીમેર પણ
 જઇ આવ્યા. અટકની પેલીમેર એવ્વદેશ છે માટે ત્યાં જવાની આર્થસોકો-
 એ બંધી કરીછે, તથાપિ વેપારીઓ અને યુદ્ધ કરનારા ક્ષત્રિયો તો અટક
 આગળ સિંધુ નદી આગળીને પણ પેલીમેર જાય છે. એ વિષે આકબરના
 સરદાર બંધપુરના માનસિંહે એક દોહરો કહ્યો છે કે—

“ સખી બુમિ ગોપાલકી વામે અટક કહા ?

જાકે મનમે અટક હૈ, સોહી અટક રહા. ”

અર્ધોઅર્ધ—અર્થાત્ જે બીજી જગોએ પૂરેપૂરું જોયેલું તેમાંનું થોડું થોડું
 બંધુપ મનમોહ ૪૦—મનનો મોહ મારવામા—મટાડવામા. રામાયકી
 —શ્રીઓ કરતા. અબળાનું આગપણ વર્ણ પુત્ર ૪૦—પુત્રને પારણામા
 સ્ત્રીઓને જતી રહે ! ! અર્થાત્ પુત્રનો પણ રતેહ ન રાખે એવી વાહ વાહ
 ૪૦—તે દેશમાં નર અને નારી બન્નેને શુદ્ધ જોષને જેવે હું વાહવાહ વડું
 છું એવામાં વાંકે વારણે ગયો—તેમનામાં ખામી જોઈ તેમને વખાણતાં
 અટકો !

વૃદ્ધ બાળ લહી કરી, કંપ કાયા મધ્ય વાપ્યો,
 અરે આ ગજળ શો છે, ગજળ થવા સમો !
 કોક સ્થળે જતાં જ્યાં. નરનારી બાળ સર્વ,
 ગુણવાન ઘણા ઘણા, વર્ણવીએ શુ અમો ?
 ખાનાકેરી ખોટ તહીં, ધાના ધરણીમાં નહિ,
 પાનાકેરી પેર કૈંક, રામાશુ સુખે રમો;
 સર્વસ્વ એ સુખ કા'વે, લલ્લુ કોક દેશે કાંક;
 તોય એક વાનું નથી, ભૂમિમાં ભલે ભમો. ૩
 નર અને નારી જુઓ, ગુણિયલ ગૂજરાતે,
 ખાના પાના ધાના સર્વ, વળી વધુ એક છે.
 સ્ત્રીલિંગમાં જોરાળી જે, મહત્વવાળી છે માયા,
 અધિકી તેથી છે આ તો, સાક્ષીઓ અનેક છે;
 તેવી કે તેથી વધારે, દયા દયિતા છે વર,
 અન્ય સ્થળ અદ્ય દીસે, અત્ર છકી છેક છે;
 આહા ! વળી એનાથકી, સારા માઠા શું કરાય ?
 પૂજાયછે પેરવના, વાડ જ્યાં વિવેક છે ! ! ૪

૩ શી ખામી જોઈતે કહે છે: વૃદ્ધ બાળ ઇ. શો ગજળ તે વર્ણ છે:
 કોક સ્થળે ઇ—જ્યાં ખાવાનું મળે તે સ્થળે, સદાપ્રત વગેરે લેવા) ધાના
 —ધાન્ય. પાનાકેરી ઇ—કૈંક (મારવાડ વગેરેમાં) તમે રામાશુ (સ્ત્રીસાથે)
 સુખે રમો છો ત્યાં પાનાની (પીવાની) પેર નથી. (ઉપરની કડીમાના 'નહિ'
 નો અન્વય અહીં પણ કરવો). અથવા, કૈંક પાનાની પેર પણ (તેવીજ છે)
 અથવા જ્યાં પાનાની પેર (તળવીજ) છે ત્યાં ખાનાની ખોટ છે, (એમ
 અન્વય કરવો). સર્વસ્વ ઇ—ખાના, પાના, અને રામા, એ સધળાં સુખ
 કહેવાય છે, તેમાથી કોઈક દેશમાં કોઈ એક વાનું હોય તો એક વાનું ન
 હોય.

૪ બધા ગુણવાળો દેશ ગૂજરાત છે એમ વર્ણ છે નર ઇ. સ્ત્રીલિંગ

દયાવાન દાનવાન, માન પાન ધાનવાન,
 વિદ્યાવાન હતા ગયા, એવો ગૂજરાત આ;
 ભાળોને ભરતખંડ, ભમી ભમી ભલે જાતે,
 ગૂજરાતકેરા ગુણ, વાર તો વિખ્યાત આ !
 જન ગૂજરાતકેરો, અન્ય દેશે જાય જ્યારે,
 ત્યારે અગ કહ સહે, વહુ નવ વાત આ;
 વિદેશી સ્વદેશી કાઈ, આમ તેમ કરી આવે,
 નવના નૈવેદ્ય પામે, રૂડી જુઓ જાત આ. ૫
 એવા ગૂજરાત મધ્ય, મોટી વસ્તીવાળું એક,
 રતનપુર નામે જાણુ, વિદ્યાધન જ્યા ધણું;

ઇ—નારી જાતિમા જોરાવર અને મહત્વવાળી જે માયા કહેવાય છે,
 તેના કરતા આ દેશમા જે માયા (હેત પ્રીતિ) છે તે અધિકી છે.
 અર્થાત્ ગૂજરાતના લોક ખીજ દેશોના લોક કરતાં માયાળુ વધારે છે.
 વળી તે માયા જેવીજ અથવા તેથી પણ વધારે દયા રૂપી વર (ઉત્તમ)
 દયિતા (સ્ત્રી) ગૂજરાતમા છે. અત્ર ઇ—અર્થાત્ અહીં તો તે છેકજ
 છકી ગઈ છે—મહુજ બોહોળી દયા છે આહા ઇ—વલ્લભ કવિ હર્ષ
 પામીને કહેછે કે, આહા ! એ દયાથી સારા મહા શુ કરાય ? અર્થાત્
 સારા પર દયા કરવી અને માદા પર દયા ન કરવી, એમ કાઈ એ દેશમાં
 નથી ! એમા તો પેરવના (કાષ્ટ રીતભાત વિનાના) પણ પૂજાયછે !
 ત્યારે એ દેશમા વિવેક નહિ હોય એમ પણ નથી ! કેમકે, વાર ઇ—જ્યાં
 વાર (સારો) વિવેક પણ છે !

૫ વિદ્યાવાન ઇ—આ દેશમા પૂર્વે વિદ્યાવાન હતા અને તે ગયા—મૃ-
 ત્યુ પામ્યા આમ તેમ કરી—ગમે તેવી રીતે. નવના ઇ—નવે નિધિઓથી
 ખનતા નૈવેદ્ય અથવા નવ વાનીના નૈવેદ્ય અર્જુનેતા “નવવા નૈવેદ્ય પામે”
 એ ઉપરથી “ નવના નૈવેદ્ય ” જોલાણુ હોય એમ લાગે છે એમ હોય તો
 “ નવા નવા નૈવેદ્ય ” એવો અર્થ સ્પષ્ટજ છે જુઓ ઇ—આ ગૂજરાતીની
 જાત કેવી રૂડી છે તે જુઓ !

તન મન ધનથકી, ભરપૂર લોક ભર્યા,
વિદ્યાહીન વસે નહિ, ધ્યાન કરું તેતણું;
ચાર વર્ણુ જે ચતુર, વાસ વરી રહી ત્યહાં,
ધારવાનો ધર્મ તેણે, વેદમાં વધો ગણ્ય;
દ્વિજ દેવકૃષિ સમા, ક્ષત્રિય અધિક હીક,
વાસવથી વીર્યમાંય, ભાવ શું તેનો ભણ્ય ?

૬

ધનદશા ધનવાન, વ્યાપારી વણિક મોટા,
સમજણા શૂદ્ર સર્વ, વાદમીક જેવા વસે;
ભરપૂર સર ભણું, વિદ્યા રૂપી વારિથકી,
ચાર જાતતણાં પક્ષી, પાન કરી ઉલ્લસે;
જેની શક્તિ હોય જેવી, તેવી તેહ પ્યાસ ટાળે,
નવરંગ અંગ કરી, રંગાએ નવે રસે;
પંચ અંગુલિ સમાન, જેમ જોવામાં ન આવે,
તેમ સારા માઠા સર્વ, હેતથી વરી હસે.

૭

૬ રતનપુર નામે—રતનપુર એના નામનું. તનમનધનથકી ઈ—
તનથી ભરેલા (તાંદુરસ્ત), મનથી ભરેલા (મોટા મનવાળા), અને ધનથી
ભરેલા (ધનવાન). ધારવાનો ઇ—વેદમાં વહેલો ધર્મ તેઓ પાળતા
હતા. ક્ષત્રિય ઇ—ક્ષત્રિયો વીર્યમાંય (બળમાં) વાસવથી (ઇંદ્રથી)
અધિક હીક હતા. ભાવ ઇ—હું તેમનો ભાવ (દેવાદિક ઉપરની શ્રદ્ધા
અથવા તેમની ઉત્તમ કીમત) શું ભણ્ય ?

૭ ધનદશા—કુબેરભડારીજેવા. ચાર જાતતણાં પક્ષી—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય,
વૈશ્ય અને શૂદ્ર રૂપી. પાન કરી—અર્થાત્ ભણાવે. ઉલ્લસે—શોમે જેવી
ઇ—અર્થાત્ સૌ કોઇ પોતાપોતાની શક્તિ પ્રમાણે વિચાર્યાસ કરેછે ।
નવ રંગ ઇ—નવા નવા રંગ (આનંદ) વાળું અંગ કરીને (કાવ્યના)
નવે રસથી રંગાય છે. અંગુલિ—આંગળિયો. અર્થાત્ એ નગરમાં પણ,

કવીશ્વર પ્રેમ જેવા, કોક તો અમારા જેવા,
 શામ લક્ષણવંતા કો, રાયરંક સેવતા;
 અન્નચક્રવર્ત તણ, માગણની રીત ભણ,
 યજ્ઞવાનું તે ન યણ, બને મોટા દેવતા;
 દિગ્ધર્મ જૂઝનારા, વાસ વરયા તેણે કરી,
 ગૂંજરાતને કલંક, રેણુ વિના રેવતા;
 ધિઃક ધિઃક ધ્યાન માન, અરે ! ન સહુ સમાન,
 કરવું હવે તો ખ્યાન, લાગો ખૂરે દેવતા.

સર્વ માંહી શિષ્ટ એક, પરિષ્ટ વિષ્ણુ ત્યાં વસે,
 ઈષ્ટ મિત્ર જેના સર્વ, માનસના માનવી;
 પર્મ ઈષ્ટ મિત્ર તેમાં, એક વાડવ વડેરો,
 ગુણવાન રે'તો ઘણો, પેર શી પિછાનવી ?
 બળ બુદ્ધિ મધ્ય બેઠ, સમાન ગુણી તે સાચા,
 વ્યર્થ નવ વદે વાચા, વાત ખરી માનવી;

જેમ પાંચે આંગળીઓ સરખી જેવામાં આવતી નથી તેમ, સારા માદા હતા પરંતુ તે સર્વે હેતથી ને ખુશીમાં વસતા હતા.

૮ પાંચે આંગળિયો કેવીરીતે સમાન નથી તે વહેં છે: કવીશ્વર ઈન્દ્ર પ્રેમ જેવા—પ્રેમાનંદ જેવા. અમારા જેવા—વલ્લભ જેવા, અને કોઈક તો શામ (કાળાં) લક્ષણવંતા હોઈને તે રાયને અને રંકને સેવતા હતા. અન્ન-ચક્રવર્ત—આલણને ચોખ્ખે એવું કાંઈની ચાચના નહિ કરવાનું વ્રત. યજ્ઞવાનું ઇન્દ્ર—અર્થાત્ આલણે જે કરવું બોધાયે તે ન કરીને. રેણુ—રેવવાનો (ધાતુને પરસ્પર ચોટાડવાનો) પદાર્થ. એવા પુરુષો ગૂંજરાતને કલંક સાચે વગર રેણુ રેવે છે લાગો ઇન્દ્ર—જૂરી વાતમાં દેવતા લાગો અર્થાત્ અમે તેવા માણસની વાત હવે ન કરતા પ્રસ્તુત કથાજ કહીએછીએ. આ છંદની બીજી અને ત્રીજી કડીમાં વહેંલા પુરુષનું નામ પેહેલી કડીમાં કવિએ “ શામલક્ષ-ણવતા” એ પદમાં “શામળ” એવી રીતે મૂક્યું છે માટે અદ્વાલંકાર.

ચક્રવાકકેરી જોડી, નયનની જોડી જેવી,
તેવી જોડી દિજુ બેની, જાણે દેવ દાનવી
હૃદે સ્થળ વાસ વસે, બન્ને દિજુદેવ મોટા,
વાંઝિયા બે વૃદ્ધ થયા, પો'ચ્યા નવ કોડ છે;
યજ્ઞ કરિયા અપાર, જમાડિયા દિજુ ઘણા,
આહુતિયો આપી આપો, ખાતે ગ્રહી ખોડ છે;
જવા બેઠી દ્વય ચક્ષુ, યજ્ઞધૂમ્રથકી જાણુ,
તોય નવ કાજ થયું, તંતનો શો તોડ છે;
એવે એકાએક હવો, ધર્મ કર્મ ધારવાથી,
એક એક સુત બેને, જુગે ગણી જોડ છે.
છીપ જે સમુદ્રકેરી, વિકાશી રહે વળુધી,
વૃદ્ધિ એક રૂપે થાય, બધાય મોતી ઘણાં;
સારાં માઠાં ધાય કોક, તેમ થઈ ગયું આમાં,
સમજણું સગજે સૌ, ગુણી બાળ બે જાણાં;
સમવિષમ બે શબ્દ, છવતા રે'વાને જગે,

૯

૧૦

શિષ્ટ—લોકોમાં માન પામેલા—પ્રમાણભૂત મનાયમે. વરિષ્ઠ—
હિતમ માનસના—માનસ નગરના. જાણે ઇ—દેવ અને દાનવી (દાનવ
જાતિ) સર્વે તે બેની જોડીને જાણે છે

૧૦ હૃદે સ્થળ—અર્થાત્ ગુપ્તસ્થળમાં વાંઝિયા—(બન્ને જાણુને
વૃદ્ધાવસ્થા આનતા સુધી પણ સંતાન ન થનાથી) ખાતે ઇ—એમ કરી
કરીને ખોડ ગ્રહણ કરી શી ખોડ તે કહેછે જવા બેઠી ઇ—દ્વય—બે.
ચક્ષુ—આંખો યજ્ઞધૂમ્ર—ચરનો ધૂમાડો અર્થાત્ ઘણા યજ્ઞ કરવાથી
તેનો ધૂમાડો નિરંતર આખે લાગી લાગીને આખતુ તેજ કમી થઈ ગયુ.
તંતનો ઇ—હવે તેમણે યજ્ઞ કરવાનો તત્ત કરવો કે નહિ, એ ખાતતનો
શો તોડ (નિર્ણય) કરવો ? કેમકે યજ્ઞ કર્યા છતા પણ સંતાન તો થયા
નહિ ! જુગે ઇ—જગતે તે બે પુત્રને પણ જોડ ગણી છે

બેદ ભણાવતા ભલો, હેત પ્રીત ના હણ્યાં;
 ઉછર્યા ઉભય સુત, ઉપવીત જોગ હવા,
 કરું શું વખાણુ જાતે, માન મોંઘાં તેતાણાં. ૧૧
 દહથકી પ્રાણુ નવ, અલગા કરવા ગમે,
 તેમ સુતનો વિયોગ, ગમે નવ એકને;
 બાજુગરે બંધ બાંધી, પૂતળી કરી સ્વાધીન,
 નાચે નચાવે છે જેમ, વિચારો વિવેકને;
 તેમ ધર્મબંધનથી, બંધાયલા દિનદેવ,
 ગમ્યો નહિ તોય જોત્યો, છોડી છત છેકને;
 કરીને નામાભિધાન, ભાળી પ્રહારચારી સુત,
 વિદાય કરવા વેગે, ધર્યો તર્ત ટેકને. ૧૨
 ઈંદુ નામ એકતાણું, મિંદુ અન્યતાણું નામ,
 અષ્ટ અષ્ટ વર્ષતાણા, ઉભય થયા હતા;
 ઉપવીત મળ્યાપૂઠે, ઉભય તે ગયા ચાલી,

૧૧

૧૨

૧૧ બે મિત્રોના બે પુત્રો સમાન શુણના નહોતાં એમ વર્ણુ છે:
 છીપ ૪૦. સમ ૪૦—જગતમા સમ અને વિષમ એ બે શબ્દો છે, તે જાણે
 જીવતા રહેવાને માટે તે બાળકો પણ સમવિષમ (અસમાન) શુણના થયા
 હોય નહિ શું ? તેમ તેઓ પોતાપોતાના શુણનો બેદ ભણાવતા હતા—
 અર્થાત્ જન્મેના શુણમા ભિન્નતા છે, એમ દેખાડતા હતા; પણ તેમને
 પરસ્પર જે હેતપ્રીત હતાં તેને હણ્યાં (તબ્યાં) નહોતાં.

૧૨ એકને—એકકે માળાવને. ગમ્યો નહિ ૪૦—તેમને પુત્રોનો વિ-
 યોગ ગમ્યો તો નહિ, તોય પણ (સ્નેહની) છત છેકજ છોડી દેખને તે વિયોગ
 જોત્યો (શોધ્યો) અર્થાત્ “ ઉપવીત આપ્યા પછી બાળકને શુરકુળમાં
 વિધાબ્યાસ માટે મૂકવો, ” એવું ધર્મનું બંધન હોવાથી છોકરાઓને શુરને
 ઘેર મૂકવા જવાનો વિચાર કર્યો નામાભિધાન—નામ પાડવાનો સંસ્કાર.
 પ્રહારચારી—પ્રહારચર્યવ્રત પાળનારા.

તપોવન તપ કાજ, મુનિ ત્યાં રહ્યા હતા;
 નમૈદાનું નિર્મળ જ્યાં, નીર તીર તો પાવન,
 વારૂ મિત્ર વીર બન્ને, વેગથી વહ્યા હતા;
 પઠાવ્યા ન કાશીક્ષેત્ર, વૃધ્ને દૂર પંથ લહી,
 ભાળવવા ભલી પેર, ઉભય ગયા હતા ! ૧૩
 ભૃગુક્ષેત્ર ભણું ભાળી, તપોવનને નિહાળી,
 રાખ્યા ઇંકુ મિંકુ તર્ત, ભણાવવા ભાવથી;
 ગયા વૃદ્ધ ચાલી ઘેર, કરે સ્મર્ણ સુતકેરૂં,
 ગણે દિન જતા ઘણા, મેળો યાય માવથી;
 ભણે થોડું ઘણું ભાઈ, તો તો તેડી લાણું તર્ત,
 આશા મન માંહી એવી, દાનાઈએ દાવથી;
 સંવત્સર વીતે જ્યારે, ત્યારે તેડવા તે જાય,
 જાણે નવ કાંઈ શીખ્યા, ગુરૂસેવા સાવથી. ૧૪
 વાત્સલ્યતા વત્સ પર, મન મધ્ય અતિ પણુ,
 રજ જાણાવાય નહિ, તાપસના તાપથી;

૧૩ તપોવન ઇ—જ્યાં તપ કાજે મુનિઓ રહ્યા હતા એવા તપોવનમાં ચાક્ષીને ગયા. ભાળવવા—સોપણી કરવા.

• ૧૪ ભૃગુક્ષેત્ર—ભૃગુક્ષપિના આશ્રમની પાસેનું સ્થળ—હાલ જ્યાં ભરૂચ છે તેની પાસેનું સ્થળ. ગણે ઇ—પુત્રોના વિયોગમાં જે દિન જતા હતા તેની ગણતરી કરતા હતા, અને ઘણા દિવસનો વિયોગ છે એમ માનતા હતા. માવથી—માવજી જેના પુત્ર સાથે—(મેળાપ યાય) દાનાઈએ ઇ—એવી આશા દાનાઈ રાખીને દાવથી (ત્યાં જવાના લામથી) રાખતા હતા. સંવત્સર—વર્ષ. જાણે ઇ—પણ જ્યારે તેડવા જાય ત્યારે ગુરૂની સાવ (સર્વ) સેવાથી પણ તે કાંઈ શીખ્યા નથી એમ તેઓ જાણે અર્થાત્ પાછા ત્યાં રહેવા દેઈને ઘેર જતા હતા.

કાંઈ તો કે'વાય નહિ, રાખતાં રે'વાય નહિ,
 લક્ષણુ લે'વાય નહિ, ડરે ઘણા શાપથી;
 તાપસની સેવ સાધે, ઇંદુ મિદુ પ્રાત ભલા,
 પ્રજાસર ભણે નહિ, મોટાઇના માપથી;
 તપસીએ એક વાર, ઉભય વૃદ્ધોને વાર્યા,
 આવવુ ન આંહી કદી, સમજે ન આપથી ! ! ૧૫

કાયા મધ્ય ક પતા તે, આવ્યા તેવા ગયા ધેર,
 કેર કર્યા જેવી વાત, તાપસના મુખની ।
 દિન રાત ચિંતા થાય, અરે દુઃખી હશે સુત,
 શેણે ભણવાને મૂક્યા, જય ઘડી મુખની ।
 પ્રાણણુ હતા બે ભાઈ, ભવ મધ્ય ભીખી ખાત,
 અરે હવે કે'વી કેને, પડી વાત દુઃખની ।
 નહિ મળી હોય ભિક્ષા, શિક્ષા ગુરુજી તો કરે,
 દિક્ષા તે ધરે શી પેર ? રાડય ઝગી રૂખની ! ! ૧૬

સંદેશાને સાંઈ કરે, દિલ વિચ્છ ડરી રહે,
 તાપસે તે તોડી પાડ્યુ, થયુ દુઃખ તેથકી;

૧૫ વાતસલ્યતા—પુત્રનેહ. વત્સ—પુત્ર. જ્ઞાણસર (જ્ઞાણાસર)—
 જ્ઞાણનો વાચક અક્ષર 'ઓમ્' એટલું પણ જણ્યા નહિ । (વેદાધ્યયન કરાવ-
 તાં પ્રથમ ઓમ્ શીખવવામાં આવેછે). સમજે ઈં—તમે આપથી (પો-
 તાની જાતથી) સમજતા નથી ત્યારે અમારે કહેવું પડેછે કે તમારે
 અર્ધી કદી આવવુ નહિ (માતાપને દેખીને છોકરાને, લક્ષ વિદ્યાભ્યાસ
 તરફથી ઠીકી જાયછે એમ માનીને).

૧૬ તેઓ પોતપોતામાં કહેના લાગ્યા કે, કેર ઈં. દિક્ષા ઈં—તે
 (જાળકે) જ્ઞાણચારીની દિક્ષા (વ્રત) શી રીતે ધરે ? એવી રીતે તેમના
 મનમાં રૂખની (મનની ઈચ્છાની) રાડય ઝગી—પ્રકાશી. અર્થાત્ મનમાં
 ચિંતા થવા લાગી.

કે'વાય ન કોઈ આગે, લેવા ન જવાય સુત,
 દિલ મધ્ય થાય દુઃખ, તંતથી રહ્યા ટકી;
 અરે આવે સુત ક્યારે, સ્માર્ણ કરે એતું એજ,
 ધર્મકર્મ ભૂલ્યા વૃદ્ધ, સુણે ન વારૂ વકી;
 ઇંદુ મિંદુતાણી પેર, કવીશ્વર કથે હવે,
 સુણજો એતા તમામ, મિત્રધર્મ તો નકી.

૧૭

આકાશનો ઇંદુ જુઓ, શીતળ શોભાયમાન,
 મોહકારી માનવને, સુખકારી સામટો;
 પોપે ઔષધીને પૂર, સીંચે સુધા સુરનૂર,
 કૂર નહિ કરી વાતો, કળા વધી કે ઘટો;
 કુમુદનો પ્રાણદાતા, કા'વે કમલનો વૈરી,
 અભિસારિકાતણો જે, પ્રેમનો પૂરો પટો;
 વિરહિણીકેસો માનો, સુખદ દુઃખદ ચંદ્ર,
 લે'વાયે લાંચનવંત, રાતદી એ તો રટો.

૧૮

૧૭ તે તોડીપાડ્યું—તેમના સદેશ વગેરે પણ અટકાવ્યા. સુણે
 ઇં—(તેમના આવવાની) વાર (સારી) વકી (તક) પણ ન સુણે !

૧૮ કવિ પ્રથમ આકાશના ઇંદુ(ચંદ્ર)ને વર્ણવે પછી ઇંદુ નામના
 બ્રાહ્મણપુત્રસાથે તેને સરખાવે છે આકાશનો ઇં. પોપે ઇં. (ચંદ્રમા-
 માંથી પડતા અમૃતવટ્ટે પૃથ્વીપરની તમામ વનસ્પતિ પોષાય છે, એમ
 કવિઓ માને છે). સીંચે ઇં—સુર (દેવ)ના નૂર (તેજ) રૂપ સુધા
 (અમૃત)ને સીંચે કુમુદનો—પોયણનો (ચંદ્રપ્રકાશથી તે ખીસે છે
 અટકે). કમલને—(ચંદ્રપ્રકાશથી તે ખીસાય છે ખટકે તેજ વૈરી). અભિ-
 સારિકાતણો ઇં—પતિને મળવા સંકેત સ્થળમાં જનારી સ્ત્રીઓના પ્રેમના
 પૂરા પટા રૂપ સુખદ—(તેમનો તાપ શમાવે માટે). દુઃખદ—(કામ
 ઉપગ્રવી વિરહ દુઃખ મટાડે માટે). લે'વાયે ઇં—એ ચંદ્ર કલંકવાળો છે
 એમ તમારે રાતદિવસ યાદ કર્યાકરવું. (ઇંદુનામે બ્રાહ્મણપુત્રને કથંક વિતાવે
 વર્ણવેલો છે માટે).

વલ્લભનો ઇંદુ ભાજો, નભનો પછે નિહાજો,
 શીતળતા સદ્ગુણથી, ચઢે ન નિહાજતાં;
 નવ રંગ અંગ આજે, શશિતણી શોભા કરી !
 અલૌકિક લૌકિકમાં, દીસે બાળ ચાલતાં;
 મોહક મનોજ સમો, હારે ચંદ્ર ત્યાં ચતુર,
 વેણુ ઢાળે પીયૂષ, નેણુ જન ન્યાળતાં;
 ફરતા તો કાંઈ નહિ, કળા વધે ઘટે નહિ,
 કંઈ ને કુમુદતણો, પૂર્ણ પ્યારો ભાળતાં. ૧૯
 નારી માત્રતણો માણુ, પુરૂષનો જીવ જન,
 વિરહિણી વાંચે જેન, રાતદી રટી રટી;
 કુખદ ન કુનિયાંને, સુખદ સર્વેને સાચ,
 લાંચન લગાર નહિ, કેસરીકટિ કટિ;
 સુખકર સુધાકર, અભ્રથી છવાઈ રહે,
 કપી પેર ઘટે ઘાટ, જાય શું ઘટી ઘટી !
 કુર્જન દબાવે આને, સુજન સુહાવે અંગ,
 મકાશે છે ચંદ્રપેર, કવિ કે' લટી લટી. ૨૦

૧૯ વલ્લભનો ઇંદુ—વલ્લભ કવિએ આ અંધના નાયક તરિકે જે
 બ્રાહ્મણ પુત્રને ઇંદુ કહીને વર્ણવે છે તે શીતળતા ઇં—ચંદ્રની શીતળતા
 'ઇંદુ'ના સદ્ગુણથી ચઢે નહિ. અલૌકિક ઇં—લૌકિકમાં (લોકના સમુદાય-
 માં) તે બાળ ચાલતાં અલૌકિક દેખાતો હતો ! મનોજ—કામદેવ. પીયૂષ-
 અમૃત. તેણે ઇં—મનુષ્યો તેને નજરે જોતા હતાં. કંઈ ઇં—ચંદ્ર તો
 ફક્ત કુમુદનોજ પ્યારો છે પણ આ તો કંઈ (કમળ) અને કુમુદ, જ-
 નેનો પ્યારો છે. અંધાર જન્ને વસ્તુઓ તેને પ્રિય છે ચંદ્રથી અધિક વર્ણુઓ
 છે માટે અધિકોપમા.

૨૦ ૩૫ વર્ણુ છે: નારી માત્રતણો ઇં કેસરી ઇં—કેસરી (સિંહ)ની
 કટિ જેની તેની કટિ હતી સુખકર ઇં—સુખનો કરનારો સુધાકર

ગુણ ગણ ગણીજીઓ, ચતુર એ ચંદ્રચક્રી,
અધિક દેખાય અતિ, વાર સહુ વાતમાં;
ઘટે ન ઘટાડયો કદી, ગુણ ચંદ્ર ચક્રી રજ,
એવો મિત્ર મજો સૌને, પ્રેમના પ્રભાતમાં;
બાલ રાશિ હોય જ્યારે, દર્શે ક્ષયરોગી ત્યારે,
નિરોગી આ બાલપણે, જનુ ભયું જાતમાં;
મિંદુ ક્ષાર સિંધુ સમો, ચઢે અને ઉતરેછે,
ધણો ઘાટ ઘડે જાણ, પ્રેમી જન પાતમાં. ૨૧
સાગરની સીધી વાત, મંથન કરાવી અર્પે,
મન માન્યાં રત્ન ચૈદ, અધિક આ એચકી;
માનવના મંથનથી, સદગુણ રૂપી રત્ન,
હુદયકી નીકળે ન, નરમાનો એ નકી;
છળ ને કપટતાણી, આવે ભરતી ન ઝોટ,
ઝોટય તો અખાડી દિયે, નહિ વાર તો વકી;

(ચંદ્ર) તો અખ (વાદળો) થી છવાઈ રહે (ખજુ આ તો નિરંતર પ્રકાશ-
તો હતો) ! કથી પેર ઇન્—ચંદ્રને આ ‘ઇન્’ સાથે સરખાવવાનો ધાટ
કથી રીતે ઘટે ? કેમકે એનામાંથી ઘટી ઘટીને શું ઘટી જાય કે તેથી તે
ચંદ્રની બરોબર થઈ રહે ? હજીન—(રાહુ વગેરે) આને (ચંદ્રને). ‘ઇન્’-
ને વણુંછે: સુજન ઇન્.

૨૧ પ્રેમના પ્રભાતમાં—પ્રેમરૂપી પ્રભાત થતામાં. અથવા પ્રેમાનંદ
રૂપી સૂર્ય ઉદય થતામાં. પ્રસ્તુતમાં અપ્રસ્તુતનું વણુંન છે માટે અપ્રસ્તુત
પ્રશંસા અલંકાર. બાળરાશિ—નાનો ચંદ્ર. ક્ષયરોગી—(કળાઓ ઘટી
ગયેલી હોવાથી). હવે મિંદુને વણું છે: મિંદુ ઇન્. ક્ષારસિંધુસમો—જેમ
ખારો સમુદ્ર ભરતીઝોટથી ચઢે છે અને ઊતરે છે તેમ આ મિંદુ પણ રીસાય
છે અને ખુશી પાવ છે ! પ્રેમીજન પાતમાં—પ્રેમી માણસોનું પતન કરવામાં.

દીપતો તે દુર્ગુણથી, ભરપૂર ભર્યો પાણ,
પ્યાસ નવ પૂરી મટે, સ્થિર રહે ના ટકી !

૨૨

ઈંદુભિંદુતાણા ગુણ, કવીશ્વરે ગણ્યા એમ,
શ્રોતા સમજે ન હવે, ફેલ્ય કરાવી કહું;
ગુરુ ઘેર રહ્યા બન્ન, સેવ સાધે સિદ્ધકેરી,
મસિદ્ધ પ્રરૂપ ગુરુ, જાણે સૃષ્ટિમાં સહું;
વૃદ્ધ પિતા આવતા ત્યાં, જ્યારે યદ્ય ગયા બંધ,
ત્યારે ગુરુદેવે ભાળ્યું, કાળ તે વીત્યા બહું;
શિખાવવા લાગ્યા સાંઈ, વેદ મંત્ર વાર વારે,
રીઝે ઇંદુને ઉચ્ચારે, લક્ષણ રૂઠાં લહું.
એકવાર શીખવે જો, ઇંદુ શીખી જાય તર્ત,
મિંદુ માથાકોડ કરે, આવડે ન તેહને;
ગુરુ પ્રેમ રાખે ઘણો, ઉભય ઉપર જાણ,
તથાપિ ત્યાં ફેર પડ્યો, કહી દાખું એહને;
ગુરુકને શીખે શિષ્ય, શીખવ્યું ગ્રહણ કરે,
પ્રાણથી તે પ્રિય થાય, બૂલે ગુરુ ગેહને;

૨૩

૨૨ માનવના—પણ મિંદુના હૃદયરૂપી સમુદ્રમાંથી તો માનવના
(મનુષ્યના) મનથી સદ્ગુણરૂપી રત્ન નીકળે એમ હતુંજ નહિ. અર્થાત્
મનુષ્ય પાસેથી શિક્ષણ મેળવીને એ સદ્ગુણી થાય એમ નહોતું. તેના
દુર્ગુણ વર્ણુછે: જગ ઈ. નહિ ઈ—તેની કોઈ કમની વધી વાર (સારી)
નહોતી ! પ્યાસ—(બીજા દુર્ગુણો મેળવવાની તૃષ્ણા).

૨૩ સમજે ન—કવિ એમ જન્મેના ગુણ મળ્યાવીને રહેવા દેશે એમ
ન સમજશે. સાધ—ગુરુ.

ભેદ પડ્યો એમ ભારી, ઇંદુમિંદુ મધ્ય જ્યારે,
 ત્યારે ત્યાંય થયું કેવું, જોડી કહું જેહને. ૨૪
 ગુરૂવર્ય ઘડી ઘડી, ઇંદુને તેડાવી લિયે,
 સલક્ષણ શીખવા દે, મિંદુ મુખ મરડે;
 ગુરૂવેણ ગણે નહિ, ભણાવ્યું તે ભણે નહિ,
 દુર્ગુણને હણે નહિ, તંત ધર્યો તરડે
 જોડે જોડી વાત ગ્રહે, સાચી સમજે ન રજ,
 વ્યર્થ સ્વાદ માની રહે, શ્વાન અસ્થિ કરડે;
 ઇંદુ બાળ મિત્ર લહી, સદ્ગુણ શીખાવે રોજ,
 વહી જાય વે'તે પૂર, ભણુ બૂરું ભરડે. ૨૫
 ઇંદુ જગવેદ શીખ્યો, સ્વરસાથ સાચી રીતે,
 વળ્યું મોંકુ મિંદુને ત્યાં, ગુરૂએ ઘણું કર્યું;
 શીખવ્યું ન શીખે કોઇ, શીખે કદી યતનબળે,
 સિદ્ધ નવ થાયે તેહ, પછે કાર્ય શું સર્જ્યું !
 આ તો શીખવ્યું ન શીખ્યો, પંડિત રી પેર કરે ?
 વેર ધરે વા'લા પર, હેત જાણતો હર્થ્યું;

૨૪ ભૂતે ઇં—શિષ્ય હિપર પ્યાર કરવામાં ગુરૂ પોતાના ધરને પથ
 ભૂલી જાય ! જોડી ઇં—હું જેને ઇંદુ મિંદુની જોડી કહું છું, તેમનામાં શું-
 થયું તે હવે સામજો. અથવા જે વાત હું જોડીને (જનાવીને) કહું છું.

૨૫ મિંદુનાં લક્ષણ કહેછે ગુરૂવેણ ઇં તત ઇં—જે એણે તત
 ધર્યો હોય (હડ લીધી હોય) તેને ને તેનેજ તરડ્યા કરે અર્થાત્ ખેતીને
 આમળ્યા કરે. શ્વાન ઇં—જેમ કૂતરું અસ્થિ (હાડકું) કમડેછે ત્યારે
 તેની ફાંસ મોઢામા વાગવાથી નીકળેલુ લોહી ચાટીને તે એમ માને છે કે
 મને હાડકામાંથી લોહીનો સ્વાદ મળેછે !

ગુમાનની વાત ગમે, દમે ઇષ્ટ મિત્રને તે,
 રામે નવ દેષ તેના, અરે હા તેનું તર્કુ ! ! ૨૬
 સંવત્સર એક વીત્યો, યજ્ઞુર્વેદ ત્યારે શીખ્યો,
 ઇંદુપૂર્ણપણે સર્વ, મિંદુ રહ્યો ખૂલતો;
 પૂછે કોઇ પેરે પેરે, અલ્યા વધુ શીખ્યો કોણ,
 મિંદુ મુખ મરડી કે', ફેલ કરી ફૂલતો;
 મુખ પાઠ ઇંદુને છે, સમજમાં અમે સાચા,
 શ્રમે શુક રટે વાચા, મૂલ્ય એવે ખૂલતો;
 સમજવા આવે કોઇ, ગુરૂકેશ અન્ય શિષ્ય,
 સમજાવે કશું તેને, દાવમા જે ફૂલતો ? ૨૭
 વળી વર્ષ એક વીતે, ઇંદુ સામ વેદ શીખ્યો,
 સ્વરગાન સુણી રહે, વન મૃગ ભક્ષતા;
 તાપસને તાપસી સૌ, ગાન ઘણેરું કરાવે,
 ઇંદુને વખાણે અતિ, ધન્ય મેળી દક્ષતા !
 વળી પળી આવી ગયાં, તોયે શીખ્યા નવ કોઇ,
 વારૂ ત્રણ વેદ ભણ્યો, શી લક્ષણ લક્ષતા !
 ગુણ ગાન ઇંદુતાણું, મિંદુને ગમે ન રજ,
 બિંદુ સ્થામ ઢાંકે સર્વ, રગકેરી રક્ષતા. ૨૮

૨૬ સ્વરસાય—ઋગ્વેદના મ ત્રીના સ્વર લેઇને. અરે ઈં—કપિ કહે-
 છે કે અરે હામ ! તેનું કાંઈ તરવાનું છે ?

૨૭ શ્રમે ઈં—એ તો જેમ પોપટ મેહેનત કરીને શીખે છે તેમ ઇંદુ
 પણ શીખ્યો છે

૨૮ મેળી—મેળવી વળી પળી—(ત્વચામા) કરચલીઓ અને (વા-
 ળમા) પળિયા શી ઇં—એ લક્ષણ અને લક્ષ્ય કેવાં સમજે છે ? અથવા

સંવત્સર એક વીત્યે, શીખિયો અથર્વ વેદ,
 વાર કંઈ લાગી નહિ, રીઝિયા ગુરુ ઘણા;
 ચારવર્ષ મધ્ય ચાર, ગુરુમુખ પઢ્યો વેદ,
ગુરુચક્રી ચઢ્યા એલા, માનવી કરી મણા !
 શિષ્ય શત જે ચાર ને, તેમાં શિરોમણિ હવો,
 ઈંદુ સમ મકાશે તે, ગુરુ ઘણા નેતાણા;
 ઈંદુ ઇંદ્રમિત્ર લેજે, માખરે મિંદુન કરે,
 તોય રીઝે નવ તોહ, શ્રેષ્ઠ શા બન્ને જણા ! ! ૨૯
 અધ્યા ઈંદુ મનમાંય, વિચારું ન ગુરુએ કે,
 શ્રેષ્ઠ શિષ્ય કર્યો તને, સમજી કહે કયું ?
 મુખ પાઠ ભણે વેદ, ગળું તારું ગાજતું છે,
 તીવ્ર હલક છે તીનો, રીઝે મૃગ શા પશુ !
 ગુરુદેવ ડાહ્યા ઘણા, ન તેણે વિચાર કર્યો,
 ફૂલકો ફૂલાવી દીધો, હવે હું આઘો ખસું !
 ઈંદુ સમજાવે આતિ, મિંદુ કાંઈ માને નહિ,
 પેરને પ્રમાણે નહિ, ગણતો વા'લા વસુ. ૩૦

એનાં લક્ષણ કેવા સારાં છે તથા એતું બહુવામાં લક્ષ પશુ કેવું સારું છે !
 બિંદુ ઇન્દ્ર—જેમ કાળા રંગનો બિંદુ સઘળા રંગની રક્ષતા (સુશોભિત-
 પણાનું રક્ષણ કરવાના ગુણ)ને ઢાકે છે, તેમ મિંદુ ઇન્દુની નિંદા કરીને
 તેના સારા ગુણોના ગાનને ઢાકતો હતો !

૨૯ શ્રેષ્ઠ ઇન્દ્ર—કવિ કહેછે કે ઇન્દુ અને મિંદુ બન્ને જણા શા શ્રેષ્ઠ
 છે, અર્થાત્ એક જણ સદગુણમા જોવો શ્રેષ્ઠ છે તેવોજ બીજો દુર્ગુણમાં
 શ્રેષ્ઠ છે.

૩૦ હલક—સ્વર—ઉચ્ચારની ધારી. આઘો ખસું—અહીંથી જતો
 રહું. (કેમકે ગુરુએ વિવેક વિના તને મુખ્ય પદવી આપી માટે). મિંદુથી

એમ કર્તાં વિત્યાં વર્ષ, એક બે વળી ત્યાં જાણ,
 ષટ સાસ્ત્ર શીખ્યો શિષ્ય, વાર ન વધુ કરી;
 સૂત્ર શ્રુતિના સિદ્ધાંત, મહાંત મોટેરા સમા,
 દાણ વારંમાં કરી દે, ડરતો નહિ જરી;
 અષ્ટાદશ પુરાણ તે, સ્વલ્પ કાળે શાખી ગયો,
 સિદ્ધ સર્મો થઇ ગયો, ધ્યાનથી જોતો ધરી;
 ગર્વ નવ તોય રજ, શીખવાનું મન અતિ,
 શીખવતા ગુરુદેવ, વાંલે વેણ ઉચ્ચરી ૩૧
 પાષાણુશા રહ્યા પૂરા, મિત્ર મૂર્ખ રાજતાજ,
 જટા જૂટ વાળે ઠોક, પંડિતમાં લેખવા;
 નિહાળવા આવે કોક, ત્યારે મંત્ર બોલે મોટા,
 પત્ર ડાળણું ન જાણે, મંત્ર લાગે પેખવા;
 ઈંદુને વખાણે કાઇ, ત્યારે તેહ બોલે નહિ,
 આધો પાછો ગયો જોઇ, લાગતો ઉવેખવા;
 શીખ્યા પર શ્રમ નહિ, બીખ્યા પર ભાવ ઘણો,
 શીખ્યા પર રટ લાગી, ભાવ લક્ષો લેખવા. ૩૨

ઇર્ષ્યાને લીધે ઈંદુની મોટાઇ ખમાતી નહોતી એ દ્વનિ. વસ્તુ—દામ—
 પૈસા.

૩૧ સમા—(સિદ્ધાંતનું વિશેષણ). મોટેરા મહાંતના સમા સૂત્ર
 મયોના અને શ્રુતિ (વેદ)ના સિદ્ધાંત દાણુવારમાં કરીદે, એ અનવય.

૩૨ પત્ર ડાળણું છં—ડાળ પાદકું જાણે નહિ. અર્થાત આરભ
 ક્યાંથી અને સમાપ્તિ ક્યાં ? અથવા ક્યા પ્રસંગનો કયો મંત્ર, તેમાંનું
 કાંઈ જાણે નહિ. રીખ્યા પર—દ્રેષ કરી બગી મરવા પર. ભાવ છં—બહા
 ભાવનો ભેખ ખાતરણ કરવા—અર્થાત પોતે મારા કહેવાના

એમ ગુરુકુળ મધ્યે, એકાદશ વર્ષ રહ્યા,
 ઇંદુ મિંદુ ભણવાને, ભણિયા ઘણું ઘણું;
 ઇંદુ ભણ્યો ખરી વિદ્યા, મિંદુ રહ્યો મૂર્ખ જાણ,
 બ્રહ્મશિર શીખ્યો નહિ, ગર્વ શો ગણું ગણું;
 ચાર વેદ સુખપાઠ, ખટશાસ્ત્ર ખસાં કર્યા,
 સ્ત્રન ને પુરાણ શીખ્યો, ભાવે કે' ભણું ભણું;
 વાદ ને વિવાદ કરે, મિંદુ મદં બની ઘણો,
 વારંવાર મોંડે મૂછ, હોંસે કે' હણું હણું. ૩૩
અધૂરો જે ઘટ હોય, તે તો છલકાય અતિ,
પૂરાને ન પેર કરી, ખંત ખાલીને કરી;
 જાણ ને અજાણ એમ, બાદ થાય બૂરાધથી,
 દઝોડિયા દવખાળે, ગર્વથી વદે હરી;
 મિંદુ મહારાજ મોટા, એ પંથના પ્રવર્તક,
 બુદ્ધિહીન બની રહ્યા, હુંપદ પૂરી વરી;
 ગુરુએ કહ્યું ઘણું, દુરગુણ ત્યાગવાને,
ઉંધા ઘડા પર પાણી, કાર્યસિદ્ધિ ઉલ્લસી ? ૩૪

૩૩ ચાર વેદ ૪૦—(મિંદુનો ગર્વ વર્ણવ્યો છે). ૩૪ પૂરાને ૪૦—
 પૂરો બરેયો ઘડો હોય તેને છલકાવાની પેર શાની હોય ? અને કેવળ ખાલી
 હોય તેને છલકાવાની ખંત શાની હોય ? અર્થાત્ અધૂરો હોય તેજ છલ-
 કાય જાણ ૪૦—એ રીતે જાણ અને અજાણ છવકાવા રૂપ બુરાધમાથી બાદ
 થાય છે—તેઓ ગર્વ કરતા નથી. ત્યારે જાણુ છલકાય છે ? દઝોડિયા ૪૦.
 બાળકરિ પણ કહે છે કે,—

“અજ્ઞઃ સુક્ષ્માસાધ્યઃ સુક્ષ્મતરમાગયતે વિશેષતઃ.

જ્ઞાનલવદુર્વિદગ્ધં પ્રહાપ્યેત નર ન રંજયતિ ॥”

અર્થ—“ અજ્ઞાનીને સુખે કરીને સમજવી શકાય છે, અને જ્ઞાનીને

ગુરૂ પાસે હતું જેહ, વિધાવિત સગ્રહેલું,
 લઇ લીધું ઈંદુએ તે, મિંદુએ ગ્રહ્યું નહિ;
 મૂછ પર હાથ ધરી, મિંદુ જોલતો ફરેછે,
 અમે એલા ના'ય ચોર, નકુમા વહું નહિ;
 ગુરૂને લુટાય કેમ, ગમારતુ કૃત્ય એ તો,
 ખરી વાત માનો મારી, જોડું હું કહું નહિ;
 એવી પ કિંત માહી ભબ્યા, હાહા તેહ કરે ઘણાં,
 છુદ્ધિમાન જોલે કેમ, લક્ષણ લહું નહિ ૩૫
 ઈંદુનાં થતા વખાણુ, વખાણુતા ગુરૂરાજ,
 ખમાય ન મિંદુથકી, ગુરૂ કને તે ગયો;
 ગાડી વાત ગુરૂ આ શી, ચોરને ચઢાવી દો શુ ?
 સાવકાર સાચા અમે, જોલ જોવો ત્યા કહ્યો;
 અરે એમ સાભળ્યું કે, ગુરૂકિલ્લી સાથ એણે,
 સર્વસ્વ પડાવી લીધું, લુચ્ચો એવા એ લહ્યો;
 તદપિ તમે વખાણો, અમને ઉવેજો કેમ ?
 વાર વાત નાથ નથી, દાવિત એ તો થયો. ૩૬

તેથી પણ સેહેવાઈથી સમજાવી શકાય છે, પણ કિંચિત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી
 જે દાધાબજો થયો હોય, તેવા માણસને અહાદેવ પણ ખુશ કરવાને સમર્થ
 નથી ! ” ઉલ્લસી—શોભી ! જેમ ઉધા ઘડા પર પાણી રેડવાથી તે
 બરાવારપ કાર્યસિદ્ધિ થાય નહિ, તેમ ઈંદુના દુર્ગુણ તત્ત્વવાનો ગુરૂનો જોધ
 પણ બર્ધ થયો !

૩૫ અમે ઈં—અમે કાષ્ઠ ગુરૂને વિધાર્થી વિત ચોરી લેનારા એલા
 નથી ! અર્થાત્ અમે તો ગુરૂ પાસેથી ભણેલું પાછું ગુરૂનેજ મોપીએ કે
 અહણુજ ન કરીએ એવા છીએ !

૩૬ ગુરૂકિલ્લી સાથ ઈં—વિદ્યામા જે સમજનામા ગુરૂની જરૂર

ગુરુદેવ કે' ગુમાર, સમજે ન કરી વાત,
સમજતુ' તોય કૈક, સમજ સાચી ધરો;
વિદ્યાવિત્ત મારું સર્વ, ઇંદુ જેવા ઘણા લુટો,
પાંચુ' વર વાત એહ, દિલમાં શેણે કરો;
મૂલ્યવાન રત્ન કંઈ, ઘણાં નવ હોય અહ્યા !
મળી આવે એ તો કોક, ભલો ભાવ તો ભરો;
વિદ્યાધન લેઈ જાતાં, આપી જાય યશ અતિ,
કહે જાય કશું પછે, સાચી વાતને વરો ! !

૩૭

ચતુર તું ચોર થઈ, મિત્રચોરકર્મ કરય,
ચોરી લેને વિદ્યા મારી, આણું હું બંધમાં;
કરીશ ન દેશ કોનો, ઉપકાર માન્ય એનો,
વહીશ ન હવે આણું, જઈ જૂઠા જ ગમાં;
શરમાઈ ગયો તેહ, પડ્યો નવ દાવ કાંઈ,
એમ ગુરુકૃણ મધ્યે, લેખાયો તે બંધમાં;
પછે લાગ્યો કરવા તે, ઇંદુતણો દેશ અતિ,
વિશ્રમી વનસ્પતિ તે, ખોળી લાગ્યો બંધમાં.
ઇંદુ માન રાખે ઘણું, માટો કરે મિંદુને તે,
ફૂલનને શેની દયા, દાવ સાધ્યો દખજે;
માધુકરી મધ્ય ભેળ્યો, વિશ્રમી વનસ્પતિનો.

૩૮

પડે તેને ગુરુકિલ્લી કહેછે. જેમ ધનના બંડાર કોઈ કૂચી સહિત પડાવી
લે, તેમ તમારી પાસેથી એણે વિદ્યાના બંડાર પડાવી લીધા ! ૩૭ વરો—
પસદ કરો.

૩૮ ગુરુ મિંદુને ઉપદેશ આપેછે: ચતુર ઇં. જઈ ઇ—ખોટી
બગાઈ કરીને. બગમા—લુચ્ચામા. વિશ્રમી—જેનાપડે માણસનું મન
ભમી જાય એવી. બંધમા—બંધ (પેર) વાજવાને

રસકસ પૂરો કરી, પુરૂષો સૌ પેખજો;
 ભારતીની કૃપાવડે, વિભ્રમનો નાશ થયો,
 તેને વનસ્પતિ નડે, લક્ષણ તો લેખજો;
 નીલકંઠ પેઠ હવું, ઝેર તેનું ત્યાં હજમ;
 બૂધણુ ભલેઈં બન્યું, કોણુ કે' હવેખજો. ૩૯
 એવા ઘણા ઘણા યત્ન, મૂર્ખ મિંદુએ તો કર્યા,
 વારિ મધ્ય ગયા વે'તા, ઈંદુએ જાણ્યા ઘણા
 પાણુ કહ્યું નવ તેને, મોઘો ગણી મિંદુ મિત્ર,
 મોટું મન કરી રહ્યો, મણિમાં તે શી મણા ! !
 દાદરામું વર્ષ તેહ, ગુરૂકળ મધ્ય રહ્યા,
 પછે ગયા ગુરૂકને, બોલ સુણો તેતણા;
 ઈંદુ કે' અખિલેશ્વર, હવે ઘેર જવાતણી,
 આજ્ઞા અમને તો દીજે, જાઉં ઘેર બે જણા. ૪૦
 ગુરૂદક્ષિણા શી આપું, દિનદેવ બોલો મુખ,
 માત તાત જુદ મારાં, દુઃખ ધરતાં હશે;
 માટે ઘેર જવાતણી, ઇચ્છા થાય ગુરૂદેવ,
 નીકર ન જવું ગમે, વા'લ આપનું વસે;
 ઇચ્છા નવ જવા દેવા, આપકેરા અંતરમાં,
 જવું નહિ તો જરૂર, રંગાચો ગુરૂરસે;

૩૯ માધુકરી—વિદ્યાર્થીઓની શિક્ષા. મધુકર (ભમરો) જેમ ઘણાં
 ઘણાં પ્રુષ્પમાંથી રમ એકઠો કરેછે તેમ મધુકરની પેઠે વિદ્યાર્થી પણ ઘણાં
 ધર ફરી ફરીને સંધિલું અન્ન એકઠું કરેછે, માટે એને 'માધુકરી' કહેછે.

૪૦ દાદરામું—જારમું. અખિલેશ્વર—સર્વના ઈશ્વર. (ગુરૂનું સંબો-
 ધન).

વદી એમ કર નેડી, કરગરતો ઊભો તે,
 પછે મિત્ર બોલ્યો મુખ, જવાના તે તો જશે !! ૪૧
 પૂર્ણ ભર્યું હોય પાણી, સરોવર માહી સાધ !
 પક્ષી પ્યાસ ટાળવા રે', સૂકાચે રહે નહિ,
 યાચક યાચવા જાય, ધનવાન કને રોજ,
 ધન મળ્યા પૂઠે તને, ખૂર કો કહે નહિ,
 દુર્લભ વૃક્ષ ભાળી, પક્ષીઓ કરે કમોલ,
 ઉડી જાય શુભ થયે, (તે) વાટમાં વહે નહિ,
 શીખી રહ્યા પૂઠે શિષ્ય, ગુરુદેવ નવ રહે,
 જાણતા જનો જરૂર, વાકામાં વહે નહિ !! ૪૨
 ગુરુદેવ મારી કને, ગુરુદક્ષિણા તો માગો,
 કર્મે અમારે શીખ્યા છુ, નથી કોએ શીખવ્યુ !
 ઢગે રહી માગશો તો, આપી શકાશે ગુરુજ,
 નીકર અપાય નહિ, પેટ ભરી લીખવ્યુ !!
 પડિત બનાવ્યા પૂરા, અમારા જેવા ન કોઈ,
 માગા ટોચને માટે આજ, લક્ષણ એ લીખવ્યુ,
 એમ વદી નમ્યો તેહ, ગુરુજને લાગ્યુ ઘણુ,
 પછી વદ્યા તેહ મુખ, રાડયે તજ્યુ રીખવ્યુ ૪૩

૪૧ ૨ માથો ઈ—૬ ગુરુસે (ગુરુની પ્રીતિથી) ૨ માથો (રેમા
 પ્રિત થયો) ૬ જાનાના ઇ—જે જવાના હશે તે તો ગુરુ ના કરશે તો
 શુ ખાળ્યા રહેનાના છે કે ? અથાત્ હું તો ગુરુ રજા નહિ આપે તોય
 જઈશ

૪૨ પૂર્ણ ઇ—(મિત્રના મિત્ર વિનાના વચનો વળ્યા છે) મા
 —(ગુરુ સંબોધન) શુભ—સુખ

૪૩ લીખવ્યુ—લીખ મગાવી ! લીખવ્યુ—લેખવ્યુ રાડય ઈ—

મિથ વત્સ ઇંદુ મારા, જઈ માત તાત જુઓ,
 બ્રહ્મચર્ય ખાતે ખુઓ, યૃત્યધર્મ પાળજો;
 વાનપ્રસ્થ પછે પાળી, મોક્ષ મેળવજો ભાઈ,
 સદ્ગુણ કરો ભણેલુ, દુષ્ટગુણ ટાળજો;
 ગુરુદક્ષિણા ને દેવા, અગમા ઉમગ તારે,
 મારે પણ લેવી તેહ, બદલો ન વાળજો;
 શીખ્યાકેરું સ્મરું રાખો, દક્ષિણા એ માગું અમો,
 બીજું ન કોઈ જોઈએ, સગાને સંભાળજો. ૪૪

મિંદુ મુનિરાજ ! તમે, બ્રહ્મક્ષર ભણ્યા નથી,
 ભણવાના નથી માટે, રજા અમો આપિયે;
 ખાતે ખાઈ જગાડ્યું છે, ભણું સર્વ જગાડ્યું છે,
 જૂઠું અંગ જગાડ્યું છે, કર્યું કૂકું કાપિયે ?
 નામના ગુરુ અમે છું, તમે પણ ગણો તેમ,
 ગુરુદક્ષિણા શું દેવી, શાકાને સંતાપિયે ?
 દેષ કરવો ન કોશું, ગુરુદક્ષિણા એ આપો,
 પછે ઘેર જાઓ બન્ને, સત્ય એ આલાપિયે ! ! * ૪૫

રાડય કરીને રીખવું (દલગીર થવું) તબ્યું. અર્થાત્ તેના અવિનય માટે તેને શિક્ષા ન કરી

૪૪ બ્રહ્મચર્ય ધૃં—હવે તમે બ્રહ્મચર્ય તજીને ગૃહસ્થાશ્રમી થજો વાન-
 પ્રસ્થ—ગૃહસ્થાશ્રમની અતે સો મહિત વનમા રહેવાનો ત્રીજો આશ્રમ.
 બદલો ધૃં—ભણાવ્યાના બદલામા ગુરુદક્ષિણા આપશો નહિ (કેમકે
 તેમ ક્યાંથી વિદ્યાવિક્રયનો દોષ મને લાગે) ત્યારે શીરીને ગુરુદક્ષિણા લેશો ?
 તે કહે છે. શીખ્યાતણુ ધૃં.

૪૫ જૂઠું ધૃં—તમારા અંગમા અસ્ય જ જમતુ છે અથવા તમેજો
 ને આ અંગ જગાડ્યું છે—અમત કર્યું છે—વધારું છે તે જૂઠું—ગિથવા

ગુરુજીએ કહ્યું એમ, દોમ વાંચી ઉભયનું,
 રે'મ દિલ રાખી ઘણી, જાવ કહ્યું સુખથી;
 ઉલ્લાસથી આશિર્વાદ, ગુરુજીએ આપ્યો જ્યારે,
 ત્યારે બે તૈયાર થયા, નમી ચાલ્યા સુખથી;
 મિત્રમિત્રને મળ્યા જૈ, ગુરુપત્નીને નમ્યા જૈ,
 પછે આજ્ઞા માની સૌની, નીકળ્યા તે દુઃખથી;
 આવજો ઉભય બ્રાત, કા'વજો પો'ચ્યાની વાત,
 ભૂલી નવ જશો ભાઈ, રૂપ રંગ રૂપથી. ૪૬
 તપોવન એમ તજ્યું, વળાવવા આવ્યા મિત્ર,
 વારૂ વાત કરી તેણે, એક કોરા ચાલતાં;
 પછે ઊભા રહ્યા બેય, લાવ આણી બેટયા ઘણા,
 વળો પાછા વળો હવે, ખાંતે કહ્યું ખાળતાં;
 મન ઊભું રે'વા કરે, ચલાવવા કહે સ્નેહ,
 એમ રાડચ જાગી ઝગી, અર્ધ કોરા ટાળતાં;
 ઊભા રહ્યા નવ જ્યારે, મિત્ર મિત્ર ઘણું કરે,
 ત્યારે બેઠા દુમ નીચે, મિત્રત્વ સંભાળતાં. ૪૭
 વારૂ વાતો વીતી કરી, કોલ અન્યોઅન્યે આપ્યા,
 વદાડ મળ્યાનો કરી, જવા કાજ ઊઠિયા;
 પાછા વળ્યા મિત્ર સર્વ, આગે પળ્યા ઉભય તે,

છે । કશું ઇન્—અમે તમારું કુટુંબ (ખોટું વર્તન) તે શું કાપિયે ? અર્થાત્
 તમારા દુર્ગુણ અમારા ટાળ્યા દેખે એવા નથી એમ છતાંય મોટા મનના
 ગુરુ હજી તેને દુર્ગુણ તજવાની છેવટની પ્રતિજ્ઞા આપે છે દેવ ઇન્.

૪૬ રૂપ ઇન્—રૂપ અને રંગ પ્રાપ્ત થયે અમને ભૂવસો નહિ. અથવા
 અમારા રૂપરંગને તમે રૂપથી (જાણીપુત્રીને) ભૂલીજાવો નહિ ૪૭ દુઃખ
 —ગા. સ્વસ્થાવેશિત.

ભુંજી પાછું વાળી વાળી, રૂઠિયા કો તુઠિયા
જાણાતા રહ્યા તે જ્યારે, વાતો કરવા સૌ લાગ્યા,
અરે ગયા ઘેર એ બે, આપણે તો લુઠિયા;
સુખી થશે થાવ લલે, દિન એવા આવે ક્યારે,
આપણાં તો કર્મ કૂડાં, રામ તેણે રૂઠિયા ।।

૪૮

વિચાર એવો કરંતા, ધ્યાન મિત્રનું ધરંતા,
કો જાણે અક્ષુ ભરંતા, પાછા વળી ચાલિયા;
ત્યાંય કોઈ ઊભા રહ્યા, સૂમ જેવું રૂપ ધારી,
હા । હા । મિત્ર ગયા બન્ને, નેત્રે ન નિહાળિયા;
ક્યારે મળે કારમા એ, મળવાની આશા શેની ?
આવ્યા ગયા દેવ કોક, ભાળિયા તે ભાળિયા;
જાણાતા રહ્યા તે જ્યારે, ત્યારે ઇંદલાક શિષ્ય,
હા । હા । કરી પાછા વળ્યા, અક્ષુદ્રય ઢાળિયાં.

૪૯

ઉભયની વાત કરી, સંભારી સંભારી વળી,
નિશાસા તે નાખે ઘણા, હવે ઈંદુ મળે ક્યાં ।
સુખરાશી નભઈંદુ, શુકલપક્ષે સુખ અર્પે,
અષ્ટમીયકી વધારે, રૂપ આતુ રળે ક્યાં ?
આ તો હરનિશ આપે, અંદ્રથી વધારે સુખ,
રૂર રજ મેરૂ સમ, વિધુકેરૂં વળે ક્યાં ?
મેળવળે મિત્ર વેલો, પરમેષ્ઠિ મેમ આણી,

૪૮ વદાડ—વાયદો. લુઠિયા—(આજોટયા) અહીંને અહીંજ રહ્યા.

૪૯ આવ્યા ઈં—જાણે કોઈ દેવ આવ્યા હોય અને પાછા તે જતા રહે,
તેમ તેઓ આવ્યા અને ગયા.

વિગ્નિત અમારી એ છે, વદે હૃદયે બળે ક્યા ૫૦
એમ શોચ કરતા સૌ, તપોવન ગયા ચાલી,
ભાળી નવ સુખઘડી, સ્નેહબંધ એવા છે !
સ્નેહસ્નેહ જીતેલા જે, તેહ ગુરુ તર્ફડે,
હા ! હા ! ઇંદુ ગયો ક્યાહા, ગુણુ જાણે નેવા છે !
ગોરાણી ને ગુરુસુત, રાત દિન રટે નામ,
ઇંદુ આવી રાકે ઊભો, કશુ લેવા દેવા છે !
મિ કુકેરુ સ્મરણુ ટળ્યુ, ઇંદુથી ન મત વળ્યુ,
સદ્ગુણુ સ્વરૂપ રળ્યુ, એજ મીઠા મેવા છે ! ૫૧
હવે મિત્ર હબચની, કચની કચેછે કવિ,
સાફ કણુ કરી સૂણો, ભવાઈના બોગ છે,

૫૦ સુખરાશિ ઇ—સુખના રાશિ (ઢગલા) ૩૫ નબ (આકાશ)
નો ઇંદુ જેમ શુભપક્ષમા સુખ અર્પે છે અને તે પશુ અદ્યમી તિથિથી આ-
રબીને વધારે સુખ અર્પે છે આવુ (ઇંદુ જેવુ) ૩૫ ક્યા રજો (મેળવે) ?
અદ્યમી ઇંદુને અધિક વણું છે આ તો ઇ—અમારે અદ્ય અદ્યમી તિથિથી
વધારે સુખ આપવા માટે છે, પણ તે પેહેલાની તિથિમા તેવુ સુખ આપી
શકતો નથી, ત્યારે આ ઇંદુ તો હરનિશ (અદ્યનિશ—રાતદહાડો) અદ્યમી
વધારે સુખ આપે છે કેટલુ વધારે એમ પૂછ્યો તો, ફેર ઇ—જેટલો ફેર
રજો (રજકણુ) મા અને મેરમા છે તેટલો ફેર અદ્યમી અને ઇંદુથી થતા
સુખ વચ્ચે છે પરમેષ્ઠિ—હે બ્રહ્મદેવ ! મિત્રિતિ-વિનિતિ વદે ઇ—અમારુ
હૃદય બળે છે, પણ તે પોતાનુ કુખ ક્યા જમને વદે ? અચના અમારુ હૃદય
બળે (બળથી) અમારી વિગ્નિત ક્યા જમને વદે ?

૫૧ સ્નેહસ્નેહ ઇ—જેમણે સ્નેહ અને અસ્નેહને જીતેલા છે—
અર્થાત્ જેમને પ્રિય અપ્રિય સમાન છે ! કશુ ઇ—ખરૂ પૂછો તો વારુ
ઇંદુને અને ગુરુપત્ની તથા ગુરુસુતને કામ લેવા દેવા છે ?—માઠ સબધ
છે ? એમ જતા પણ તેના પર સૌનો ઝોટવો બધો સ્નેહ છે તેનું કારણ તેના
સદ્ગુણુ છે

મોઘેડું મળેછે માત, કિંતુ સ્વાર્થકેડું ભાત,
 ભગાડતું જોએ તેણે, જીવંતી એ જંગ છે;
 ગુરુચરણપ્રતાપથી, ઇંદુ એ વિદ્યા કમાયો,
 વાહ વાહ થઇ તેણે, બળ્યા બીજા રોગ છે;
 સદગુણ સાચવો સૌ, દુરગુણ દૂર કરી,
 ઇંદુ સમી મળે કીર્તિ, સુભાગ્યનો યોગ છે. ૫૨
 વાટે ચાલતાં વિચાર, બન્ને કરવાને લાગ્યા,
 માત તાતને મળું જૈ, ધન્ય દિન આવિયો;
 પથ કરવો કઠિન, નદી નાળાં વાટ આવે,
 રાત્ર પડી ભાવે નહિ, મલુ ત્યાંહી લાવિયો;
 વાહન કે પાળો ભલે, પથદુઃખ સરખું છે,
 તેમાં છે અજાણ્યા આ ન, ફેલ જાણે કાવિયો;
 અરે મલુ એની ઘડી, કષ્ટકેરી આવે એમ,
 કરીશ ન ડ્યારે તું તો, સદગુણ સમવિયો । ૫૩
 પૂરો પથ લાંબો હોય, ધીમે ધીમે ચાલવાથી,
 હુંકો થઇ જાય નિશ્ચે, લોક એવું વદે છે;
 એ ન્યાયે કરીને બન્ને, ધીમે ધીમે આવ્યા ચાલી,
 બાળી મહી સાગરશી, બૂડું કાંઇ બરે છે ?
 મહીનાં કોતર લહ્યાં, ભયાનક ભારે ઘણાં,
 સૂર્યનું ન ચાલે કશું, મડી રહ્યો મદ છે;

---

૫૨ જોએ—જોઇએ. કવિ ત્રાતાએને બોધ કરેછે: સદગુણ ધૃ. ૫૩ તેમાં ધૃ—તેમાં પણ આ બે જણુ તો અજાણ્યા છે અને પોતાને કાવે એવો ફેલ કરી જાણતા નથી—અર્થાત્ રસ્તામાં કે રાત્ર પડ્યે મુકામ કરવાની જગો મેળવવા વગેરે માટે ઢોગ કરીને પોતાનું કામ કાઢી લેવાનું જાણતા નથી ।

ઘોળે દિન રેન દરો, કૃષ્ણપક્ષ સમી જાણુ,
 આહા રહી આવી હાણુ, કોમળ ખે કરે છે. ૫૪
 કોણુ કોનો કરે દૂર, ભારે ભય આવી પડ્યો,
 સૂઝે નવ સીધી વાત, ભયનો ઉદય હા !
 વાઘ વરુકેરા શબ્દ, વાર વાર થાયે ઘણા,
 જંગલના પ્રાણીયકી, જ્યાં ત્યાં ભય ભય હા !
 ઘેર જવાકેરી આશા, ચૂકી ચાલતા ચતુર,
 સૂઝે નવ બીજું કાંઈ, તેમાં કાચી વય હા !
 ફૂર શબ્દ સુણી કાંક, રાંક થઈ પડે બન્ને,
 વળી ઊઠી વાટ ઝાંઝે, કંપતુ હૃદય હા ! ૫૫
 કાણું કાણું ભંભર છે, મહીમાતકેરું પાણી,
 વાણીથી કે'વાય નવ, થાય મતિ રાંકડી;
 ઝાડબીડ જણાય ન, જણાય તે ગણાય ન,
 ગણાય તે ભણાય ન, મતિ થાય સાંકડી;
 જ્યાં ત્યાં ભયનો ઉદય, પૂર્ણ મધ્યાન્હ રો હવે,
 એવે નદીતીર આવ્યા, વાટ લહી વાંકડી;
 ઢાળ એવે એક ઝાટો, હિતરવાતણો આવ્યો,

---

૫૪ ભાળી ઇ—મહી નદી સાગર સરખી બાળી. જુરં ઇ—જે
 બૂંડું થવાનું હોય તે કાંઈ કાંઈના વચમાં રહેછે ? અર્થાત્ તે તો થવાનું તે
 થાયજ. રેન—સત્રી. કોમળ ઇ—બન્ને મિત્રોનું કદ કોમળ છે.

૫૫ ભયાનક વર્ણ છે: કોણુ ઇ. વાઘવર એ આલંબન છે; તેમના
 શબ્દ ઉદીપન છે; કંપવું એ અનુભાવ છે; રાંક થઈ જવું (દીનતા) એ
 સંચારીભાવ છે.

હારી થાકી ગયા બન્ને, લાગી એવે આંકડી. ૫૬
 ઉતરી રહ્યાં તે ઢાળ, કે ચઢાવ આપ્યા તેવો,
 ઉતરતાં ચઢનાં બે, થાકી ગયા અતિ છે ;
 તર્કિડે તૃષાએ તન, અતિશે મુઝાયે મન,
 અમુઝાયે અંજોઅંગ, થઇ દીન ગતિ છે;
 ટેકરા ચઢે છે જ્યારે, ત્યારે નદી નિકટ તે,
 જુએ છે જરૂર પાણી, રૂઢી બેની રતિ છે;
 ઉતરેછે બોની મધ્ય, લય થાય જળ ત્યારે,
 રે રે કરી રાઢ્ય પાડે, મુઝાઇ ત્યાં મતિ છે. ૫૭
 કાચકી બંધાઇ કંઠ, પડે ભીઠે ચડે બન્ને,
 એમ કરતાં તે આપ્યા, બે જણા મહી કને;
 કાળું નીર જોઇ કહે, ઈંદુ જેમ તેમ કરી,
 ઝરે આ યમુના નદી, નક્કી બાસેછે મને;
 કિંતુ કેઇ પેર કરે, નિર્ણય હું નક્કી કરી,
 યમુના જો હોય તો તો, જીતિયા સહુ જને;
 મણુ કેવી પૂરે આશ, પાસ આપ્યા એવે બન્ને,
 પાણી માંહી ઉતરીને, નીરાશી કેવા બને ! ૫૮
 જઇ પીએ પાણી જવે, તેવે ખાઈ લાગ્યું તેહ,
 નીરાશી અતિશે હવા, બોગ કર્મના જુએ;

૫૬ મહીના કાળા પાણીને અવલંબીને ફરી ભયાનક વર્ણ છે. કાળું કાળું ઇ. ૫૭ લય થાય— (નદી ન દેખાવાથી).

૫૮ યમુના નદી—યમુના (નદીનું પાણી કાળું છે માટે). કિંતુ પણ જીતિયા ઇ. —આપણે બધા લોકોમાં જીત્યા (સ્નાન કરી પાવન થવાથી). કેમ નીરાશ થયા તે પછીના છંદમાં કહેશે.

મહા મહામત્ને મળ્યું, પાણી ગઈ પ્યાસ નવ,
પછે કર્મ ક્રિયાને સૌ, શ્રોતા વડતા તો રૂઝો;
મિંદુ કહે ઇંદુ તારાં, પાપિષ્ઠ છે પાદ નિશ્ચે,
નીકર નદી શે ખારી ? કર્મ જોગ એ હુઝો;
મુખ માંહી પેસે નહિ, પીવાય તે પછે કેમ,
તૃપાતુર રહ્યા બન્ને, મલુ કટ્ટ એ ધુઝો ॥

૫૯

ઉઝડાયા પાદ અતિ, તેને ખારવાળું પાણી,
અડતામાં આગ ઊઠી, બા'ર બન્ને નિકળ્યા ॥

આશુભાણ્યા જળ મધ્યે, ઉતરી નવાય કેમ,
હંડા પાણીતણો ભય, લાગતાં પૂરું રહ્યા ॥

નદીતીરે જુસડપાંથી, બેઠા તપી રેત મધ્ય,
એવે કૃપા કરી કૃધણે, ઉતરતા બે મળ્યા;
ઉતરતા જોઈ જન, ઊઠી ગયા તેણી મગ,
અતિ ભાવ ધરી પૂછ્યું, તૃપ્તગ્રાથકી તે ઢળ્યા !

૬૦

ઇંદુ કહે સા'ય કરી, મત્યક્ષ ઇશ્વરે આવી,
અકળ કળા મલુની, કળી કોથી જાય છે ?
મિંદુ કહે માથાફોડ, માલવની કરે શેણે,
કાળા મલુ હોય કેમ ? ગુણ વ્યર્થ ગાય છે;
ઇંદુ કહે કલિયુગ—વિષે મલુ કાળા નકી,
શાસ્ત્રસંમત છે વાત, લાગી મિંદુ લા'ય છે;
જૂઠી વાત જલપેશુ, પૂરેપૂરું બોલાય ન,

૫૯ ખાર—(સમુદ્રની બરતીનું પાણી ભળવાથી) પાદ—પગલાં.

૬૦ પૂરું રહ્યા—પૂરે પૂરા ઉપાપરહિત થયા !

એ રૂપ સાં પ્રભુકેરાં, વ્યર્થ અધ્યા વા'યછે ? ૬૧

ઇંદુ કહે કૃષ્ણ અને, બલરામ બુદ્ધિમંત,
સા'ય કરવા એ આવ્યા, પ્રભુનું શું કામ છે ?
મિંદુ મદ જાતી વઘો, નીલાંબર કાળા ક્યાંથી,
સમજાવે ખોટી વાત, ગાંડાતણાં ગામ છે ?
ઈંદુ કહે ખોટું નથી, ગુજરાતે આવી વરયા,
રાણછોડ ત્રિકમ તો, બન્ને ઘનરયામ છે;

મિંદુ કહે માથાફોડ, મૂકી આલ્ય ચલામ તો,
પૂછી જોયું જતા રે'શે, તારામાં શા રામ છે !! ૬૨
એમ વાતો કરતા તે, નિકટ ચાલી જ્યાં ગયા,
એવે હતા નાતા થયા, બન્ને જણ તે ઘડી;
મિંદુ કોપ કરી વઘો, મૂર્ખ ઈંદુ તું અતિશે,
વાદ કરવા લાગ્યો શે, પીડા આવી આ પડી!
ગુરુકેરં ઘર નો'ય, કે હા હા સહુ કો કરે,
આલે નવ મારી સાથ, વાંકું વધે રે' રડી;
ઈંદુ કહે કહું વેણ, ભ્રાત મારા વદે શોણ,

૬૧ એ જણ સામા આવ્યા તેમને આસ્તિક ઈંદુએ ધનુર રૂપ માની-
ને કહ્યું કે, પ્રત્યક્ષ ધનુરે આવીને સાદાય કરી કાળા વર્ણના પુરવને જોઈને
મિંદુ તકરાર કરે છે મિંદુ ઇ. પૂરેપૂરું ઇ—(તરસ લાગવાથી મળે
કાચકી બાજી છે માટે)

૬૨ પ્રભુનું ઇ—તારે પ્રભુનાં એ રૂપ છે કે એક, એમ વાદ કરવાનું
શું કામ છે ? નીલાંબર—બળરામ. (બન્ને પુરવ કાળા હોવાથી આ પ્રશ્ન
કર્યો છે) ગાંડાતણા ઇ—“ગાંડાનાં તે ક'ઈગામ વસતાં હશે ? ” અર્થાત્ પ્રભુ
અમારા જેવા કાલા માણસ ભેગો વસે છે તથાપિ ગાંડાજ છે. પૂછી જોયું—
પૂછીએ (તરસ બતાવવાને આગાર્યને દામે જૂલકાળ વાપર્યો છે).

રજ નથી મારો દોષ, થઇ વાર કાં વડી ? ૬૩

ગયા પથ બતાવીને, મળુ નીરતીર તરો,
ઉતરીએ ચાલ્ય વેગે, શુભ લગ્ન આજ છે;
મિંદુ કહે જાજ મૂર્ખ, હવે કાંઈ બોલીશ ન,
જાણુ તને મોટો અમે, પુણ્યકેરી પાજ છે ! !

ઈંદુ કહે પાપિષ્ઠ હું, ચાલ્ય ભાઈ ચિંતા ટળી,
ઉતરીએ નદી તીર, થાય જ્યાં ત્યાં કાજ છે;
એમ બન્ને વદતા તે, મહીપાર ગયા ચાલી,
પાણી પીવા મન કર્યું, વપુથી બે વાજ છે ! ! ૬૪

કાંક લાગ્યું ખાઈ અને, કાંક મીકું લાગ્યું પાણી,
બન્ને જણે પીધું ખૂબ, તૃષ્ણ કાઈ જાય છે ?

‘નમામાથી કે’ણા મામા, મળી આવે ખરા માને,

તેમ બન્નેને થયું ત્યાં, ઈંદુ ગુણ ગાય છે;
મિંદુ મળુને ન માને, આસ્થાવાન ઈંદુ અતિ,
આજ્યો દોળ ચઢી ચાલ્યા, મેલે ભરી કાય છે,
કેટલુંક ગયા જ્યારે, અવનવું લાલ્યું ત્યારે,
કવીશ્વર કથે સર્વ, હવે કશું થાય છે. ૬૫

૬૩ હતાનો’તા થયા—અતર્ધાન થઈ ગયા ૬૪ પથ—રસ્તો. જાણું
ઈં—(વદોક્તિ) વપુથી ઈં—બન્ને જણુ શરીરે હેરાન છે

૬૫ કાંક ઈં—(બરતીના પાણી ઉતરી જવાથી) નમામાથી ઈં
—“નમામાથી કે’ણા (કહેવા માત્ર) મામા પણ સારા” એવો અર્થ છે
‘કાણા મામા’ એવું કેટલાક બોલે છે, તે બરોબર નથી. કેમકે ‘કાણા
મામા’ બોલે હોય તો પછી ‘નમામા’ કહેવું ઘટવું જ નથી, કવિએ મહી
નદીનો વાલવેડવાળો એવારો વર્ણવે હોય એમ લાગે છે. કેમકે ત્યાં આગળ

ખાર ચૌદ સોળ અને, અઢાર વર્ષની વય,
 એવા બાળ કોળીતણા, મળી આવ્યા પાટમાં;
 દીન દિન દેખી કરી, કને ચાલી આવ્યા તેહ,
 વઘે એક તેમાંથકી, ધુમરાઈ ઘાટમાં;
 ✓ અલ્લે ભાંજ સે ભાંજ સે, તમારી પાંહે દિયોને,
 સમજ્યા ન બન્ને કાંઈ, આવિયા ઉચ્ચાટમાં;
 એવે એકે આવી મારું, ઇંદુકેરા પાદમધ્ય,
 આડું અતિ જોરે કરી, પડ્યો ચતાપાટમાં. ૬૬
 ઇંદુ પડ્યો જોઈ ઝટ, મિંદુ સર્વ ત્યાગી તર્ત,
 મૂઠિયા વાળીને નાઠો, કુંગા કહે કીક છે;
 બન્નેતાણાં લેઈ વસ્ર, ફાડીનાખ્યાં પુસ્તકને,
 ચાલી ગયા ચાંપ કરી, વળી દુઃખનીક છે;
 તર્ફડે છે ઇંદુ અતિ, મિંદુ મૂકી નાશી ગયા,
 અપશુકન થયા ન, નીકળે ન છીંક છે;
 કશું જોવા જેવું નથી, કોઈકેરું કોઈ નથી,

વિશાળ માહું હોઈને તેમાં ઝાડ નથી; ભરતી આવેછે અને ઉતરી ગયા
 પછી પાર થાય છે, નદીના પાણીવાળા પાત્રમાં પાણી છછરૂ છતાં સામેની
 ઊંચી કરડોનો છાંયો પડવાથી તે પાણી ગંભીર દેખાયછે તથા પવનની
 સેહેરોથી ઊછળતું હોવાથી ખીહામણુ લાગેછે; નદી બેતરારને ઉત્તરમાં
 જનારને ઢોળ પશુ ત્યાં ચઢવો પડેછે. એની આગળ વાસદને આરે ચોમાસા
 વિના બહુધા હમેશા પાર અને મીહું પાણી હોય છે, તથા મુખ તરફ
 સારોળ અને દેવાણુને આરે પાર હોતોજ નથી.

૬૬ ભાંજ સે—ભાંજ છે? પાંહે—પાસે. દિયોને—આપોને । હુંટનારા
 કાળી વટેમાર્ગને ભાગ (તમાકુ) માગવાનું આહવાનું કરી હુંટેછે, એ
 પ્રસિદ્ધ છે.

એમ ધારી ઊઠ્યો ઈંદુ માની છુરી બીક છે ૬૭
 ચલાય ન તોય ચાલે, કરે કશુ વાટ માહી,
 જ્યા ત્યાં ગયો ચાલો તેહ, આચુ કને ગામ છે;
 જુએ જન જતા ઘણા, પૂછે નવ ઈંદુ કોને,
 શકે પ્રાણુ ગ્રહે આવી, કમ આ સૌ કામ છે,
 એવે એક હરિભક્ત, તુલસીની માળવાજો—
 લલો ત્યારે પૂછ્યું તેને, ગામનુ શુ નામ છે ?
 દીન દિન દેખી કહ્યું, જમકૂઈ નામ આનુ,
 જાળવીને રે'જે ભાઈ, જાએ રામ રામ છે । ૬૮
 ઇંદુ વિચારે છે મન, ભય કાઈ હતો નહિ,
 હતો તેહ ગયો ચાલો, બીક હવે શેની છે ।
 પીકા ચાય પાદ મધ્યે, ગમે તેમ રે'વુ પડી,
 ફુલવ્યા મે ગુરુદેવ, પીકા આ સૌ તેની છે ।
 વિચારતો એમ આવ્યો, ગામકેરી ભાગોળમાં,
 જન જોઇ પૂછ્યું તેને, અહી વસ્તી કેની છે ?
 કાકોર વહેસે હઉં, કિમ અત્યા પૂસે કે'ની,
 ધરોડા હું જાણુ નહિ ! અવદશા એની છે । ૬૯

૬૭ દુગા—હુટારા વળી ઈંદુ—દુ ખની નીક વગી અપશુકન ઈંદુ—
 ઇંદુ વિચારે છે કે આપણને નીકળતી વખતે અપશુકન થયા નથી કે છીંક
 પણ થઈ નથી

૬૮ જમકૂઈ ઈંદુ—ગામનુ નામ (જમના કુવા જેવુ આ ગામ છે
 એમ સૂચવવાને એ નામ રાખ્યું છે)

૬૯ ભય—જેને સાચવવા માટે ભય રાખવો પડે એવી વસ્તુ હતો
 ઈંદુ—અને એવી જે વસ્તુ હતી તે તો હુટાઈ ગઈ । કાકોર—કાળી

વળી નેઇ બીજે જન, પૂછ્યું ધર્મશાળા છે કે,
 તેણે કહ્યું ધર્મશાળા, મુછીકેરે માથ છે;
 ઈંદુ કહે ભાઈ મારે, એક રાત વાસો રે'તું,
 ભણું થશે ને બતાવો, સૌને હૃદ નાથ છે;
 દયા આવી દિલ તેને, શકે આશ વસતણી,
 ધરી કરી બોલ્યો તેહ, સીધા કરી હાથ છે;
 બોલ્યા મા'દે' માંહે જઈ, પડી રે'ને પાધરો તું,
 એમ કહી ગયો આલી, સોંધાનો કો સાથ છે ? ૭૦
 મહાદેવ મધ્ય જતાં, લલો મિ હુ જમતો ત્યાં,
 હેત આણી ઇંદુવલો, ભાઈ મારો ભાગ છે;
 મિંદુ કહે ઠીક થયું, આવી પો'ચો અલ્યા તુંયે,
 વાટ તારી ઘણી નેઇ, ભણું તારૂં ભાગ્ય છે;
 આ ઘડામાં પાણી ભર્યું, સ્નાન કરી લે તું ઝટ,
 તારા વિના જમું નહિ, અતિ અનુરાગ છે;
 ઇંદુ કહે સત્ય વ્રાત, કોણ તારા વિના મારૂં,

વહેસે—રહેછે, હઉ—સૌ કિમ ઈં—અલ્યા કહેની ! તું કેમ પૂછેછે ?
 ધરોડા—હે મરોડા—આલણા (તુચ્છકારવાચક). હું ઈં—તું તું—
 જણતો નથી ! કવિ કહેછે કે એવી એની અવદશા થઈછે !

૭૦ ધર્મશાળા ઈં—ધર્મશાળા (ધર્મશાળા) તો મુખીને માથે છે !
 ધર્મશાળા (ધર્મ રૂપી પથરો) મુખીને માથે છે, એમ કહીને કવિએ એ
 ગામના લોકોની અધમતા સૂચવી છે શકે ઈં—કવિ કહેછે કે હાં તો એને
 દયા આવી તેથી અથવા તેણે પેહેરેલા વસ્ત્રને લેઈ લેવાની આશા ધરી
 કરીને તે સીધો હાથ કરીને બોલ્યો. મા'દે'—મહાદેવ. સોંધાનો ઈં—ઈંદુ
 જેવા સોંધાનો અર્થાત્ કીમત વગરનાનો (પાસે ધનમાલ નહિ હોવાથી)
 સાથ કાણ કરે ?

- ભાઈ ભાગી ગયા બેય, મારે મારા પાગ છે. ૭૧
- એમ વાતો કરતાં તે, કર્મવિધિ આટો પીને,
જમી ઊડ્યા બન્ને જણ, વસ્ત્ર ગણ્યાં બેય છે;
મિંદુએ માડી કહ્યું સૌ, ભિક્ષા માગી લાવ્યો અન્ન,
ભણુ અહીં કોઈ નથી, વસે દુષ્ટ જેય છે;
ઇંદુએ વૃત્તાંત કહ્યું, મિંદુ પૂછ્ય વીત્યું સર્વ,
સુધ ગયા બન્ને જણ, વડું થયું તેય છે;
મિંદુ મન મધ્ય શોચે, જીવતો રહ્યો આ શીથે !
ઘેર જઈ સર્વ કંઈ, મારો તજ્યો એય છે. ૭૨
- કોઈ કહેતી તો મારે, લોકલાજ લાગે ઘણી,
શોક એવો શાંતિ નવ, અર્પતો એકે ઘડી;
મન મધ્ય એમવળી, આવતા વિચાર તેને,
મારા કરતાં એની તો, વાત મનાશે વડી;
વાહવાહ ઉચ્ચારે, નિદાઇશ નકામો હું,
એનો ભાર ભયો વધે, ખીડા આવી એ પડી;
વિચાર હું કરું નહિ, લેઈ જઈ અરિ સાથ,
માનહાનિ થશે મારી, અવદશા આ અડી. ૭૩
- ભલે જણ્યો નથી હું, તોય મેં અપાર લહ્યું,

૭૧ ભાઈ ઈ.—હે ભાઈ ! મારે કરીને મારા બન્ને પાગ ભાગી ગયા છે !

૭૨ કર્મવિધિ—સંખ્યા વૈશ્વદેવાદિ નિત્યકર્મનો વિધિ. ગણ્યાં—ગણ્યાં ગાંધવા. મારો ઈ.—મારો સાથ એણે તજ્યો, એમ ઘેર જઈને કહેશે

૭૩ મિંદુના દુષ્ટ વિચાર વણું છે. કોઈ ઈ. અરિ—(ઉપર : ક્યાં તેવા કારણથી ઈંદુને યત્ન માન્યો છે માટે).

માગે જેવો કાઈ જન, રતનપુરીમાં નથી;
 જાણું સર્વકેરા કાન, કિંતુ ઇંદુ આગે નવ,
 રજ માત્ર આગે માડું, ડરે રધીથી રધી !
 બાઈ જેવા અમે બેય, ગુરૂ લોક ગણે જાણ્ય,
 છતાં તજ્યો એકવો મેં, કહું ફડું શું કથી;
 વાત એ કરે કદાપિ, ઘેર જઈ ધુમંડીથી,
 મિંદુ મને મૂકીગયો, ને કાને મુઝો મથી. ૭૪
 મારાં અને એનાં બન્ને, માતપિતા સ્નેહી ઘણાં,
 નિંદશે મને નકામો, ત્યારે હવે શું કરું;
 બલે ઘેર જઈ નહિ, નાશી જઈ કેંક બીજે,
 ઘેર જવે સાર નથી, હેત પ્રીત શે હરું;
 એક ગ્રામતણા વાસી, વયમાં સમાન બન્ને,
 શિષ્ય એક ગુરૂકેરા, વધતો એ ઉચ્ચરું ?
 બલે મોત થાય માડું, જઈ નહિ એની સંગ,
 અરે હવે કેમ કરું, દિલમાં વૃથા ડરું ! ૭૫
 લાવ્ય એને પૂરો કરું, પછે જઈ ઘેર ચાલી,
 પોક મૂકી લોક આગે, ખરો થવાને રડું;
 મચડાંને માડું આજ, વાર કરું શેણે વડી,
 કાજ કરી જઈ નાશી, સ્વાર્થસિદ્ધ શે અડું !

૭૪ રતનપુરી—પાછળ જે માનસપુરી કહી છે તેનું ખીલું નામ—
 મિંદુ અને ઇંદુનું વતન ગુરૂ ઈં—જો કે ગુરૂ અને લોકો અમને બેને
 બાઈ જેવા ગણે છે ધુમંડીથી—અર્થથી. શી વાત કરે તે કહેછે. મિંદુ ઈં.

૭૫ હેત ઈં—પણ ઘેર જઈને સૌની મારાપરની પ્રીતિ એાછી
 થાય એમ શું કરવા કર ? મનમાં ભુડો વિચાર થઈ આવવાથી કહેછે:
 દિલમાં ઈં.

મહામોટા મુનિઓએ, આવાં કૃત્ય કર્યાં ઘણાં,
પાપ નથી રજ એમાં, ઘાટ, બેઠા શે ઘડું ?

કાળું કૃત્ય કરવાને, કાળી રાત કારમી છે,
કોઈ જન જાગે નહિ, છાતી પર હું ચકું ।

૭૬

વિચારીને વિધ વિધ, પાત દઢ કરી નાખી,
શલ્યા એક વડી ગ્રહી, નાખું એની ઉપરે;
પછે જઈ નારી હુંય, અન્ય રીતે મરાય ન,
વેળા વટી જાય અરે, દિલ કહે શે હરે ।

કોનો મિત્ર કોનો બંધુ, સ્નેહ એમ ત્યાગી કરી,
શિલા શોધવા તે આલ્યો, હેત ખીત સૌ હરે ।

વાયુ વાચાચકી કાંઈ, ખખડે જો પત્ર પડ્યાં,
કંપ થાય કારમો ત્યાં, રામ રામ ઉચ્ચરે ।

૭૭

શિક્ષા શોધી જડે નહિ, અરે હવે કરડું શું,
ઈંદુ મારવો મેં નિશ્ચે, છોડવો ન છેક એ;
શિલા મળી નવ જ્યારે, ત્યારે દઢ ધ્યાન ધરું,
ગર્દન દબાવી મારું, તોડું નવ ટેકે એ;
એમ વદી ગયો પાસ, સ્વારથી મા'કર થઈ,
સંબંધને ભૂલી ગયો, જ્ઞાત એકમેક એ;
વ્યર્થ ઢાંકવાને ઊડ્યો, પૂર્ણ પૂર્ણિમાના ઈંદુ,

૭૬ સ્વાયં ઈં—સ્વાયં સિદ્ધ કરવાને શા માટે અટકી રહું ?

૭૭ મારવાની મુક્તિ વચ્ચે છે: શલ્યા ઈં. ખુનીના મનની નિર્દયતા વચ્ચે છે:
કોનો ઈં. ખુનીનું મન કેવું બાવળું થઈ જાય છે તે વચ્ચે છે: વાયુ ઈં.
રામ રામ ઈં—જો કોઈ દેખે તો તેને દરિભક્ત જાણી ખુનીની શંકા
ન સાવે માટે અથવા કંઈ સમાવજા માટે દરિ નામ લે.

મારું હું મચરડો એન, ભૂલિયો વિવેક એ.

૭૮

મારવાને જાય તડી, વળી અટકી રહે તે,

અરે મેં મરાય કેમ, નડકી હવે મારવો;

જાણનાર જાણીગયો, અંતરાત્મા મારો આજ,

માટે મૂકવો ન હવે, અરિ શે ઉગારવો ।

એમ દઢ કરી મન, કને ચાલી ગયો જેવે,

અનાવાસ ઇંદુ હાલ્યો, વેરી જાણે વારવો;

નાશી ગયો મિંદુ દૂર, અરે હાય જાગી ઊઠ્યો,

કંપતો કાયાની મધ્ય, ભૂલ્યો અર્થ સારવો ।

૭૯

વળી જીધો ગયો ઇંદુ, મિંદુ પાસ જઈ જિભો,

વાયુ અતિ વેગે વાગ્યો, કંથ્યો દુષ્ટ અંગમાં;

કાર્ય ધાર્યું થાય નહિ, મૂર્ખતા મૂકાય નહિ,

ચોટય તો ચૂકાય નહિ, છતાય ન જંગમાં;

આખર તે ખર જની, ઉપાડવા ભાર લાગ્યો,

ઉપાડિયો જોત જોતે, આવીને ઉમંગમાં;

ગર્દન પર પાદ મૂકી, મારી પેટ માંહી પાદ,

૭૮ વ્યર્થ ઇન્—કવિ કહેછે કે જેમ કોઈ પુનમના પૂર્ણ ઇંદુને ઢાંકવા-
ને મેદનત કરે તેમ મિંદુ પણ આ ઇંદુને વ્યર્થ (વિના કારણ) ઢાંકવાને
(મૃત્યુ રૂપી પડદાથી) ઊઠ્યો. પૂનમનો ચંદ્ર ઢાંકવાનો પ્રયાસ જેમ વ્યર્થ
છે તેમ ઇંદુને મારવાનો અથવા તેની કીર્તિ નાશ કરવાનો પ્રયાસ પણ
વ્યર્થ છે, એ વ્યંગ્યાર્થ.

૭૯ પુનીના મનની અવ્યવસ્થા વણે છે મારવાને ઇન્. અનાવાસ—
એની મેગ (જિંઘમાંજ).

ઇંદુ તર્ફડયો અતિશે, ખાર વાળ્યો ખ ગમાં ૮૦
 ગર્દન દળાઇ ઘણી, લાગી પેટ માહી પાડ,
 આવી પો'ચી અંત ઘડી, બેચુદ્ધ બની ગયો;
 મુખ પર લાત ઘણી, નાકમા મારી અપાર,
 દૂર કર્મ યમ જેવુ, કરી તે સુખી થયો ।
 મુખ અને નાકથકી, રૂધિર ત્યા વે'વા લાગ્યુ,
 તોય ઘણો માર માયો, મિત્રધર્મ એ લલો ! !
 ધિ ક સ્વાર્થ તને ધિ ક, મૂર્ખતા માર્જીથી ભુડી,
 સાબ્તાગ છે સો સો તને, દુષ્ટ જીવતો રહ્યો ! ! ૮૧
 મુક્કા અને લાત મારી, યાકી ગયો જ્યારે દુષ્ટ,
 ત્યારે શાત થઇ બેઠો, યાક ખાવા કારણે;
 જાગ્યું પોતાકે રૂ પાપ, જગાડ્યા અરિ તેણે ત્યા,
 દુખ દેવા લાગ્યા તેહ, ભુજો ધ્યાન ધારણે,
 આ દિશાથી ખાશે કોક, અરે પોક પડી કચહા,
 શકે લોક ધરે મુને, આવી પકુ વારણે,
 લાબ્ય વે'લો જઈ નાશી, એમ વદી જોડી આડ્યો,
 ઉતાવળો પળ્યો પ થે, ગયો ગામ બારણે. ૮૨

૮૦ ખર ૪૦—જેમ ખર (ગધેડો) બાર ઉપાડે છે, તેમ આ
 મિદુ પલુ ખર (કઠોર) બનીને પાપ રૂપી માર ઉપાડવા લાગ્યો—પોતા
 ના પાપી નિશ્ચયને દૂઠ કરીને ઇંદુને મારવા લાગ્યો શી રીતે મારવા
 લાગ્યો તે કહેછે. ગર્દન ૪૦

૮૧ મિત્રધર્મ ૪૦—(વકોક્તિ) સ્વાર્થ અને મૂર્ખતાનુ આબું
 પરિણામ થાયછે, એ સમજાવવાને કવિ તેને નિદે છે ધિ ક ૪૦

૮૨ અરિ—(પોતાના મનના વિકાર રૂપ) ધરે—પકડે વારણે—
 અટકાવમા

પડધા સ્વપાદકેરા, પડે તેણે હરે ઘણો,
 અરે ! હાય આવ્યો ઇંદુ, પકડી પાડ્યો મને;
 છોડાવશે કોણ હવે, મચડાંનિ મારશે એ,
 અરે અરે માર્યો ઘણો, કયાથી આવ્યો એ કને !
 હવે કશું કરવું મે, મૂઝ્ય મૂઝ્ય ઇંદુ મને,
 જીવતો જવાદે આજ, થયો જૂઠો હું જને;
 મે તો તને માર્યો નથી, દિલથી હરાવ્યો નથી,
 એવું તેવું વદે મુખ, નાસતો વેલો વને ! !

૮૩

પડે અને ઊઠે વળી, અરે ગામ લોકે વાત-
 જાણી જાણવા સૌ આવ્યા, કહો કશું કરું હું !
 ભાઈ ! એનો મારનાર, નારી ગયો નિશ્ચે કેંક,
 નથી માર્યો મે તો એને, દિલ બિચ્છે હરું હું;
 એમ હરતો તે દુષ્ટ, ચાર કોરા ગયો ચાલી,
 સવાર થવા જ્યાં આવી, ધાર્યો ભાર ભરું હું;
 હર નથી હવે કરો, જાણે નવ કોઈ વાત,
 હરવાનું રહ્યું નથી, મોત આવ્યે મરું હું ! !
 ગયો ઘર લાણી ચાલી, પૂછતા પૂછતાં વાટચ,
 રતનપુરી પાસે આવ્યો, મળ્યો માત તાતને;
 મિત્ર લાણી આવ્યો ભાઈ, લોકે સુણી વાત તેહ,

૮૪

૮૩ ખુનીના મનની છાતિ વણુંછે પડધા ધૃ. ૮૪ ભાષ ૬૦—
 હે ભાષએ ! એનો મારનાર તો ખીંને છે અને તે કેંક નારી ગયો !
 (ખુનીના 'મનની અવ્યવસ્થિત ગિયતિને લીધે તે બધથી આગતેમ બોલેઢે,
 એમ સૂચ્યું છે) મોત ધૃ—હવે મોત આવે ત્યારે જેમ સદુ મરેછે
 તેમ હું પણ મોત આવ્યે મરીશ, નહિ તો ખીંજું કાંઈ મારે હરવાનું
 કરણ નથી !

મસરી પુરમાં વાત, જાણ થયું જાતને;
 જ્યાં ત્યાંયકી લોક આવ્યા, પૂછતા કુશળકેમ,
 ભાઈ ભણ્યો વિદ્યા કંઈ, વધારી કે' વાતને;
 આનંદનો અર્જુન ત્યાં, ભરતીવાળો દેખાયે,
 હૃદયની જાણે કોણ, ખરી જોઢી ખ્યાતને ! ૮૫
 ને તે લોકે આવી ગયા, પૂછી વળ્યા પાછા ઘણા,
 મિંદુતણા પિતા વધા, ભાંઈ ઈંદુને મળું;
 સુખે સર્વ યેસો અહીં, એને મળી આવું અમો,
 વાર વડી થશે નહિ, કેવો થયો તે કળું;
 એમ વધી ઊઠ્યો તેહ, તદા મિંદુ મુખ વધો,
 નથી આવ્યો એ તો તાત, એના દુઃખમાં બળું;
 વિદ્ય વાટ મધ્ય આવ્યું, તેમાં મોત થયું એતું,
 મારવા મને સો આવ્યા, વેરથી સામો વળું ! ! ૮૬
 એમ મેં વિચારી વાત, અને લલવા ' ગયો,
 મારનાર નારી ગયા, ધન માલ લેઈને;
 રડી થાકી નક્કી રહ્યો, ચાલ્યું નવ કાંઈ મારું,
 કાજ ટોળે કરી પછે, આવ્યો દેન દેઈને,
 વાત સુણી કંઈયા સર્વ, અરે હાથ ! આ શું થયું,
 વગોવાયો વૃદ્ધ પિતા, કહું કથા કેઈને,
 એવે મિંદુ આવ્યાતણી, વાત ઇંદુપિતાએ ત્યાં,

૮૫ ભણી આવ્યો—વિદ્યાભ્યાસ કરીને ઘેર આવ્યો ! અર્જુન—સમુદ્ર.
 ભરતીવાળો—અર્થાત્ જોવા દેખાવો જોઈએ તે કરતાં ધણા જળવાળો.

૮૬ સૌ ઇ—ઈંદુને મારનારા તેને માર્યા પડી મને પણ મારવા
 આવ્યા.

સુણી કે તે ધાઈ આવ્યો, સગાં સાથ લેધને. ૮૭
 ઝાળખીને અનુમાને, મિંદુ હ્રદ સાથ ચાંચ્યો,
 અરે ભાઈ ઇંદુ કયહાં, વારૂ વે'લા આવિયા;
 વૃદ્ધ માતપિતાતાણું, દુઃખ ધાર્યું દિલ માંહી,
 સર્વેશ્વર કરો સુખી, ભગ્ના સૌને ભાવિયા !
 આવતો નથી શે ઇંદુ, કહે ભાઈ ગયો ક્યાંહી,
 તારી સાથ આવ્યો નથી, હેત ઉપજાવિયા;
 વૃદ્ધજન પદે ઘણું, ઉત્તર ન આપે કોઈ,
 રડવાને લાગ્યો મિંદુ, દંદ રચ્યા ફાવિયા. ૮૮
 વિચાર કરી તે વધો, હુંને ઇંદુ જાનને જાણી,
 નિકળ્યા ગુરૂઘરથી, મળવા સ્વજનને;
 વળાવિયા ગુરૂદેવ, હેત ખીત કરી ઘણી,
 પાંશરો પથ લે પછે, મુદ કયું મનને;
 વાટચમાં વીસામા કરી, ચાલતા બે ધીમે ધીમે,
 અંગ ઉમંગ અપાર, પટાવતા વનને;
 મહીતીર આવ્યા જ્યારે, ત્યારે ઇંદુપિતા વધા,
 અરે ભાઈ શું લુંટાયા ? જાહેર છે જનને ! ૮૯

૮૭ દેન દેધને—અગ્નિસંસ્કાર કરીને. વગોવાયો (કેમકે વૃદ્ધપણે એ-
 કનું એક સંતાન થયું અને તે પણ નાશ પામ્યું !) ૮૮ હેત ઉપજાવિયા—
 હે હેત ઉપજાવનારા ! (મિંદુનું વિશેષણ).

૮૯ મુદ કયું—મુદ (દર્પ) વાળું કયું. અથવા મનને મુદ (દર્પ)
 ઉપજાવ્યો. ત્યારે ઇં—મિંદુની વાતમાં વચમાંજ ઇંદુના પિતા બોલી
 ગયા. કેમકે મહીના કાંદાપર ચાર વખેછે એ જાહેર વાત છે. એક સ્તોક
 પણ છે કે,—

હાય ! મારો ઇંદુ કયહાં, મરાયો શું તેની મધ્ય !

વૃહપણે વગોળ્યો શુ, વેલો વધ આજ તું;

મિંદુ કહે, ના ના એવું, અશુભ થયુ ન કાંઇ,

વૃહ કહે વધ વેગે, કરચ આજ કાજ તું;

મિંદુ કહે લુટી લીધા, વિપ્રુદા પડ્યા પછે બે,

વૃહ વસુંધરા પડ્યો, રામને ન રાજતું !

ભાઇ પછે થયું કેમ, રજેરજ માંડી કહે,

લક્ષ્મી લાગેછે અંગ, વૃહવપુ લાજતું.

૯૦

મિ દુપિતા ત્યારે વધો, અરે મુત ! શું તું વદે ?

‘થયું ઇંદુ મારું’ કહ્યું, પૂછિયું પેલાં અમે;

બદલી તું બાલે કેમ, મુત મારો છે કે નહિ,

ગોષ્ટિ બેઠભરી તારી, દહ સર્વની દમે !

મિંદુ કંપને દખાવી, જંપને જાળવી લેતો,

સંપનો દાખવે સાજ, ભુંડું એનું સૌ ભમે;

અનુમાન કર્યું મેં તો, જ્યારે અહીં આવી મુણ્ડું,

“મદ્વી મદ્દામદલગા ત્રિમાસિ, મગેવ ગીતા સકલૈધ વેદૈ.

વાલોપિ ચૌરસ્તરણોપિ ચૌર, ચૌરં વિના ન પ્રસવન્તિ નાર્યં ॥”

અર્થ—“ પૃથ્વીના મંડળમા મહીનદી શોભે છે તથા સધળા વેદ તેને ગંગા જેવી વખાણે છે, એમ છતાં પણ તેના કાદા ઉપર બાળક અને જીવાન બધાય ચોરજ વસે છે, કિંબલુના, ચોર વગર બીજને માતાઓ જન્મજ આપતી નથી !

૯૦ હાય ઈં—ઉતાવળા ઉતાવળા પ્રશ્ન કરવાથી તથા અનિષ્ટ તકે કરવાથી બાપની દીકરા વિષે ઉત્કંઠા વર્ણુરી છે. વૃહ ઇં—કવિ કહેછે કે “મારો છોકરો જરૂર મરાયો તેથી આબો નહિ” એવી શંકા દહ કરીને ઇંદુનો વૃહ પિતા વસુંધરા (પૃથ્વી) ઉપર પડ્યો; કેમકે તેને સુખ આપવું એ રામને મન રાજતુ (શોભતું—હીક) નહિ હોય. લાગે છે—સળગે છે !

કે ઈંદુ આઘ્યો ન અત્ર, કરી વાત મેં જગે. ૯૧
 કહ્યું મરાયો હશે એ, પણ એવું નથી તાત,
 સાથ હતા અમે બન્ને, વિખુટા પડ્યા સુધી;
 લીધું એની પાસનું સૌ, પછે હણે ચોર કેમ,
 અનુમાન થાય નહિ, દષ્ટિએ ચઢ્યા સુધી;
 અરે હાય ! કરી પડ્યો, ઈંદુકરો વૃદ્ધ પિતા,
 શીખવેલો શુક ગયો, અગથી અડ્યા સુધી;
 હૃદય જેણે ઠામ, શોક નાસે ત્યહાંથકી,
 આ તો બન્ને થયા બેળા, લાચાર લડ્યા સુધી. ૯૨
 ઉડલે ન એકે વાત, જીનતો રહ્યો હશે એ,
 એમ કલ્પના કરે સૌ, વળી ભંગ થાયછે;
 બેબોલી સુણીને સર્વ, નિંદવા મિંદુને લાગ્યા,

૯૧ મિંદુએ પ્રથમ પોતાના આપને કહ્યું હતું કે ઈંદુ મરાયો, અને
 અહીં તેમ કહેવાની દિશ્મત આવી નહિ તેથી કહ્યું કે 'ના મરાયો નથી,
 પણ વિખુટા પડ્યા છીએ' આ સાંભળીને મિંદુના પિતાને સદેહ થઇ આવ-
 વાથી તે પોતાના પુત્રને કહે છે 'મિંદુપિતા ઈં. કંપને—પોતે કરેલું' પાપ
 રખે કોઈ ભણી જશે એવા ભયથી ઉપજેલા કંપને. ભુંડું ઈં—કે જોયી
 એવું સહુ ભુંડું કૃત્ય બમે—ગદલાઈ ભય. કરી વાત ઈં—મેં એમ માની
 લીધું કે ઈંદુ મૂઓ હશે.

૯૨ ભારે ઈંદુ ઘેર ન આઘ્યો ત્યારે તે એમ અનુમાન કર્યું કે ઈંદુ
 મરાયો હશે, ત્યારે હવે તું એવું અનુમાન શા ઉપરથી કરેછે કે ઈંદુ મરાયો
 નથી ? એવી શંકા દૂર કરવાને મિંદુ કહે છે 'લીધું ઈં. બે પરસ્પર વિરોધી
 અનુમાન કરીને હવે અનુમાન કરવું શક્ય નથી એમ કહેછે અનુમાન ઈં.
 અગથી અડ્યા સુધી—અર્થાત્ દાયમાં આવેલો. લાચાર ઈં—હવે હૃદય
 અને શોક એ બે લડી રહે અને બેમાંથી એકનો જય પરાજય જાણવામાં
 આવે ત્યાં સુધી. લાચાર—લાઠલાજ છીએ અર્થાત્ ઈંદુ મૂઓ કે જીવે.
 ૭ એ નક્કી થયા વિના હૃદય શોકની લડાઈ મટે નહિ.

ગભરાયો કોઈ કહે, ખરેખર ગાય છે;
 અર્ધપક્ષ ખરું માને, માને અર્ધપક્ષ જૂઠું,
 કોઈ કહે માયો એણે, વાયુ એવો વાય છે;
 નિર્ણય કરાય નવ, અનુમાન કરે ઘણા,
 ઇંદુપિતા વધો ત્યારે, બાધ । સાથ જાય છે । ૯૩
 મિંદુ કહે મને ઘણી, બીક લાગે જતા પિતા,
 અધુના હું આવું નહિ, માત્ર બે કહું ખરું;
 ઇંદુપિતા વધો ત્યારે, અમો તારી સાથ આવું,
 ભયને ભગાડી દઉં, અસત્ય ન ઉચ્ચત;
 માને નવ મિંદુ તોય, વે'મ વધે તેમ તેમ,
 પડી ગયું કાળું મુખ, જયાન આગે કર;
 ચાલી ગામ માંહી વાત, ઇંદુને મિંદુએ માયો,
 માને નવ માને કોઈ, હેત થાય એ પડું । ૯૪
 આગ્રહ કર્યો અપાર, મિંદુને તો સાથ લેવા,
 હકાર ન કલો તેણે, કાળું મુખ તો થયું;
 મિંદુકેરા પિતાએ ત્યા, સમજાવ્યો સુત ઘણો,
 તેનું પણ માન્યું નહિ, વધું વાટચમા વહ્યુ;
 મિંદુ ના ના કહે જેમ, તેમ વે'મ દૃઢ થાય,
 ઇંદુપિતા ઊંડયો પછે, લા'ણુ જ્યારે ના લહ્યું;

૯૩ બાધ ઇં—જો તુ છુટાણી જગોએ સાથે જાય તો હું તપાસ કરવાને માણુએ મોકલુ.

૯૪ માને ઇં—કેટલાક જે મિંદુનો ગભરાટ, તેનું કાળું પડી જતું મુખ, તેની બે પ્રકારની હકીકત, અને તેની સાથે જગની આનાકાની, એ સર્વથી મિંદુએ ઇંદુને માયો એમ માને છે, અને કેટલાક તેનું ઇંદુ ઉપરતુ હેત નિચારીને માનતા નથી ।

મિંદુતણો બાપ કહે, વારું રહે એકલો તું,
 અમો વૃદ્ધ સાથ વળું, હતું શુ ને શું ગયું ? ૯૫
 મિંદુએ ઉત્તર નવ, એવું મુણ્યું તોયે આપ્યો,
 તેના પિતા ઊઠ્યો તર્ત, સ્નેહીને મળ્યો જઈ,
 ચાલો શોધવાને જૈએ, વાર વડી કરો શેણે ?
 માને નવ મૂર્ખસુત, યાડ્યો બોધ હું દઈ,
 વેર વરયું તેના પર, બોલે નવ સીધું કોઈ,
 સાચી જૂઠી વાત ચાલી, મોંપર કોએ કહી;
 માન્યું નવ કોઈતણું, શોધવા ગયો તે સાથે,
 ભૃગુક્ષેત્ર ભણી વળ્યા, વાટચર્મા આવી મહી. ૯૬
 ભાળી મહી ભવાબ્ધિથી, મહાત્મ્યવાળું અતિશે,
 કાળું ભંમર છે પાણી, બ્રહ્મ કરનાર હા !
 સાધુને અસાધુ કરે, કરે દાતાને અદાતા,
 અચૌરને ચૌર કરે, કોણ તરનાર હા !
 ભક્ષાકેરી ભક્ષાધને, જૂરાડી દે જૂરાઈમાં,
 ચૌરતાઈ ચાપિ ચિત્ત, ભુંડું ભરનાર હા !
 ભૂલાવે છે ભણેલાને, દુલાવે છે ડાહ્યાંને એ,
 મૂલાવે છે મૌલ્યવાન, છે કો તરનાર હા ! ૯૭
 એવી મહીતીર આવ્યા, વૃદ્ધ વળી મિત્ર બન્ને,

૯૫ હકાર—‘હા’ ‘શબ્દ. લા’ણુ ધૃ—જ્યારે મિંદુને સાથે લેવામાં
 સફળ ન થયો ત્યારે. અમો ઈ—અમે બન્ને વૃદ્ધ સાથે વળું (જઈએ-
 જીએ).

૯૬ કોએ—કોઈએ. ૯૭ ભવાબ્ધિથી—સંસારરૂપી સાગર જેવી.
 ચૌરતાઈ—ચૌરપણું. મૂલાવે છે—મૂવ કરી દે છે. અચૌર હલકી છીમનનો
 કરી દે છે.

બૂદ્યા ભયો સ્નેહ તર્ત, ટાળ્યા વૈર દાખવા;
 અલ્યા તારા સુતે મારો, માણીગર માર્યો પૂત,
 ઘાત કરું તોરો આહી, પૈરવન્હિ નાખવા;
 કોણુ મિત્ર ગણે તને, વિષકુલ ભરેલાશ,
 ઉપર આચ્છાદુ પય, ચોટય દને આખવા;
 વદી એમ વચોવૃદ્ધ, દોડચો મારવાને વેગે,
 મિત્રુપિતા સામે થયો, રહ્યો મેમ પાખવા. ૬૮
 સમજન આગે ન ચાને, દુર્ગુણ કે દુષ્ટ સ્થાન,
 સામા થતા સમજ્યા બે, અખડિત સ્નેહ છે,
 સગાવા'લા અન્ય મળી, સમજવે સાચી વાત,
 જૂઠી જડાવી દે કોક, ખરો વૈરો એહ છે;
 સમાધાન થયુ ન્યા ત્યાં, ઉતર્યા કોતર મધ્ય,
 કોળી કારમા ત્યા મહા, મહીમકત્ત જેહ છે;
 આઠ દશ જન હતા, શોધ કરનાર સાચા,
 દય કોળીએ તમાચા, મારિયા ઉજેહ છે. ૬૯
 હાકેટીને લીધા વસ્ત્ર, શસ્ત્ર અસ્ત્ર સાથ નહિ,
 મારો મારો મુખ વદી, દિનને ડરાવિયા;
 લીધા જૂનાપૂના વસ્ત્ર, તુમડી દારી ને છરી,
 ચીકટો ચીકટવાળો, લેઇને ભમાવિયા,

૬૮ વિષકુલ ઇ—વિષથી ભરેલા ઘડા જેવા । પાખવા—પરખવા.
 અર્થાત્ તે બેની વચ્ચે જે ગ્રેમ હતો તે તો હવે યરખનારો રહ્યો

૬૯ મહીમકત્ત—મહીનદીના ભક્ત અર્થાત્ ખરેખરા લુટાગ ૬૫—
 બે ઉજેહ છે—પ્રકાશ છે—અર્થાત્ જિવડપણે તમાચા માયા અથવા ધોગે.
 દહાડે ધોલો મારીને લુટી લીધા

ઘસિયાની ગાંસડી ને, લાકડી લીધી સંઘાતે,
 લેઈ ચાલી ગયા ચૈર, ત્રાસ ઉપજાવિયા;
 જન્મતાં જેવું સ્વરૂપ, હતું તેવું થયું કોનું,
 કોક તો વેરાગી બન્યા, કુંદમાંહી કાવિયા. ૧૦૦
 શરમાયા નાશી છૂટયા, અસ્તોવ્યસ્ત થયા એમ,
 શોધવાનું શોધી રહ્યા, ગયા ઘેર કુઃખથી;
 ઈંદુકેશ પિતાએ ત્યાં, પૈરવાત મૂકી પડી,
 મિંદુશુ મીઠાશ ધરી, વાત પૂછી સુખથી;
 ખરી વાત ભાઈ કહે, હવે સુત મારો તું'ય,
 તારી વાત માનું સર્વ, સમ ખાઈ સુખથી;
 ત્યારે વઘો મિંદુ તર્ત, મુણો પિતા સાચું કહું,
 બેદ નવ ભણ્યો હુ'યે, રાહ્ય તજ્યું રૂખથી. ૧૦૧
 ઈંદુકેશ પિતા તમે, માનતો નથી હું રજ,
 મારા પિતા ગણ્યું સત્ય, ઈંદુ મિંદુ એક છે;
 સ્મર્યું તમે તેનું તમે, તે તો નાશા ગયો નકી,
 ભણવાને બહી વિધા, તન ધર્યો ટેક છે;
 નારદ કે શારદશો, પંડિત બનું હું પૂરો,
 ત્યારે ઘેર આવું નકી, વપુએ નિવેંક છે;
 એમ કહી ગયો ચાલી, દક્ષિણ દિશાએ વળ્યો,

૧૦૦ ચીકટો—શણિયું—શણનું વસ્ત્ર ચીકટવાળો—ધી તેલ વગે-
 રેના શાષવાળો ઘસિયાની—બાગરીના લોટનું બનાવેલું બાથું. જન્મતાં
 ધૃ—અર્થાત્ નાગાપૂગા કરી મૂક્યા વેરાગી બન્યા—લંગોરી માત્ર અંગ
 ઢાંકવાને રહી.

૧૦૧ શરમાયા—(એકળીનથી). શોધવાનું ધૃ—છદને શોધવાની
 વાત પડી મૂકી. બેદ ધૃ—હું છળકપટની વાત સમજતો નથી.

આવશે જરૂર એ તો, વાણી વતરેક છે. ૧૦૨
 મને સમ દીધા ઘણા, માટે હું અસત્ય વદ્યો,
 દયા દિલ આવી ત્યારે, કહી ખરી વાત છે;
 શાંત થઈ સ્મરો પ્રભુ, વેગે વગી આવશે એ,
 વિધાવાન થઈ પૂરો, પંડિત પ્રખ્યાત છે;
 વિસ્તરી ગઈ તે વાત, વાહ વાહ વરે લોક,
 ખાહ્યાણું શસ્ત્ર વિદ્યા, દિગ્ગની શી જાત છે;
 મિંદુને વખાણે કોક, નિંદ કોક તેને વગી,
 તજી આવ્યો સ્નેહી શેણે, વૃદ્ધ જેનો તાત ॥ ૧૦૩
 કોક કહે કાંઈ અને, કોક કાંઈ કરે વાત,
 તથાપિ થયું ત્યાં એમ, સુણો સુણનાર છે;
 રૂપાંતર કર્યાપકી, મિંદુ દાપમુક્ત હવે,
 આશા ત્યાં બંધાઈ મોટી, દુષ્ટ ડરનાર છે;

૧૦૨ શારદશો—સરસ્વતી જેવો. વપુ—શરીર દક્ષિણ ઈ—દક્ષિણ દિશાએ વળ્યો (જમણી તો તરફ હોવાથી). એ મન બરેલી વાણી કહી, પણ સાંભળનારા એમ જાણે કે ભર્યથી દક્ષિણમાં ગયો દરો. વાણી વતરેક છે—એ જરૂર આવશે, એ વાત તો વાણીથી બાહારની છે: આવશે, એમાં તો કહેવાનું જ થું છે. અર્થાત્ જરૂર આવશે એમ સાંભળનારા સમજે છે, અને મિંદુ પોતાના મનથી એમ કહે છે કે, એ આવશે, એમ તો કહેવાય નહિ આ મનદરમાં ‘ઈંદુ આવશે’ એવો અર્થ સાંભળનારા સમજે, અને ‘નહિ આવે’ એમ મિંદુ મનથી ધારીને કહે છે. એવી દ્વિઅર્થ ઉક્તિ છે. જેમ, તમે હવે છંદના પિતા છો એમ હું રજો માનતો નથી; અર્થાત્ ઈંદુ હવે તમારો છોકરો નથી (મરી ગયો તેથી). હું મારા પિતાને સાચા ગણું છું. (તેનો હું જીવનો પુત્ર છું માટે). હવે ઈંદુ અને મિંદુ બેમાં હું એકજ છું તમે તેને સંભારવાનું પડ્યું મૂકો (તે અલભ્ય હોવાથી). તે તો બધી વિદ્યા ભણવાને નાશી ગયો (મરી ગયો), ઇત્યાદિ. ૧૦૩ વિસ્તરી ગઈ—પસરી ગઈ.

છે સદ્ગુણ શીખવાના, દુર્ગુણ ન શીખવાના,
સારો થઈ પડ્યો દુષ્ટ, અર્થ સરનાર છે;
વાહ વાહ વદાઈ ગૈ, પંડિતાઈ પૂર વાધી,
યજ્ઞયાગ માંહી તેડે, ભુકું ભરનાર છે.

૧૦૪

રત્નપુરીકેરો રાય, રત્નસિંહ નામધારી,
યજ્ઞયાગ કરે ઘણા, તેડ્યો તેણે દિજને;
મિંદુને ત્યાં માન આપ્યું, મખાચાર્ય નીમી મોટો,
યજ્ઞ કરાવા તે લાગ્યો, રાડ્યે ધરી રીઝને;
મૂર્ખ માનવંત હોય, સર્વમાં હકાર લાણે,
ખરું ખોટું જાણ્યા વિણ, વાવવા લે બીજને;
મશંસાથી મોઠ બની, જાણ્યા વિણ કયો જગન,
અવજો આરભ કરી, શુભાવી પતીજને.

૧૦૫

દોડખાંતું ઉપનામ, લાગુ પડ્યું હતું જાણ,
દિજદેવ ફીટયા હતા, તેમણે કયું કયું;
મળ્યા રાયને જઈ સૌ, કહ્યું મૂર્ખ મિંદુ છેક,
જજ્ઞ રીત જાણે નહિ, વ્યર્થ થાયછે વસુ;
કરે વાદ સભા ભરી, ખરેખર ખોટું થાય,
જવાડવા જાતે તેહ, અસત્યે ન ઉદ્વસુ;
રાખ કહે વાર ઐમ, સટ લેઈ સભા ભરો,
મભા પંડિતની ભાણું, ખંતથી શેણે ખસું ?

૧૦૬

૧૦૪ દુષ્ટ ઈ—કવિ કહેછે કે, પણ તેમાં આખરે દુષ્ટ ડરનાર છે.
અર્થ ઈ—પણ તેથી આખરે શું તેનો અર્થ સરનાર છે ? ભુકું—પણ
છેવટે તે ભુકું (પાપનો ભાર) ભરનાર છે અથવા બીજાનું ભુકું કરનારો છે.
૧૦૫ મખાચાર્ય—યજ્ઞનો આચાર્ય. પતીજ—આખર.

૧૦૬ દોડખાં ઈ—જેમને દોડખા (દોરખા) એવું ઉપનામ લાગું

પુરમાં પીટાઈ ડાંડી, કરો વાદ મિંદુ સંગે,
વિપ્ર પુરકેરા સર્વ, સત્ય વાત કારણે;
ખરા ઠરે દિન સર્વ, મિંદુને હું તણું તદા,
મિંદુ દેવ ખરા ઠરે, યશ ધ્યાન ધારણે;
રાજગુરુસ્થાને સ્થાપું, દશવટે કાહું દિન,
મિંદુ હારે કાહું એને, સત્ય વાત કારણે;
વાહવા' વદાઈ વાત, નક્કી દિન ક્યો પછે,
મુઆ સમ જન્યો મિંદુ, વિપ્રતણે વારણે.

૧૦૭

પશ્ચાતાપ પૂર્ણ કરે, મિંદુ મહારાજ મોટા,
અરે હાય ! કેમ યશે, બ્રહ્મક્ષત્ર લખ્યા ક્યાં ?
અરે ઈંદુ સા'ય યાત, તેને મારી નાખ્યો મેં'ય,
હવે કશું કેમ હું'ય, અવગુણુ ગણ્યા ક્યાં !
દિન સાથે વૈર કર્યું, દશવટે લેવાકાન,
મારું પાપ મારે મુને, સત્ય જોલ શણ્યા ક્યાં !
ભવિષ્યમાં ભણું હવું, જાણી જોઈ ટાળ્યું તેહ,
લણ્યા નવ લગ્યા નવ, વાર વેણુ વણ્યા ક્યાં.

૧૦૮

પડ્યું હતુ એવા દિનદેવ શીટયા હતા (મિંદુના વિરોધી થયા હતા) તેમણે
શું કર્યું તે હું કહું છું. જીવાડવા ઈ—આણણો રાજાને કહેછે કે જે છતે
તેને જીવતા રાખવા અર્થાત્ હારે તેને મારવા. અર્થાપત્તિ અક્ષરકાર.
પ્રભા—કાંતિ—તેજ. ખંતથી ઈ—હું ખંત રાખવાથી શામાટે ખસ ?
—શામાટે ખંત ન રાખું ?

૧૦૭ વિપ્રતણે ઈ—આણણોએ અટકાવી રાખ્યો તેથી ૧૦૮
ભળ્યા નવ—સંપ કરીને ન રહ્યા વાર ઈ—સારાં વચનને ક્યારે
વીણી લીધા છે ? અર્થાત્ મેં કોઈની સારી શીખામણુ પણ માની
નથી.

વૃદ્ધમાત પિતા શોએ, મિંદુ મૂછ મરડી કે',
 ભુઓ છતી આણું તાત, દિજના શા ભાર છે;
 ગણું નવ ગણતીમાં, સમજણું શારદાને,
 છતી આણું ભુઓ કેવો, વા'ણું યાતાં વાર છે;
 વડી વાત એવી કરે, ઘડી આવી પડી તેવે,
 અડી ચોટય પાપકેરી, કેવો નિરધાર છે;
 માતઃકાળ થયો જ્યારે, તેડું નૃપતાણું ત્યારે,
 માનસાય મિંદુઘર, આવિયું તે વાર છે. ૧૦૯
 મહારાજ બની મિંદુ, પાઘ વડી ધારી શિર,
 સીધાવ્યો સભાની મધ્ય, જાણી વાત સ્વલ્પ છે;
 ગયો ગુણવાન બની, રાયે સત્તમાન કર્યું,
 એક બાળુ બેઠા દિજ, જાણે સર્વ અલ્પ છે;
 મિંદુ વધો મુખ પછે, મત્ર પે'લો કરે કોણ ?
 ગુરુકુળ સેવ્યું અમે, કેટલાક કલ્પ છે;
 દાવમાં દબાય કોક, કોક સામા થાય તર્ત,
 પૂછે રાય કહે તેહ, કશું જાહે જલ્પ છે. ૧૧૦
 રાય કહે દિજ સર્વ, પેરે કરો પે'લો મત્ર,
 ન્યાયશાસ્ત્રતણી નીતે, કોનો પૂર્વપક્ષ છે;
 દિજ કહે વાર એમ, પૂછુંછું અમો પહેલા,
 કહો મિંદુ દેવ મોટા, મખ આ પ્રત્યક્ષ છે;
 નામ તેણું કહો જાણ, પછે અન્ય મત્ર કરે,

૧૦૯

૧૧૦

૧૧૦ ગુરુકુળ ઈ—અમે કેટલાક કલ્પસુધી ગુરુનું કુળ સેવ્યું છે—
 ઘણાંક વર્ષસુધી ગુરુને ઘેર રહીને અભ્યાસ કર્યો છે. પૂછે ઈ—જેને રાજ
 કહે તે પેહેના પૂછે. કશું ઈ—જહુ લવારો કરવાથી શું થવાનું છે? જ-
 લ્પ—લવારો.

પૂછવાનું બીજું નથી, મળ્યા સર્વ દક્ષ છે;
 મિંદુ મનમાં વિચાર, કરવા લાગ્યો તે ઘડી,
 કેમ કરું હવે હું, ઢળી બેય ચક્ષ છે । ૧૧૧
 મૂર્ખને સલા છે એવી, પંડિતનું એ તો સ્થાન,
 ગભરાયો ઘણો મિંદુ, અરે હાય શું થશે !
 વઘો નવ વાણી મુખ, શુંડશુંડ થઇ ગયો,
 હોશકોશ ઉડી ગયા, વેર અંગમાં વસે;
 મિંદુકેરો પક્ષ સર્વ, દીનદશાવાન હવો,
 દુર્શિમનનો પક્ષ સર્વ, અધર બેમાં હસે;
 વાર વધુ થઇ અચારે, ત્યારે રાય વઘો તાણી,
 મિંદુદેવ વે'લા વદા, તવ તો ખોટું ખસે । । ૧૧૨
 ઇષ્ટ મિત્ર શિષ્ટ સેવ્યો, લાવે કલાવે ને ભલો,
 ગુરુકુલ સેવ તેવી, સેવી વર્ષ ઘણા છે;
 તેઘડી બોલિયો મિંદુ, સમાધાન થાય નેમ,
 મુખખંધ બને બધા, કુષ્ટમાં ગી મણા છે !
 મુણો રાય સાચી વાત, એકબે પડ્યો હું હવે,
 માટે કરે ન ઉચ્ચાર, માન તોલતા હું;

૧૧૧ પૂર્વપક્ષ ઇ—અર્થાત્ કોણ પૂર્વપક્ષ કરે છે ? પ્રશ્ન કરે છે મખ
 ઇ—આ મખ (યજ્ઞ) પ્રત્યક્ષ છે તેનું નામ કરો નામ પૂછવામા એના
 હેતુ કે નો કોઇ પણ નામ આપે તો તે સશાસ્ત્ર કે અશાસ્ત્ર દરમી સમાવ.
 અને નો સશાસ્ત્ર નામ નીકળે તો તેનો વિધિ તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે હોવો જોઈએ,
 મિંદુએ કરાવ્યો નથી, માટે મિંદુ મૂર્ખ દરી શકે પણ આ તો નામ કહેવા-
 માજ અટક્યો !

૧૧૨ શુંડ શુંડ—('શન્યમૂન્ય' ઉપરથી) અધર ઇ—મે દોની
 વચ્ચે હસેછે—(જપ થવાથી) તવ ઇ—જો તમે વેહેવા બોલો તો નો
 ખોટું ખમે—તમે દેશનટાગથી બચો

પાછા છૂટે નાશી એહ, કાટો એ કપાયોછે;
 વધી સભાયકી દિજ, વાર વેગે આવો જઈ,
 યજ્ઞકાર્ય રે' અધૂરું, જાપ જ્યાં જમાયો છે;
 મિંદુ કહે આવ્યો વેગે, એક માસમાં હુ નક્કી,
 જીવો પછે ધાય કેમ, માર્ગ સૌ મપાયો છે;
 ત્રાહિત કરે પરીક્ષા, શિક્ષા નવ સહે કોઈ,
 નિરીક્ષાનો કરનાર, છત્રમા છપાયો છે. ૧૧૬

મંદ હુશી ઘણા કહે, વાડ વાર કરો એમ,
 મિંદુ ઊઠી આલ્યા જ્યારે, ત્યારે દિજ યોવિયો;
 આવશે કે નહિ ભાઈ, આવવાનું ધ્યાન ધરો,
 તો તો તમે આવો વે'લા, તોલ સૌએ તોવિયો;
 આહાહા શા દિજદેવ, ઠાઠમાઠ ભર્યા દીસે,
 જાણે પૂઠ પાદશા'ની, સુણી સાથ કોલિયો;
 નેતાનેતામાહી ગયો. વિસર્જન થઈ સભા,
 રાય ઊઠી ગયો પછે, પડદા ન યોવિયો ૧૧૭

વાટે જતાં વિમ્બ વદે, મૂર્ખ એ કે'વાય કેમ ?
 જીમતું નેડીને વધો, ગમી વાત રાયને;
 બીજો દિજ કહે ત્યારે, એને ડાહ્યો કહે કોણ ?
 પાધાણ પડ્યો શૃ ગાર્યો, લહો લોક ન્યાયને,

૧૧૬ નિરીક્ષા ઈ—હું જે નિરીક્ષાના કરનારને (જેનારને) મોનાવી લાવું છું તે છત્રમા છપાયો છે—નિવાની છત્રને માટે નસિદ કે

૧૧૭ જાણે ઈ—' પૂઠ પાદશાહની ' (પાદશાહની પશુ પૂઠે નિંદા ધાય), એમ સહુ જાણે છે પણ તે ઉપરથી કાંઈ તેની મોટાઈ થુ યોછી થઈ નય છે ? તેમજ બીજા આદ્યજ્ઞ પાછા નિંદા કરતા રહ્યા તેમની દરકાર કર્યા નિના મિંદુ દારમાડથી સભા છોડી ચાલી નીકળ્યો

કહે કોક હવે એ તો, આવવાનો નકી નથી,
 એણે ભચાવી છે કીક, કાચીકટ કાચને;
 કોક કહે એમાં કશું ? માનહાનિ થઇ પૂરી,
 જીવવામાં માલ શો છે, ભલે નાશી જાયને ! ૧૧૮
 વાતો કરતા વળ્યા સૌ, એમ ગાજતા ત્યાં દિજ,
 રાજતા ન કોઇ રંગે, ઘણા મન મા'લતા;
 મિંદુ ઘેર આવ્યો જ્યારે, મળ્યો વૃદ્ધ પિતા ત્યારે,
 આવારણાં તે આવારે, ભણું નવ ભાજતા;
 કહે ભાઇ થયું કેમ, માંડી મિંદુએ કહ્યું જ્યાં,
 દુઃખ ડોસાને થયું ત્યાં, સ્નેહ બંધ ટાળતા;
 રાય આજ્ઞા ધાડી ઘણી, માટે ન વદાયું કાંઈ,
 મિંદુ મળી આવ્યો તર્ત, સ્નેહીઆ સંભાળતા. ૧૧૯
 ઇંદુકેશ પિતાએ તે, જીવમની વાત જાણી,
 મળવા ગયો તે વેગે, સભામાં લહ્યો નહિ;
 ઘેર આવી પૂછ્યું તવ, ગયાકેરી વાત જાણી,
 નિઃશ્વાસ નાખો તે બેઠો, બોલ કે કહ્યો નહિ;
 ગયો છોડી ઘેર પછે, કહ્યું તોય બેઠો નહિ,
 લીધું જાણવાનું જાણી, વ્યર્થ તે વહ્યો નહિ;
 રડે મિંદુ માતપિતા, મળી મિત્ર શોક કરે,
 ઇંદુપિતા ગયો ચાલી, રાડયમાં રહ્યો નહિ. ૧૨૦

૧૧૮ મિંદુના જગપતી લોકોના વિનંદ વણે છે: વાટે ઈં.
 ૧૧૯ કાઈ—કાઈક. રાયઆજા ઈં — રાજની આજા ઘણી ધાડી
 (સંગડ) છે.

૧૨૦ જાણવાનું—આવા કરણથી મિંદુ ચાલીનીકળ્યો તે. રાડયમાં—
 મિંદુના માજાપની ગકકળમા.

એસા ગયા ડોશી પાસ, વાત માંડી કહી પછી,
 કુષ્ટે સુત મારી નાખ્યો, અરે દૈવ શું કરું !
 તારો તે ન તારો થયો, ન્યારો થયો નળ લગે,
 પસંચો શે ખ્યારો થાય, દિલમાં ચોણે હરું ?
 ડોશી અને ડોસો મળી, રડી છાનાં રહ્યાં વળી,
 કોણુ રાખે છાનાં તેને, આગળ હું ઉચરું;
 પડયાં માર્ગ મિંકુ નેહ, જીવ લેઇ નાસે તેહ,
 ભટકતા ગામોગામ, ધ્યાન રૂકું હું ધરું. ૧૨૧
 કમવાનું સ્થાન મળે, કમી કરી રે'વું ત્યાંય,
 વિચાર એવા છે મને, ગ્રહે તને ગ્રામ છે;
 કેટલાક દિન વીત્યે, મહામહા કષ્ટે કરી,
 મહી નદી પાસ આવ્યો, સ્મૃતિમાં તમામ છે;
 સાળાં વસ ઉપર ત્યાં, જીર્ણ વસ બાંધ્યાં ઘણાં,
 ફાટાંતૂટાં પે'રી આવ્યો, જાણે નવ રામ છે;
 મારિયો ઇંકુને જ્યાંહી, તેણી મગ જડું નહિ,
 આડે પથ પડ્યો પાતે, નાસવાનું કામ છે ! ૧૨૨
 આડફેટો ગયો ચાલી, સીધો માર્ગ મૂકી કરી,
 સમીસાંજ થવા આવી, વાટમાં તેને વળી;

૧૨૧ ડોસા—ઉદુના પિતા. ડોશી—ઉદુની માતા કષ્ટે ઈં—(તેના
 મનમાં સંદેહ હતો તે આને કેવળ મૂર્ખ જાણવાથી સજડ થયો માટે),
 ધ્યાન ઈં—કવિ કહે છે કે હું તેની હકીકતનું રૂકું ધ્યાન ધરું છું—જરાજર
 લક્ષમાં લાવીને કહું છું.

૧૨૨ ગ્રહે તને—એક ગામમાં જાય અને ત્યાં પોતાનો દાવ શાવતો
 નથી, એમ જોઇ તેને છોડી દે. રામ—માત.

વાંકો વળી આલ્યો ત્યારે, ચોરમામા ચાર નોતા,
 પૂઠે પડયા તેહ તર્ત, કળ કાંકે તો કળી;
 ભારે પગ ભલા એના, ચાલો કરી લેએ કાળ,
 એમ કહી પડયા પૂઠે, વાડચમાં વાંકો વળી;
 હતાવળો હતો એક, બોલી ઉઠ્યો તેહ તર્ત,
 અલ્યો રે'છ ડોભો કે ન, દાણે નાછિયે દળી ૧ ૧૨૩
 વિકરાળ વેણ સુણી, આમતેમ નેઈ અંટ,
 ઉપાન કરમાં ગ્રહી, નાસવા તે લાગિયો;
 હરણની દાટય નેમ, વસમી ન વ્યાજ આગે,
 તેમ ચોર થકી મિત્ર, ભાગ્ય વિના ભાગિયો;
 શ્વાસ લીધા વિણ નાસે, જાણે છેદું પડયું ઘણું,
 નાશ નાશ કરે તોય, અતિ અનુરાગિયો;
 એવે ચારમાંના દય, વળ્યા નેહ વાંકી વાટય,
 વાડચ મૂદી વેગે અવ્યા, કે જીવમ જાગિયો ! ૧૨૪
 ડોભો રે' ધરડા અલ્યો, એમ કહી સાચા કાળ,
 અડખોટ મૂકી ચાર, વધા કેમ નાસેછે !
 બાપનો ધિયો'તો માણ, પુક બાધી નાહી જાહ,
 મુચ્ચ મુચ્ચ વેલો મુચ્ચ, મિંદુ અતિ ત્રાસેછે;

૧૨૩ કળ ઈ—ચોરલોભો તેની કળ (કળા) ઈર્ષક સમજ્યા માટે-
 તેની પામે માય છે અને તે જીવે સંતાડ્યો છે એમ ધારીને. વાડચમાં
 ઈ—વાડચમાંથી વાકા વળી રસ્તાપર આવેલો. દાણે ઈ—કે દાણાની પેઠે
 દળી નાખીએ ?

૧૨૪ ભાગ્ય વિના—એના નસિયમા નાશી છૂટવાનું હતું નહિ
 તથાપિ નાહી

એવે મળી આવ્યા બેય, વધા મારો ધર્યેને,
 વાળ એણે આણ્યા ઘણા, ચાકણે એ વાસેછે !
 વદી એમ ઠોસા તર્ત, ચારપાય મારતા તે
 પોટલુ પડાવી લીધુ, ઓરશિયો ઘાસેછે ।। ૧૨૫
 મિદુકેરે ભાગ્ય લલુ, ઘવા માડ્યુ 'તુ તે ઘડો,
 મુખી મળી આવ્યો વાટયે, ઘોડીપર ઘાટમા,
 ચૌર લહ્યા ચાર અને, દિન દીન દીઠો એક,
 હાકેટી વઘો તે મુખ, વાટેરે કો વાટમા,
 ઊભારયો અલ્યા સો કાગુ, ઓળછ્યા એ દિયો પાસુ,
 નાસતા ઊભા રહ્યા તે, કાવકા ત્યા કાઠમા,
 મોરલીના નાદવડે, મણિધર સ્થિર થાય,
 તેમ મુખી નાદયકી, ઘેરાયા તે ઘાટમા ૧૨૬
 વઘો એક માત્ર ઘણો, મૂચિયે સી પેર મુછી,
 આધ લેઈ વેચી દીને, કીક સે મુખી કહે,
 મિદુ ગાઠ સ્વરે રડી કહે હુ ભરામણુ છુ,
 બાપા મારૂ દીને મને, સરવે મુખી રહે,
 મહીતણુ પાણી પીએ તેણે ત્યા જાય બળી,
 મયા હોય મનુષ્યમા, વારિ માહી તે વહે,
 મુખી કહે મોજ ખાને, અલ્યા એક વસ્તર ઘા,

૧૨૫ ધરૂડા—આજણુ । (અપમાન સૂચક ॥ એધન) ચાકણે—
 કપા વાસે છે—વસે છે ? ઓરશિયો ઈ— સપડ ધસાય કાઈ ઓરશિયો
 ધસાય છે ' એ કહેનાત રૂપ લોકોઃક્રિયા એમ સૂચ્યુ છે કે કાંઈ કોગી
 ખોવાના હતા? મિદુજ ખોસે

૧૨૬ હાકેટી—હોકારો કરીને રયો—રહો સો—છો દિયો પાસુ—
 પાછુ આપો

ભલે સે એ ભરામણ, દાન આપ્યું સો ગ્રહે. ૧૨૭

મિંદુ મુખ વદ વળી, એવે એક અડખોટ ત્યાં,
ડાયામાં દબાવી કાઢી, કોળીકાકાએ તદા;
રડવા તે લાગ્યો અતિ, મુખી કહે મારેશ મા,
મિંદુ કહે નૈશ ક્યાંહી, આટો નીકળ્યો યદા;
પાધરા પટોલ ખોલ્યા, જોલ્યું ગામ દીહે તાંહી,
ભરામણ જમેસે જા, છેતરવા સે મદા;

વિમ વઘો વાડ કહી, કલ્યાણ હજો તમારું,
ગયા પાંચ જણ ચાલી, સીમમાં મુખી સદા. ૧૨૮

મિંદુ વિચારતો મન, કુખી થયો સર્વ પેર,
ધનમાલ જોઇ બેઠો, માર ખાધો લાભમાં;
મારખંધમાં લખ્યું નેહ, જોગવડું નિઃસંદેહ,
રદો દેહ અવશેષ, લખ્યું કષ્ટ ગાભમાં;
શાસ્ત્રમાંહી કહ્યું એમ, શત કાર્ય મૂકી કરી,
જોજન કરવા જવું, હર્ષ આણી નાભમાં;
લાડુ જમવાના મુણી, આડું સર્વ નાશી ગયું,
લોભી દિન ખાવું મુણી, ચડે કષ્ટે આભમાં. ૧૨૯

૧૨૭ મૂચિયે—મૂકિયે. મુછી—મુખી (સંજોધન). આધ ઈ—
અરધા ભાગ તમે લ્યો અને બાકીનું અમને વેચી આપો. દીક સે—દીક છે.
મોજ ખાજે—માગી ખાજે. સે—છે. સો ગ્રહે—છો લેતો.

૧૨૮ પટોલ—પટેલ. દીહે—દીસે. જમેસે—જમે છે. છેતરવા—ખેત-
રવા—એક ખેતર નેટલે દૂર. સે—છે. મદા—મતા (૧)

૧૨૯ ગાભમાં—ગર્ભમાં હતો ત્યારથીજ મારા નસીજમાં કષ્ટ લખ્યું
છે. શાસ્ત્રમાંહી ઇ—જેમ,

ભોજનની વાત સુણી, વેગે ચાલી ગયો મિંદુ,
ગામને પાદર આઘ્યો, થયું જાણે કામ છે;
પૂછી જોયું નામ પેરે, ધર્મિષ્ઠ નિહાળી નર,
ભાઈ કહો આ તે કિયું, ગુણિયલ ગ્રામ છે ?
વિવેકી જાણાય લોક, વિમ લખી ભાવ ધારે,
સર્વે કોઈ સાજ સજી, જાય ક્યાં શું નામ છે ?
નારાયણ ભલું કરે, દુઃખી અમો અતિ થયા,
જૂખથી કષ્ટાયા ઘણા, બેલી એક રામ છે ।

૧૩૦

વાર વાત વાડવની, સુણી વધો ગ્રામજન,
જાવને ઝોલી ભાગોળે, જમવાનું આજ છે;
અષ્ટમીનો યજ્ઞ થાય, તેની સમાપ્તિ છે આજ,
દિન ઘણા જને તેમાં, તમારું તો કાજ છે;
ચાલો બતાવું હું આવી, એમ વદી સાથ ચાલ્યો,
મિંદુ ગુપ્ત વધો ત્યારે, અહીંનો કો રાજ છે ।
આંગળી બતાવ્યાતણું, પ્રણય થશે પૂરું ભાઈ,
ભણ્યો ગણ્યો દિન હું તો, જમવામાં લાજ છે ॥ ૧૩૧
ગ્રામજન વધો ત્યારે, પ્રાદ્ધાણ સર્જ્યા છે ભાઈ,

“તત વિહાય મોક્તવ્યં સદૃશં સ્નાનમાચરેત્ ।

લક્ષં વિહાય દાતવ્યં કોટિં ત્યક્ત્વા હરિં મજેત્ ” ॥

“સો કામ પડ્યાં મૂકીને ખાતું, હજાર કામ પડ્યાં મૂકીને સ્નાન કર્યું,
લાખ કામ પડ્યાં મૂકીને દાન આપવું, અને કોડ કામ પડ્યાં મૂકીને હરિને
ભજવા.” નાભમાં—નાભિમાં. આહું—અર્થાત્ અડચણો.

૧૩૦ લખી (લક્ષી)—જોઈને ૧૩૧ અષ્ટમીનો—આસોસુદ અષ્ટ-
મીનો. યજ્ઞ—હવન. રાજ—રામ.

જગતને ઉદ્ધારવાને ! પછે કશો ડર છે ?
 સનમાન થશે સત્ય, એમ વાતો કરતા તે,
 ધર્મશાળા પાસ આવી, સ્થળ ઘણું વર છે;
 શિવાલય સુંદર છે, દિન રૂદ્રી ભણે બેઠા,
 નેહ વળી પાછું પૂછ્યું, આહા શુ સુંદર છે !
 નિકટ આવી એ જ્યારે, ત્યારે વધો ગ્રામજન,
 બ્રહ્મદેવ ભૂખ્યા આ છે, એક વસ્ત્ર પર છે. ૧૩૨
 આશ્વાસન અન્ય દિને, કરી મિંદુને ખેસાડ્યો,
 કહ્યું સનાનાદિક કરો, જમવાની વેળા છે;
 અષ્ટમીનો યજ્ઞ થયો માટે વાર લાગી ઘણી,
 ક્ષમા કરી ચાલો દેવ, વેળા તો કવેળા છે !
 મિંદુ કહે વાર જાત, લુટાયા અમો છું વાટે,
 પેરવાનુ વસ્ત્ર દિયો, સાંપડી સુવેળા છે;
 દિને શુદ્ધ વસ્ત્ર આપ્યું, લેઈ ગયો ના'વા મિંદુ,
 આવિયો આટોપી તેહ, ભવિષ્યના બેળા છે. ૧૩૩
 સર્વ દિન સજ થઈ, જપાદિક કરી રહ્યા,
 જમવા સૌ બેઠા આવી, આરંભ પછી કર્યો;
 થયું અર્ધ ભોજન જ્યાં, પુરજન સાથ લેઈ,
 મહંત આવિયા એક, મિંદુ નેહને ડર્યો !
 શકે સિદ્ધ શાપ દશે, બ્રહ્મકર્મ ભૂલ્યો હું તો,

૧૩૨ વર—ઉત્તમ એક ઇં—એક વસ્ત્ર ઉપર એમનો નિર્વાહ છે.
 અથવા અંગ ઉપર એકજ વસ્ત્ર રહ્યું છે.

૧૩૩ આશ્વાસન—આસનાવાસના. આટોપી—પૂરું કરી. ભવિષ્ય
 ઈં—હવે તે સુભાગ્ય બેળો થયો—તેને સુખ સાંપડ્યું. અથવા કાઈને
 બેળા થવું (કે જૂદા પડવું) એ ભવિષ્યના હાથમા છે !

બેડથી મારી છે ઘણી, દર્શન કરે તયો,
 મા'ત્મા મિષ્ટ વેણુ વધા, જમો સહુ જીવિતથકી,
 આ નવીન દિન કોણુ, દર્શતો વાર વયો. ૧૩૪
 મિંદુ નમી બોલ્યો તર્ત, પંડિતજી પંથી હું છું,
 આવી ચડ્યો આણે દિન, હુંટાયો મા'રાજ છું;
 મારા કબરકેરી કયા, વ્યથાકારક ઘણેરી,
 વદતાં વદાય નહિ, વગોવાયો વાજ છું;
 ખલ્લચારી ભણે ભાઇ, સુખદુઃખ સાથ બને,
એક પછે બીજું આવે, સુખી દુઃખી આજ છું;
 મજબૂતો જમ્યા પછીથી, સા'ય બને તે કરીશું,
 એમ કહી આગે ચાલ્યા, કરું હવે કાજ છું. ૧૩૫
 સાથે દિન બેઠો એક, મિંદુએ તેને પૂછ્યું,
 મહાંત આ ક્યાંથી આવ્યા, જાણવા ઇચ્છા ઘણી;
 વાર વાત માંડી કહો, મનસા પૂરો મનની,
 પંડિત અમો છુ પૂરા, ગુણુ દાખવું ગણી;
 દિન કહે ભાઇ જાણું, અર્ધ ઘડી પૂઠે સર્વ,
 જીવિતથકી જમી હ્યોને, દેખાઓ મોટા મણિ;
 મિષ્ટાન્ન આસેગી રહ્યા, ત્યાર પૂઠે વધો તેહ,

૧૩૪ ડ્યો—તે મહાત્માની ભવ્ય આકૃતિ જોઇને. એજ તેણે મારી
 નાખેલો છંદુ હતો, માટે તેને જોઈને તે અતરમાં ગુપ્તપણે ડ્યો, પણ તે
 કર જીગ્મને જાણુમાં આવતાં પેતે હૃદયરો પડી જાય માટે ' શકે સિદ્ધ
 શાપ દેશે ' વગેરે વિચાર તેના મનમાં સ્વાભાવિકપણે ઉપજી આવ્યા છે,
 પણ મિંદુએ તેને ઝેળાખ્યો નથી. આ ઈ—આ નવીન દિન તમે વયો
 (પંડિતમોજનમાં પસંદ કર્યો) હોય એમ દેખાય છે તે કોણુ છે ? ૧૩૫
 સુખી ઈ—હુ પણ દુઃખી હતો તે આજ સુખી છું.

ભાઇ આ કુશામ હેતું, બા'ર તેની શી બણી ! ૧૩૬
 જમદૂઇ નામ આનું, ખલ્લપુરી સમ પૂરી,
 મહાંતના ચણુચકી, બની પળ વારમાં;
 એક વિમ્બકેરું ઘર, સમ ખાવા નો'તું અહીં,
 સો મંદિર દિજકેરાં, ભયા ભારે ભારમાં;
 ધન્ય ધન્ય ખલ્લચારી, ન્યારો વાત નર થકી,
 સારી સિદ્ધિ તેં જણાવી, ધ્યાન માન ધારમાં;
 બરાબરી કરે કોણ, ઇશ્વરાવતાર પોતે,
 ચાર વેદ મુખ પાઠ, સર્વ શાસ્ત્ર સારમાં ! ૧૩૭
 મિંદુ કહે મોટી વાત, કરવી જવા દો ભાઈ,
 શેરન માથે તો હોય, સવાશેર જક્તમાં;
 ભલા ભણેલા કહેા ને, ખલ્લચારી મોટા તમે,
 કુધીપેર આવીરહ્યા, આ કોકિલભક્તમાં;
 બુઝો છ અમારું પાણી, જણાવી દઇએ આજ,
 ખલ્લચારીને ભૂધાવું, વરવાણી વ્યક્તમાં;
 જાણીતો કરો મને જો, તો તો કાર્ય કરી લીને,
 પાણી નવ દેશે પૂર, જન અનુરક્તમાં. ૧૩૮

૧૩૬ મનસા—ધમ્મ. મોટામણિ—(તેની આપ વડાઈ સાંભળીને
 કરેલી વક્રોક્તિ).

૧૩૮ મિંદુ અદેખો હતો માટે તેનાથી ખીજના ગુણ સાંભળી સહન
 થતા નથી તે વણે છે: મિંદુ કહે ધૃ. કોકિલભક્તમા—કાળીભગતમાં.
 વર ઈ—ઉત્તમ વાણી વ્યક્ત (૨૫૮) બોલીને તેમાં હું ખલ્લચારીને
 બૂધાવું. પાણી ધૃ—જે જન એ મહાંતને અનુરક્ત (પ્રીતિવાળા) છે
 તેમનામાં પૂરું પાણી દેખાવું નથી.

દિન કહે ભાઈ ખરી, વાત હશે તમારી તો,
 સુણો સર્વ માંડી કહું, બની આમ વાત છે;
 આજથી બે વર્ષપર, ઊજડ આ સિવદેર,
 હવું પાદરે પડેલું, વધી જેની ખ્યાત છે;
 લોકવાત ફેરે એવી, તેમાં એક દિન આવ્યો,
 પૂઠે આ મહંત આવ્યા, પડી ગઈ રાત છે;
 જમવાનું કરી જમ્યા, વીતી વાત કરી પછે,
 સ્મૃત ગયા શાંતપણે, કુષ્ટે કર્યો ઘાત છે ! ! ૧૩૯
 સુણી વાત મિંદુ ક'પ્યો, અરે આ શું ઇંદુ હશે !
 હા ! હા ! ખરે એજ નહીં, જાણખ્યો મેં સ્વર છે !
 મને જાણુ જાણખ્યો છે, નિહાળી નિહાળી જોયો,
 હવે મરાવે એ નિશ્ચે, દિલ વશ્યો ડર છે ! !
 દિન પૂછે કેમ ભાઈ, એક એક કંપી ઉઠી,
 કાપા તમારી કહોને, આ શા ધ્રુજે કર છે !
 મિંદુ કહે કાંઈ નહિ, તાવ ચઢી આવ્યો મને,
 વાર પછે કેમ થયું, એતો દિવસ છે. ૧૪૦
 અરે રે ! શો ફેર કર્યો, બ્રહ્મ કર્યો પ્રાણાણ સૌ,
 જાત એની જૂડી ઘણી, કેવામાં શો માલ છે;
 પછે થયું કેમ કહો, આ તો અમારા તહાના,
 અધમાધમ (છે) મમાણ, કહું કોનો બાલ ! !
 ના ના હમાણાં ન કહું, વદો પછે થયું કેમ,
 દિન કહે સૂતા બન્ને, કાળ શો કરાણ છે;

૧૩૯ પૂઠે—તે દિન આવ્યા પછી. ૧૪૦ ભયથી કાપા કંપી
 ઉઠવાથી સ્મૃતિ થયેલા ભયને તાનના મિત્રથી ઉડાવ્યો છે માટે અપન્નુતિ
 અલંકાર.

- દુષ્ટ આઘ્યો પે'લો જેહ, તેણે ઘડ્યો ઘાટ આનો,
 મહામહામાર માયો, ફાગટ સો ફાળ છે ! ૧૪૧
 રાખે રામ જેને ભાધ, તેને કોણ મારી શકે ?
 મુઝો બાણી ગયો નાશી, કુબ્ધ મારનાર છે;
 પછે થયું જેમ તેમ, લખ્યુ પ્રારબ્ધમા ક્ષેમ,
 મુખી જે આ ગામકેરો, આઘ્યો નિરધાર છે;
 તેણે દિજ પડ્યો લલો, દયા વશી દિલ અતિ,
 • કાળી તો કૃપાળુ બન્યા, અસારમાં સાર છે;
 પ્રારબ્ધ પાશરૂ હોય, કાળ તેની કરે સેવ,
 એમ એને બન્યું સર્વ, પામે કોણુ પાર છે. ૧૪૨
 એમની સાથે જે ફરે, મુખી એજ ગામના છે,
 એમણે છવાડ્યો એને, દીન દશા ખોધને;
 લોહી વે'તું મુખયકી, નાકમાયકી અપાર,
 પાણી રેડી સાફ કર્યું, જીવિતવડે જોધને;
 લેઇ ગયો ઘેર એને, છવવાળો જોધ કરી,
 દવાદારૂ કરી ઘણી, સિક્ક કરી સોધને;
 ખે મહિને સારૂં થયું, ત્યારે પૂછી જોઇ વાત,
 મારનાર કોણુ હતો, ત્યારે વધો રોધને ! ! ૧૪૩
 મુણી રાજદ મિંદુ પડ્યો, જમતો જમતો ત્યાંધી,

૧૪૧ ઈંદુને આ રિયનિમા જોઇ ન ખમી શકવાથી તથા તે કદાચ
 પોતાને ઓળખાતી દે તો બાહ્યાનું કાઢવાનું બની આવે માટે તેને માથે જૂઠું
 આળ ચઢાવવાનું બીજ રોપે છે. અરે રે ઈં. ફાગટ ઈં—પણ તેની બધી
 ફાળ ફાગટ છે—શત્રુથી તેનું મોત બન્યું નહિ

૧૪૨ પછે ઈં—પછે પ્રારબ્ધમા ક્ષેમ લખ્યું હતું તેમ થયું, એ અ-
 ન્ય અસારમાં ઈં—કુબ્ધ કાળીઓમાં એ સારરૂપ નીકળી આવ્યો.

ઉઠાડિયો એક બે એ, કહ્યું ભાઈ શુ થયું !
 સાવધ થૈ મિંદુ વણા, છે એવો વ્યાધિ મન તો,
 વારૂ આજે થયું કેમ ? દુઃખ પછે શે ગયું ?
 દિવ્વ કહે પ્રજાચારી, ભલો ક્યાં મુધી છે ભાઈ,
 નામ તેનું કહ્યું નહિ. લક્ષણ એનું લલ્યું;
 દીન દિવ્વ લહી મુખી, વધો મુખ પછે આમ,
 અહીં તમે વાસ વસો, કષ્ટ વે'વાનું વહ્યુ ! ૧૪૪
 વારૂ વાત માની મન, વિમ વાસ વશ્યો અહીં,
 સંગ રંગ પછે એણે, કેવો તો લગાવિયો;
 હું ટેકાટ કરનાર, માપ ભાર ભરનાર,
 મલુધી ન કરનાર, ભાવ તેને ભાવિયો;
 કારમા કોકિલ જેહ, દિવ્યકી એહ કર્યા,
 ધન્ય ધન્ય વિદ્યા ઐની, સાજ શો સભવિયો !
 કુશ્રામ સુશ્રામ કયું, વિમને વસાવ્યા ઘણા,
 મુખી મહીપાળ સમ, જોતજોતે આવિયો. ૧૪૫
 કોણ કરે વર્ણન એ, સંગ રંગ શો અભંગ,
 લક્ષણે લગાવી દીધો, લાક્ષારસ સાર છે;
 મા'રાજ મા'રાજ થાય, ગામ સર્વ ગુણ ગાય,
 દીન મોટેરો કે'વાય, વિમમાં વિચાર છે;

૧૪૪ પડ્યો—(ભયનો અનુભવ). વ્યાધિ—અપન્નહૃતિ. કષ્ટ ઇ—
 ને કષ્ટ વહી જવાનું હતુ તે એ રીતે વહી ગયુ । । અથવા ને કષ્ટ તમારે
 ભોગવવાનું હતું તે તમે ભોગવી ચૂક્યા, માટે હવે અહીંજ વાસ કરીને રહો.

૧૪૫ મુખી ઈ—જોતજોતામાં મુખી પણ મહીપાળની સમાનતામાં
 આવ્યો.

ઘણા ઘણા ભણ્યા જન, ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ,
 શ્રવણે ન શણ્યા એ, પામવો ક્યાં પાર છે ?
 દિન ઘણા ભણે આવી, કોકિલ કરે અભ્યાસ,
 ઈંદ્રપુરી સમ થશે, વધતાં શી વાર છે । ૧૪૬
 ભાઈ એમ થયું સર્વ, ગર્વ તને તમે વ્યર્થ,
 ગોદા ઘણા ખાઈ ગયા, વસનું આ કામ છે;
 સર્વ વિદ્યા શિરોમણિ, ખૂડે બેઠી મારે તે,
 ' દુઃખ દૂર કરી દ્યોતે, ઇતિહાસ આમ છે;
 મિત્રો જાણ્યો તદા ત્યાં, નકી ઈંદુ એ તો હોય,
 મારી નખાવે મને એ, સર્વ એનું ગામ છે;
 અરે હાય ! દૈવ કેવો, અનુકૂળ એને થાય,
 સુખી એ ને દુઃખી હુય, રાડયે વશ્યો રામ છે । ૧૪૭
 હવે હેલા માંહી મારે, નાશી જવું નકી જોએ,
 એમ ધારી જમી ઊઠ્યો, નાસવા વિચાર છે;
 એવે એક કોળીભટ્ટ, તેડવાને આવ્યો તેને,
 ચાલો ખજાચારી તેડે, ભારે વશ્યો ભાર છે;
 જમ્યા વિણ રહ્યા બેસી, કથા સુણવા તમારી,
 વાર વધુ કરો નહિ, સર્વ ત્યાં તૈયાર છે;
 સુણી કંપ મિંદુ કાય, જોતજોતામાંહી હવો,
 કોળી ભટ્ટ કહે કેમ, વ્યર્થ કરો વાર છે ? ૧૪૮

૧૪૬ લક્ષણે ૪૦—કોળીઓનાં લક્ષણ ઉપર લાક્ષારસ જેવો સારા
 ગુણનો રંગ લગાવી દીધો. (જીએ રંગતો ધોવાઇ જાય પણ લાખનો રંગ
 ધોવાતો નથી માટે લાક્ષારસની ઉપમા આપી છે).

૧૪૭ રાડયે ૪૦—રામ પણ મારી સાથે રાડયે વશ્યો છે—રીસાયો છે.
 ૧૪૮ જોએ—જોઈએ.

શુદ્ધિ પર આવે નહિ, મિંદુ દિવરાજ મોટા,
 આવરદા આવી રહ્યો, નકી ઝોળખ્યો મને;
 કોળીમડત કર સાહી, મિંદુને અગાડી કરી,
 લેઈ ચાલ્યો પૂછ્યા વિણ, કારમો લીધો કને;
 વાટય માહી કહ્યું એમ, અલ્યા દિવ સમજ તું,
 કાલાવાલા કરને તુ, ચૈરા તાન્તે ત્યા તને;
 મુખ માગ્યું આપવે એ, વાર નહિ વધુ કરે,
 સિદ્ધ સિદ્ધવાળો દિવ, ધન્ય વશ્યો આ વને ! ! ૧૪૯
 વાતચીત કરતા તે, ધર્મશાળા મધ્ય આવ્યા,
 અપૂર્વ રચના ભાગી, શોચતો મિંદુ અતિ,
 અરે કર્મ કૃડા તુ ય, વનમાંહી વૈભવ શો !
 અવરણનીય આખ્યો, મહુન તારી ગતિ,
 પુરવાસી મને આખ્યો, વનવાસવાસ ભુડા,
 બગાડ્યું શું તારૂં મેં ય, દયા કરચ ન રતિ !
 વિચારતા એમ આવ્યા, મહુ તે તેને નિહાળ્યા,
 ભયો દિવ ભાળ્યા પછે, કરી વાત સૌ જતી ! ! ૧૫૦
 કોળીમડત કહે માય, લાજ્ય લાજ્ય બૂડા દિવ,
 માન્યુ નવ મિદુએ જ્યાં, ઈંદુએ સામુ લહ્યું;
 નેતામાંહી તો જાણ્યો, પરિચયવાળો કોક,
 નિહાળીને કહ્યું નકી, વે'મવારિ ત્યા વહ્યું;
 અરે ! આ તો મિદુ મારો, આવ્ય ભાઈ આવ્ય ખેરા,

---

૧૪૯ તને—શરીરે ૧૫૦ અવરણનીય (અવર્ણનીય)—ન વહ્યું
 શકાય એવો પુરવાગી ઈન્—હું જે પુરવાસી તેને તે વનવાસનો વાસ
 આખ્યો ! કરી ૬૦—એ વિચાર કરતા છોડી દીધા

સારી તે સંભાળ લીધી, મીઠું વણુ તો કહ્યું;
 વીસરી ગયો તે વાત, ઘટકેરી ઘાત ભૂલ્યો,
 આલિંગ્યો અતિશે તેને, ગત વનાવું ગ્રહ્યું. ૧૫૧
 જોઇ મુખી સામું પછે, કહ્યું મારા મિત્ર આ છે,
 ઉપકાર કરયા અતિ, ધન્ય અહીં આપિયા;
 આગતાસ્વાગતા કરે, ઝોછી ઉપકાર આજે,
 એક ઘડી બદલો ન, ઋષિમુનિ લાવિયા;
 * આલિંગી કર્યું રૂદન, બ્રાત ! માત કરે કશું,
 તાવતાણું તર્ત વદા, ફેરામાંહી ફાવિયા;
 મિત્રુ અવનવું ભાળી, લજ્જતથી નિહાળી નીચું,
 કાંઈ પણ વધો નહિ, સગુદ્ધણ સન્નવિયા ! ! ૧૫૨
 ઈંદુએ કહ્યું ત્યાં એમ, રોષ ત્યજ વીરા મારા,
 જીવ મને આવી ઘણી, સાથ તજ્યો તે થકી;
 ક્ષમા કરચ ખાંત ધરી, મિંદુ મુખ વયો ત્યારે,
 મુખ હવે શે બતાવું, તનથી રહું ટકી !

૧૫૧ લાભ્ય લાભ્ય—લાભ્ય લાભ્ય વેગવારિ—વેડેમરૂપી પાણી.
 પરિણામાલંકાર. ગત ઈ—ઈંદુએ મિત્રને જોઈને ગતિ વિનાવું હેત
 ગ્રહ્યું અર્થાત્ તે અંદરખાનેથી એવો દુષ્ટ હતો કે તેને આટલું હેત બતા-
 વવું ધટિત નહોતું.

૧૫૨ ઝોછી ઈ—ઈંદુ એની જોડલી આગતાસ્વાગતા કરે તે એના
 ઉપકાર આગળ ઝોછી છે એક વડી ઈ—એનો એક ઘડી વારનો બદલો
 ઋષિઓ કે મુનિઓની પણ વળા શકે એમ નથી ખમર પૂટે છે માન ઇ.
 ફેરામાંહી ઈ—અર્થાત્ તમે અતી આગા તેથી મેળાપનો તથા મગાચારનો
 લાભ થયો સદગુણ ઈ—એના ઈંદુને મિત્રને સદગુણ ધારણ કરાવ્યા.
 (અપકારને બદલે ઉપકાર કરીને)

સમજાવિયુ ઇંદુએ, મિંદુ ત્યાં સમજા ગયો,
 વાત માંડી કહી સર્વ, જૂરાઇ નાખી બકી;
 સારી વાત હોય શેની, વીત્યું કહ્યું વાટમાંનું,
 ભરી ભાગોળે લુ ટાચો, થઈ આઝો શે બકી । ૧૫૩

માર અપાર મેં ખાધો, નામ તમારું તો દર્તા,
 ગુનેગારી મારી કરી, સર્વસ્વ લેઈ ગયા;
 વાત સુણી ઉઠ્યા મુખી, બાણું વજડાવ્યું ત્યાં,
 રખા સર્વ બેળા થયા, કોઈ ના ખાકી રહ્યા;
 ગ્રામલોક ઘણા આવ્યા, એકાએક થયું શુંય,
 મુખી વધા મધ્યે રહી, બોલ આવા ત્યાં કહ્યા;
 આ દિનને કુંટી લીધા, માલ તે લી આવો જઈ,
 કરો નવ વાર વધુ, સત્વર સેને થયા. ૧૫૪

ગયા વેણ સુણી ચાર, રામકૂંઠ ગામ મધ્યે,
 હુટનારને મળ્યા જૈ, કહ્યું લાવો માલ ક્યાં ?
 મા'રાજનુ નામ સુણી, માર માર્યો તમે ઘણો,
 રીત્યવની કરી વાત, લાવો માલ હાલ ક્યાં ?
 કુંટારા વધા તદા ત્યાં, ન લીધું મા'રાજ નામ,
 કહે જૂકું એ તમામ, જૂંડી લાગી લાળ ક્યા ?
 અર્ધ માલ આ રહ્યો હ્યો, અર્ધ મુખી લેઈ ગયા,

૧૫૩ રાવ તજ—અર્થાત્ પાછલી વાત વીસરી જા ગઈ ઈ—અ-
 થાત્ એ વાતને મેં આમ ફેરવીને તારો જવાબ કવો છે, માટે તું ગમરાઈશ
 નહિ તનથી ઈ—અને શી રીતે તનથી ટકી રહું—જીવુ ? સમજાવિયું—
 (ઇશારાથી) વાત માંડી કહી—મિંદુએ ઘેર ગયા પછી શુ કર્યું તે

૧૫૪ ઉપકારને બદલે મિંદુનો અપકાર વર્ણ છે નામ તમારું ઈ.
 લી આવો—તેઈ આવો

આપ્યો તેહ લેઇ વળ્યા, રળ્યા મુખી રાજ ય્યાં? ૧૫૫

મા'રાજનું નામ સુણી, આપ્યુ મુખીએ તમામ,

વાર નવ કરી રજ, મળ્યો માલ સર્વ છે;

રખા પાછા વળ્યા તર્ત, મળ્યા જઈ મુખીને તે,

આણેલું આપી દીધું ત્યાં, પુણ્યશાળી પર્વ છે;

મિંદુ મન મગ્ન થયો, ગયુ સર્વ આવ્યુ લહી,

ધર્મ પાણુ તાણુ થઈ, ધ્યાનમાં ન ધ્રવં છે;

વશ્યો વાસ મિંદુ ત્યાહી, વાતો માતપિતાતણી,

ખરીખોટી કરી ઘણા, ગાંઠચ બાધ્યો ગર્વ છે. ૧૫૬

ઈંદુ આપણું જે પુર, સજગી ગયુ તે સર્વ,

માતતાત મુઆ તારા, જીવતા મારાં રહ્યાં;

જૂદ પુર વશ્યાં તેહ, નાના જૂદ્યો કે'તાં હુય,

તારાં પણ જીવે ભાઈ, જોગ રંગથી ગ્રહ્યાં;

સભારે ન તને તેહ, ફરી પુર વશ્યું સર્વ,

તેમાં મારે થયું આમ, ફરિમન મેં તો દહ્યાં;

પરાક્રમ કર્યું પૂર, શાસ્ત્રસૂર થઈ મેં તો,

તેડવા પછે હું આવ્યો, લક્ષણ તારાં લહ્યાં ! ! ૧૫૭

ઉકેલું હું લાખ આટી, ઉકેલી ન તોય મેં ત્યાં,

ભાર વધારવા તારો, સંકટ આવા સહ્યાં !

ઈંદુ કહં બ્રાત તારો, ઉપકાર અથાગ છે,

૧૫૫ રળ્યા—જે મુખી રાજ (એ નામનો સિકકો) રળ્યા (હુટ-
માથી) તે કયા છે?

૧૫૬ મિંદુનો દુષ્ટ ગુણ વણે છે ઈર્ષ્યા ઇં ધર્મ—સતોષ ગાંઠચ
ઈં—અર્થાત્ જે ખરીખોટી વાતો કરી તેમા પણ તેની આપ વડાઈનીજ
વાતો હતી. ૧૫૭ જોગ ઈં—રાગના રંગથી ગ્રહેલા.

મારાં માતપિતા તેડું, જેહ દુખી ત્યાં રહ્યા;
 સમાચાર આવી કહ્યા, તમે માતપિતાતણા,
 ઉપકાર થયો ઘણો, વિદ્ય મારા તો વહ્યા;
 મિત્ર તમ જેવા મળો, મુંઝાળ લેનાર સાચા,
 વ્યર્થ નવ વદો વાચા, લક્ષણ સર્વે લહ્યા ॥ ૧૫૮
 આમતેમ કરી વાત, ઇંદુ સાથ લેવાકાજ,
 મિંદુનું ન ચાલ્યું કાઠ, તદા તેણે શુ કર્યું;
 એકદા મુખી કને તે, ગયો ગર્વ ધારી કરી,
 વાત કેવા લાગ્યો તર્ત, જાણે કાર્ય તો સર્વું !
 તમારા મારાજ જેહ, શિષ્ય અમારા હતા એ,
 ખૂણી પાર પામો સર્વ, હેત પછીથી હર્યું;
 અમારા ગુરુ જે હતા, તેનું કાર્ય કરવાને,
 અમે એને સાથ લીધો, વાંકું જોણે તો વર્યું ! ૧૫૯
 સર્વ વાત કહું માડી, એનું મુખ તમે કોઈ,
 કદાપિ ભાજો ન જાણું, કિમિત કહું યદા;
 હવે અમે ઘેર જાશુ, કામનુ તમારે છે એ,
 ધારી કહી રાખું આજ, કામમા લેજો કદા;
 મારા ગુરુતણું કાર્ય, કરવા નીકળ્યા અમે,
 સાથે ત્યારે લીધો એને, સત્ય માનજો સદા,
 અહીં એક અકૃત્ય તો, જોણે કર્યું તેણે કરી,
 ત્યાગી અમે ચાલ્યા ગયા, મન કરીને મુદા ૧૬૦

૧૫૮ લક્ષણ ૪૦—તમારા સર્વ લક્ષણ તો હું જાણુંજ છું (વકાંકિત જેવા દેખાતા આ બોલ ઇંદુની ભલમનસાધના છે)

૧૫૯ વાકું ૬૦—એક કામ એણે વાકું કર્યું ૧૬૦ સર્વ વાત ૬૦—જો સર્વ વાત માડીને કહું તો મુદા—હર્ષવાણુ

જાત ભાત પૂછી એની, જીવિત નવ જોઇ કંઈ,
 વ્યર્થ બ્રહ્મચારી કરી, પૂજિયો તમે સહુ;
 સાચો શિષ્ય મારો એહ, તેને કેમ તજ્યો હશે,
 વિચારો તે વાત તમે, ફાડી ફાડી શું કહું;
 પૂજવા જોગ એ નથી, દર્શો છે દિદાર રૂડા,
 મીઠા બોલો માનવ એ, લક્ષણ એનાં લહું;
 કર્મકથા ઘણી એની, લક્ષણવંતા છે લાંબી,
 'વાર્ણવી કે'વાય નવ, ગુણ હોય તો ગ્રહું !

૧૬૧

મુખી કે' અધમાધમ, માર મારનાર તુંજ,
 માણ હણનાર ગુરુ, ભલો મને ભાવિયો;
 ઘણા દિનથકી શોધું, હાય આવ્યો સે'જ તે તો,
 વાર વાત થઇ સર્વ, ત્રાસ ઉપજાવિયો;
 માણ તારા પે'લા હૃદય, નિંદક રહ્યો તું હજી,
 એમ કહી ખડું કાઢ્યું, ફેલ કર્યે ફાવિયો;
 બૂમો પાડવા તે લાગ્યો, ઇંદુ મિત્ર દાડય દાડય,
 પટેલ લે મારા માણ, શા કિસ્મતે આવિયો !
 બરાડીને બૂમો પાડે, મુખી કર સાહી તાડે,
 લટકાવું આણે ઝાડે, મૂઠ માર મારિયો;
 લોક જોવા મળ્યા આવી, નિંદ પટેલને ઘણા,
 દિજને વખાણે સર્વ, સત્ય વનિહ ભારિયો;

૧૬૨

૧૬૧ લક્ષણવંતા—હે લક્ષણવાળા મુખી ! ગુણ ઈ—એનામાં ગુણ હોય તો હું ગ્રહુંકની ? અર્થાત ગુણ છેજ નહિ.

૧૬૨ ગુરુ—ગુરુના. કિસ્મતે ઇ—મારં એવું શું બૂઝું નસીબ કે નથી હું અહીં આવ્યો !

મળી આવ્યા જોનાર જે, તે તે દયાવાન થયા,
 તે મુખીને પૂછે વાત, દુશ્મન શો કારિયો !
 માંડી વાત કહી જ્યારે, મારવા સૌ લાગ્યા ત્યારે,
 હોકાટ થયો તે વારે, એમ (તો) પરવારિયો. ૧૬૩

મારો મારો એજ શબ્દ, જ્યા ત્યાંથી ઉચ્ચાર થાય,
 ઊગારનારો ન કોઈ, મિંદુનો જણાય છે;
 કહે લોક મળી એમ, કે' ન મરતાને મેર,
 લોભિષ્ટ તે' તેના ઘાત, ધ્યાનમાં અણાય છે ?
 કરો તેવાં પામો તર્ત, એમ કહી મારે તેને,
 ખૂમો ખાડે ખરીખોટી, લાણતાં (શુ') લણાય છે;
 ઈંદુએ એ વાત જાણી, મુજ કાજે માર પડે,
 અલ્યા મિંદુ કયાથી આવો, દુર્ગુણ હણાય છે ! ૧૬૪

એમ વહી ઈંદુ ઉઠ્યો, વેગે મિંદુ પાસ આવ્યો,
 મૂકાવિયો માલવનો, લલા તે જુઓ લલા !
 કરશે તે જોગવશે, ભાવ કૂડો ધરું શોણ ?
 મુકત કરો મુકત કરો, બાધો ન બૂરી બલા !
 કોઈનું ધારેલું કાંઈ, સાર માફ કરવાને,
 રજ કાંમ આવે નહિ, કૂડી થાય છે કળા;

---

૧૬૩ મૂઠ માર—છાનો માર સત્ય ધૃ—સાચે, આ તો બારેલા
 અગ્નિ જવો છે દુશ્મન ધૃ—આ તમારો કયો દુશ્મન કે જેથી તમે
 તેને કાર્યો ? હોકાટ—હોકારો

૧૬૪ અલ્યા ધૃ—અલ્યા મિંદુ, તું આવો કયાથી નીવડ્યો ? આ તું
 નથી હણાતો પણ તારા દુર્ગુણ હણાય છે—તારા દુર્ગુણને બીધે તને માર
 પડે છે ! અથવા, કવિ કહે છે કે શુ દુર્ગુણો કાઈનારા થાય છે ?

લોક કહે મહારાજ, આ દાવે દુશ્મન આવ્યો,
 મુક્ત કરે કોણ એને, પાધરો કહું પળા ! ૧૬૫
 કહી એટલું ત્યાં વળી, થુંકવા લાગ્યા તમામ,
 માર પણ પડ્યો પૂરો, ઇંદુ દિલગીર છે;
 પ્રતિજ્ઞા કહી પોતાની. મિંદુને જો મારો તમે,
 નારી જાઉં અમે હાંથી, વા'લો મારો વીર છે;
 તોય કોણ મૂકે તેને, તદા કને ગયો ઇંદુ.
 આલિંગી પડ્યો અતિરો, શું બિડાલ કીર છે !
 મહામહાયત્ને તેને, મુક્ત કરાંચીને ચાલ્યો,
 વિશ્રામે આવ્યા પૂઠે સૌ, ધ્યાને ધરી ધીર છે. ૧૬૬
 પૂછી પેર ઇંદુએ ત્યાં, કોણે વાત કહી દીધી,
 પટકર્ણી ના'તી જેહ, ગૂઢ રાખી'તી અતિ;
 મિંદુ મુખ મરડી કે', ઘડાવ્યો તમે એ ઘાટ,
 હવે વાત આહી કરો, મુઝાઇ મારી મતિ;
 પેર જવા દોને મને, મારવા શું રાખ્યો અહીં ?
 એમ કે' નિઃશ્વાસ નાખે, કરી છત ત્યાં છતી !
 એવે મુખી આવ્યા તહીં, માંડી વાત જાણી કહી,

૧૬૫ માલવનો—માર ખાઇને શક્તિહીન થયેલો કે તુચ્છ. પુરી બલા
 —(પાપરૂપી). કૂડી ઇ—પણ જીજ્ઞાસુ માહું કરવાને યત્ન કરનારની કળા
 (તેજની કળા) માત્ર એાછી થાય છે. પળા ઇ—કહેનાર કહેછે કે હું તો
 એને પાધરો (તરતજ) પળા (વેઠ) કહું છું ! ! અથવા, તુરત કે સીધો
 નાચી જા, એમ કેમ કહું ?

૧૬૬ બિડાલ ઇ—જણે બિલાડાએ પોપટને પકડ્યો હોય તેમ તેને
 મોકાએ ઝાલ્યો હતો. વિશ્રામે—ઇંદુના સ્થાનમાં.

મિંદુ કહે જોડું સર્વ, શું રૂઠી મારી રતિ । ।

૧૬૭

મુખી નમી હોઠ દાળી, વઘો વાર વાર તદા,

જોડું વદે દિન યદ્ય, ધિઃક ધિઃક ધિઃક છે;

કપટનો કૂડો પંથ, કરી તરી ગયો જાણે,

બચી ગયો માને મૂર્ખ, ઠીક ઠીક ઠીક છે । ।

જોજો તું હવે જરૂર, કપટનુ ચપટ શું,

ચપટી વગાડયે થાય, બીક બોક બીક છે;

આવરદા આવી રહ્યો, મારે મુખ જૂકું વદે,

શુકન ન સારા થાય, છોક છોક છોક છે । ।

૧૬૮

મુમન્ટવ્યો ઇંદુએ ત્યાં, મુખીને અપાર વાર,

ઉપકાર કરે તેના, પર ઉપકાર ને—

કરે તે તો ઘણા લણ્યા, કિંતુ અનુપકારીને,

ઉપકાર કરનાર, મોટા નિરધાર તે,

શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત જોઈ, સાચવવો મારે સહી,

આચરવો જોઈ ધર્મ, કદ જો અપાર દે;

હોઠ દાળી મુખી વદે, એમ કરો દિનદેવ,

૧૬૭ પટકર્થો—૭ કાને થયેલી—ત્રણજણે જાણેલી. નીતિશાસ્ત્રમાં
કહે છે કે:—

“વદનર્થો મિચતે મનસ્વતુષ્કર્ણઃ સ્થિરોમવેત્ત ।

દ્વિકર્ણસ્ય તુ મનસ્ય વદ્યાપ્યતં ન ગચ્છતિ ॥”

અર્થ—‘૭ કાને ગયેલી વાત ફેલાય છે, ચાર કાનની વાત સ્થિર થાય
છે, અને બે કાને રહેલી વાતનો અંગ તો થઈ પણ પામી શકતા નથી કરી
૬૦—એમ એની કૃતજ્ઞપણાની છત પ્રસિદ્ધ કરી રતિ—જાગ૨—નસિગ.
૧૬૮ હોઠ દાળી ૬૦—(ક્રોધના અનુભવ).

પણ પય પાછ સાપ, ઉછેરવો સાર એ !

૧૬૯

એમ વાતચીત કરી, ગુપ્તી ઘેર ગયા બાણ,

ખોલાવી કહ્યું ત્યાં બેને, મિંદુ મારવો નકી;

વાર કહી વળ્યા તેહ, અર્ધરાત્રિ થતાં ગયા,

દિવાલને કોચી પેસું, શાર શારવો નકી;

ઈંદુ મહારાજ કદી, બચાવવા સામા થાય,

તેને પણ તાપ દેવો, ડરે ડારવો નકી;

‘ભાગી રાતે ભીંત કોચી, પેઠા બન્ને ઘરમાંય,

આમતેમ જોયું સર્વ, વેરી વારવો નકી.

૧૭૦

ઈંદુ મિંદુ સાથ સૂતા, બીજા ભલા ભડત કને,

મારવો મિંદુને ત્યાંથી, કપરી એ વાત છે;

એકે ઉપાય ન લલો, તદા લાત મારી તેને,

ઉઠ્ય ઉઠ્ય કહ્યું અલ્યા, શૂંડી તારી ભાત છે;

મિંદુએ ત્યાં જૂમ પાડી, જાગ્યા ઈંદુ આદિ સહુ,

ખડ્ગધર ભાળ્યા હય, ગદ્ય અર્ધ રાત છે;

કેર જોઇ કંપે કાય, વેર વાળવા બે આવ્યા,

ઈંદુ બાઝ્યો મિંદુને ત્યાં, બાણ એક જાત છે !

૧૭૧

મારનાર કહે મૂકો, એને મારવો છે નકી,

વાર કરો વાર નહિ, વેળા વ્યર્થ વાય છે;

૧૬૯ હેઠ ઘણી—(મિંદુ પર વેર લેવાનું નથી બની આવતું તેના કોપથી).

૧૭૦ બેને—પોતાના કોણીઓને. મિંદુને મારવા ગયેલા ચોર વિચાર કરે છે દિવાલને ઘ. ડરે—ડર આપીને. ૧૭૧ ખડ્ગધર—તરવારવાળા. હય—એ.

અમારા ગુરુજી તમે, માટે માન રાખી રહ્યા,
 નિકર બન્નેને મારૂં, છોડો વાર થાય છે,
 મિંદુ કહે બ્રાત મારા, ઉગારય તું આણી વાર,
 અપરાધ ક્ષમા કરય, જીવ મારો જાય છે,
 તારનાર તારા વિના, ભૂનળમાં કોઈ નથી,
 ઉગારય તું આણીવાર, તારે શણું કાય છે । ૧૭૨
 તદા ઇંદુ મુખ વધો, મને માનો ગુરુ તમે,
 ત્યારે ગુરુ વેણ પાળો, મારશો એને નહિ;
 મારનાર વધા ત્યારે, વેણ એ પળાય નહિ,
 માર્યા વિણ મૂકું નહિ, સત્ય વાત એ કહી;
 એમ વદી કહ્યું મૂકો, તોય મૂક્યો નવ જ્યારે,
 ત્યારે કર સાહી ખેડ્યો, ફરતા અતિ લહી;
 કને અન્ય ભક્ત ઉભા, તેમને ઇંદુએ કહ્યું,
 મારા મિત્રને મૂકાવો, મારા જો થયા સહી ૧૭૩
 ચાર પાચ ભક્તો ઊડ્યા, વાર્યા મારનાર તેણે,
 વધા શસ્ત્રધારી તેહ, એને મૂકિયે નહિ;
 મુખીએ હુકમ કર્યો, પાગવો અમારે તે તો,
 ગમે તેમ થાય તોય, ચોટય મૂકિયે નહિ;
 ઇંદુતણા ભક્ત ત્યારે, મુખયકી વધા આમ,
 ગુરુવેણ માની જાવ, ખીજે રૂકિયે નહિ;
 નાના કહ્યુ તેમણે ત્યાં, ઘાત કરું ગુરુતણા,
 જોલ મુખીતણા પાણુ, મેલે હુકિયે નહિ. ૧૭૪

૧૭૨ તારનાર—અર્થાત્ જયાનનાર. ૧૭૪ શસ્ત્રધારી—હથિવાર-
 વાળા (ખુન કરવા આવેલા) ગુરુવેણ ૪૦—તમે આપણા ગુરુ

ઈંદુલકં વધા ત્યારે, માઈ જાયો પૂત કોણ,
 અમે છતાં ઘાત કરે, ગુરૂ ઘણા દૂલવી;
 મારનાર વધા ત્યારે, મોત વિણ મરો નહી,
 જુઓ મારિયે મિંદુને, લઢાઈ ત્યાં તો હવી;
 મારનાર વારનાર, લઢવા લાગ્યા અપાર,
 કેપે ઈંદુમિંદુ સાર, દીન શશિ ને રવિ;
 ધક્કાધક્કી ચાલી પે'લાં, પછે ખડું જે'શ્યાયાં ત્યાં,
 * વપરાયા લાગ્યાં તર્ત, મળિયા અનુભવી. ૧૭૫
 જોત જોતા માહી ગયા, બેચારનાં જીવ ત્યાંહી,
 ઈંદુમિંદુ નાશી ગયા, મદિરની ખારણે;
 વાકીચૂંકી, વાટચ લેઈ, નાસતા નસાય તેમ,
 ઊભા રે'તા નવ રજ, જીવ્યાકરે કારણે;
 મિંદુ માર્ગમાંહી વદે, ભાઈ રાખ્યા જીવતો તે',
 ઉપકાર તારો અતિ, ધરૂ ધ્યાન ધારણે;
 એમ વર્તો કરતા તે, વેગે ચાલ્યા જાય જાણ,
 નાસે છે નસાય તેમ, વેરી નહિ વારણે ૧૭૬
 મારનારમાનો એક, મારામાંશીમાં મરાયો,
 બીજાએ બે ચાર માર્યા, જોરાજાની જાત છે

વેણ માનીતે જાઓ, અમે બીજે (બીજા કોઈ કામમા) રૂકિયે નહિ
 —શોકવાના નથી, ધધે ધં—ધધો કરતા અમે સુરને પણ હુકિયે
 —જોઈએ નહિ. અર્થાત્ અમારૂ કામ કરતા સુર આડ્યે આવે તો તેને
 પણ અમે મારીએ.

૧૭૫ અનુભવી—એક બીજાને જાણનારા કે સચ્ચ વિદ્યાના અનુભવી.
 ૧૭૬ વેરી ધં—તેમને વારણે (અટકાવવામા) કોઈ વેરી નહોતો—
 કોઈ દુશ્મને આવી ખાળ્યા નહિ

'એક બે ત્યાં નાશી ગયા, પછે મિંદુકેરી શોધ,
 કરવા તે લાગ્યો. જાણુ, અંધારી ત્યાં રાત છે;
 જોતાં જડયો નહિ જ્યારે, ત્યારે રૂંધી સર્વ દાર,
 આસપાસ જોવા લાગ્યો, યયા સસ્રપાત છે;
 'ઇંદુમિંદુ જડયા નહિ, ગભરાયો ત્યારે અતિ,
 અરે ! હા ! કહું હવે શું, મકારયો મનાત છે ! ! ' ૧૭૭
 મૂઆ મૂકી સર્વને તે, ચાલ્યો ગયો ચટ લેઇ,
 મળ્યો જઇ મુખીને તે, વાત માંડીને કહી;
 ઇંદુમિંદુ ગયા બેય, જડતા નથી જરૂર,
 કરજુ' હોયે તે કરો, સત્ય એ કહ્યું સહી;
 ઇંદુ ગયાકેરી વાત, જાણી મુખી ઉઠ્યો તર્ત,
 'જઇ ધર્મશાળા જોઇ, વાંકી વાત ત્યાં લહી;
 ગુડકાં લહ્યાં બે ચાર, ગુરુરાજ મિંદુ નહિ,
 ગામમાંહી ચાલી વાત, છાની નવ તે રહી. ૧૭૮
 ઇંદુ મહારાજ ગયા, જાણી સર્વ ગામ ધામું,
 શોધવાને દશોદિશ, અરે' હાથ શું થશે !
 ઘોડેવાર મુખી થઇ, બીજે સાથ એવો લેઇ,
 ગયા શોધ કરવા તે, વિયોગ મને વસે;
 મૂઆ લોકતણે શોક, કોઇ નવ કરે રજ,
 ઇંદુ ગુરુ ગયા તેણે, કોઇ નવ ઉલ્લસે;
 બ્રાહ્મણ બે ભાગનાર, શોધનાર કોળી ઘણા,

૧૭૭ યયા છન્—એમને તો લક્ષ્મી સસ્રપાત યયા નથી ! ઝટકા
 વાગવાથી મરાયા તો નથી ! અથવા તેને પોતાને પણ ઝટકા વાગેલા છે.
 ૧૭૮ વાંકી વાત—(રાતે બનેલા બનાવની)

કહો ભાગી જાય ક્યાંહી, ખંતથી કેતું ખસે ! ૧૭૯

ધોડે સ્વાર મુખી થઇ, જેહ શોધવાને ગયા,

તેમણે દીડા બે જતા, વાડ થઇ વારતા;

આવતા જોયા જ્યાં જન, કંપવાને લાગ્યા બેય,

મિંદુ કહે જોત આવ્યું, મુખી થયો મારતા;

ઈંદુ કહે પુણ્ય તારાં, મગટયાં આ ભાઇ પૂરાં,

હવે ઊભા રહો આંહી, જોઈ ધ્યાન ધારતા;

વાતો એમ કરે જેવે, એવે સર્વ આવી પો'આ,

નીચા ઉતરી નમે સૌ, જાણે અર્થ સારતા ! ૧૮૦

મુખી પાય ભાગી કહે, અવકૃપા આવડી રી,

ત્યાગ અમારો કરો શે, કહો કશો વાંક છે ?

ઈંદુ કહે જ્ઞાત મારો, મરાવવા ધારો તમે,

મારું કહ્યું માનો નહિ, જૂઠી મુખ ઝાંક છે;

મુખી કહે ગુરૂદેવ, ક્ષમા કરો ભૂલ્યા અમે,

હવે નવ કરું કાંઈ, થઇ ગયું કાંક છે;

ઈંદુ કહે આવું નહિ, મારવા હોયે તો મારો,

૧૭૯ એવો—ધોડેસ્વારનો. શત્રુપણ્થી શોધ કરવા નથી ગયા પણ બક્ષિતભાવથી ગયા છે તે વર્ણ છે: વિયોગ ધં. ઉલ્લાસ પામે છે. કેતુ—કેટલું.

૧૮૦ મારતા—મારનાર. ઈંદુ કહે ધં—અર્થાત્ એ તેડવા આવ્યા છે માટે હવે કાંઈ ડર નથી. બીજી રીતે વક્રોક્તિ પણ છે. એવીરીતે કે આપણે નાસવું પડે છે અને આલોકો પકડવા આવ્યા છે, એ તારાજ કર્મનાં ફળ છે. જોઈ ધં—એ સર્વ હવે પોતાના ધ્યાનમાં મું ધારે તે હું જોઉં. જાણે ધં—જાણે ઈંદુ તેમનો કોઈ અર્થ સારનારો હોયની ! તેમ તેઓ સૌ નીચા ઉતરીને તેમને નમે છે.

ભાણું નવ કૂરને હું; દિજ જાત રાંક છે. ૧૮૧
 શોધનારને એવે ત્યાં, જાણુ થઈ ગયું ઝટ,
 મળ્યા મુખીને ગુરજ, સર્વ ત્યાંહી આવીયા;
 વાત સુણી સર્વ કોઈ, મુખીને નિદ્ર અપાર,
 ચાલો ગુરજ કહે સૌ, બેઠ નવ ભાવિયા;
 કો'તો મુખીકેરું અમે, મુખ નવ જો'એ નકી,
 તમારા વિના ન રે'યે, રંકજન કા'વિયા;
 તમે ગુરજ ન આવો, અમો પાણું જો'એ નહિ,
 જ્યહાં જાવ ત્યહાં આવું, આ દિન શે લાવિયા ।। ૧૮૨
 મુખી મુખ વધા ત્યારે, કાળપ આ કાઠો મારી,
 નિકર હું પ્રાણ અર્પું, સત્ય સાંધી । હું કહું;
 ઈંદુ કહે સુણો સર્વ, અમો પાછા વળું આજ,
 પાંચ દિન રહું તહીં, મુઆ કોણ તે લહું ।
 પછી સર્વ મળી તમે, રજા આપજો જવાને,
 માતપિતાને મળું હું, સાંભળો તમે સહુ
 બીજું આ મિત્રને કોઈ, મારે નવ એમ કરો,
 ત્યારે હું તો પાછો વળું, નિકર વાટે વહું । ૧૮૩

૧૮૧ ઝાંક—ઝાંખી—દર્શન (કે જક). તમે મોઢે જે કહી બતાવો
 છે તે જુઠું છે. કૂરને—તમારા જેવા નિર્ધન.

૧૮૨ ચાલો ઇ—સૌ કહે છે કે હે ગુરજ ! તમે ચાલો. બેઠ ઇ—
 તમે આવા બેઠ (નાશો જવા રૂપી પ્રર્થના) કરોછો તે અમને ગમતા
 નથી. જો'એ—જોઈએ. રે'યે—રહિયે.

૧૮૩ કાળપ—ગુરને નસાડી મૂકવા રૂપ કલંક. વાટે વહું—ચાલ્યો
 ગયું.

સર્વ કહે વારુ એમ, ગુરુ મન ગમ્યુ કરો,
 આલો જી અમારી સાથ, બેસીએ ઘોડે ચડી;
 હંચકી બેસાડયા ગુરુ, તેમ મિંદુને બેસાડ્યો,
 ગીત ગાતે લેઈ આલ્યા, ધન્ય માની તે ઘડી;
 મુઆકેરો શોક કોઈ, કરતું નથી ત્યાં રજ,
 ગાજતે વાજતે આવ્યા, જાણે નવ કો રડી !
 આનંદ થયો અપાર, આવ્યા ધર્મશાળા માય,
 ખળમાં કહે સૌ સ્વચ્છ, હર્ષને રે'શું અડી ! ૧૮૪
 ઇંદુકાજ જેહ જન, મણે પામી ધુણે પડયા,
 તેનાં સગાંવા'લાં કાજે, સારી સોઈ કરાવી;
 મિંદુ આખી રાત નવ, ભય ધરી ઉઘતો ત્યાં,
 શકે મને હજી કોઈ, ધ્યાને રે'તો ધરાવી;
 પંચ દિનતણે જેહ, વાયદા કરેલો હતો,
 ગણતો તે વાર વાર, દિલને તે ડરાવી;
 લાલચો આપે અતિશે, વારંવાર ઇંદુને તે,
 ઘેર સુખ અપાર છે, ભાર દેતો ભરાવી. ૧૮૫
 ઇંદુ કહે મિંદુ ત્રાત, શુદ્ધ મને વાત કરો,
 ઘેર આવવું જરૂર, વ્યર્થ નવ બોલશો;

૧૮૪ જાણે ધૃ—મરી ગયેલાં મનુષ્યોનાં સગાંવહાલાં પણ રડતાં નથી ! ઇંદુ ઉપરની લોકોની અપાર પ્રીતિ સૂચવી છે હર્ષને—હર્ષથી થયેલા હિસાહને લીધે.

૧૮૫ ધર્મ—(ધરણી) પૃથ્વી સોઈ—(ગૂજરાત વગેરેની) ધ્યાને ધૃ—ધ્યાનમાં એ વાતને ધારણ કરાવીને રહેતો—એ વાત તે વીસરતો નહિ. ભાર ઈ—તેના મનમાં ભાર ભરતો અર્થાત્ સુખની વાતો તેના મનમાં ઠસાવતો.

વૃથા વાણી વધા થકી, રીઝે અભાણ્યા ને જન,
અમે સર્વ જાણુ બ્રાત, તોલ રૂડો તોલશો;
માતપિતા મળવાને, મન એકતાર થયું,
જઇયું જરૂર ભાઇ, દાવથી ન ડોલશો;
મિત્ર કહે એવુ કાઇ, ભેદ ભયું કે'વુ નથી,
મનગમ્યુ કરો તમે, ખરૂ ખાતે ખોલશો.

૧૮૬

જોતજોતામાહી વીત્યા, ચપેટીમાં ચાર દિન,
ઇંદુએ મુખી ખોલાવી, જવાનું નક્કી કર્યું,
ચોડા દિન રહી ઘેર, પછે આણુ અહીં અમે,
માતપિતાને મળુ જૈ, જાણુ કાર્ય હું સર્વું,
જવાકેરું મન જોઈ, રોઈ સોઈ મુખી કરે,
ગામમા ગમે ન કાને, દિવ ઘણાનું ડરું;
મુખી આદિ મુખ્ય જન, ઘેર સુધી વળાવવા,
સજ થયા વાહન લૈ, હેત કાએ ના હરું.

૧૮૭

પાયમે દિવસ થયો, તદા ઇંદુમિત્ર સાથ,
નિકળ્યા તે ઘેર, જવા, ઉમગ અગે અતિ;
ઘણા જન સાથે તેહ, વાટે ચાલવાને લાગ્યા,
ગામ લોક રહે ઘણુ, મુઝાઇ સોની મતિ,
ઘણે છેટે સુધી ઘણા, લોક વળાવાને ગયા,
ભાભા રાખ્યા રહે નહિ, કરે ગરવી ગતિ,

૧૮૬ તોલ ઇ—અર્થાત્ હુ વૃથા વાણીથી રીઝુ એવો છુ કે નહિ
એ વાતનો નિર્ણય કરશો દાવથી ઇ—પ્રપચ કરવાની કાઈ જરૂર નથી.

૧૮૭ ઘેર સુધી—ઇંદુના ઘર સુધી ગએ—કાઈએ અર્થાત્ ઇંદુ હને
જવાનો એમ જાણીને કાઇએ તેના ઉપરનુ હેત કમી કર્યું નહિ

'ધણે દૂર આઘ્યા જાણી, ઈંદુએ ઊભા રાખ્યા સૌ,
 ઘણા જન સાથે હવા, ગુરૂની ગાઢી રતિ । ૧૮૮
 દેખાતા થયા જ્યાં બંધ, અંધ સમ જાની સર્વ,
 ગામ લોક ઘેર ગયા, છવ ગુરૂ કને છે;
 દર મજલ કરતા, કોઇથી ન ડરતા તે,
 ઘણું આલી ગયા જાણ, તાપ નવ તને છે;
 એવે સ્મૃતિ મિદુને ત્યાં, રાજસભાકેરી આવી,
 અરે હાય ! યશે કેમ, મુઝાચો તે મને છે;
 સાથે લોક આઘ્યા સર્વ, મારો ગર્વ જાણુશે સૌ,
 હા હા ! હવે કેમ યશે, આઘ્યા ખોટે દને છે । ૧૮૯
 સાથે આઘ્યા જેહ જન, સહુ કો તે જાણી જશે,
 પિછાની લે પેર મારી, કેમ કરવું હવે ?
 ઈંદુને એકાંત તેડી, રાજસભાતણી વાત,
 માંડી કહી સર્વસ્વ ત્યાં, ભૂલો પડ્યો હું ભવે;
 મારું થયું છે તમારું, એવી વાત વધો હું'ય,
 કામા કરો સર્વ મિત્ર, રોદન (શુ') કરે રવે ।
 ખરેખરું હતું જેહ, તમને જાણાવ્યું તેહ,
 મારો કે મને ઉગારો, બગડ્યુ લાવો સવે. ૧૯૦

૧૮૮ સાથે હવા—સાથે આઘ્યા રતિ—પ્રીતિ ૧૮૯ રાજસભાકેરી
 —જે માસમાં આપીને યજ્ઞનું નામ કહી વાદ કરવાનો રાજાને વાયદો
 કર્યો હતો તેની. આઘ્યા ધ૦—તેના બુંડા દિવસ આઘ્યા ।

૧૯૦ ભવે—સંસારમાં. રોદન ઈ૦—હવે હું રવે (રાખ્દવડે—
 વિલાપ કરીને) રોઈ શું? બગડ્યુ ધ૦—એવી રીતે જે બગડ્યુ છે તે સવે
 લાવો—સુધારો.

ઈંદુ ત્યાં નિઃશ્વાસ નાખી, કહે અલ્યા કર્યું કર્યું ?
 શો અપરાધ કર્યો મેં, કૂડું તારું કામ છે ?
 પંડિતો મળ્યા તમામ, રાજસભા મધ્યે જોહ,
 (ત્યાં) અવળુ કર્યું તે કામ, ચયું નીચ નામ છે !
 'કર્થી' કૃત્ય તારાં જે જે, તેના સામું હું ન જોઉં,
 તારું સાઈં યાય તેમ, કરવું તમામ છે;
 રાજસભા માંહી કે'ને, આ છે મારો શિષ્ય જાણ,
 સાક્ષીરૂપ થને તુંય, લેજે મળે દામ છે ! ૧૯૧
 મારા મણિતાણી વાત, સર્વને તેં કહી હોય,
 ફરવી તે દેને ફટ, બહો તારો ભાર છે;
 મિંદુ કહે વાર એમ, સર્વ મકારે હું કરું,
 પાણ સાથ આવ્યા સર્વ, પામે મારો પાર છે;
 ઈંદુ કહે પામ્યા પાર, હવે બાકી કાંઈ નથી,
 જાણવાનું જાણી ગયા, જાણતાં શી વાર છે;
 તદપિ કરું હું કાર્ય, નિશ્ચિતપણે તું રે'ન,
 વાત નવ કરે વાર, તંતે બાંધ્યો તાર છે. ૧૯૨
 એવો દઢ નિશ્ચે કરી, આગળ આલિયા સર્વ,
 રતનપુરી આવી પો'આ, જન ધાણા સાથ છે;
 મિંદુ કહે ઈંદુ બ્રાત, હવે જીવતો તું રાખે,

૧૯૧ સાક્ષીરૂપ—માત્ર વાદને સાંભળનાર. લેજે ધૃ—અને ત્યાંજે દામ મળે તે લેજે.

૧૯૨ બહો ધૃ—અર્થાત્ એમ કરવાથી તારો ભાર બધો રહેશે. તંતે ધૃ—તતમાં જેમ તાર બાંધ્યો હોય—જેમ તારથી બાંધીને તાતો કર્યો હોય, તેવા એ સર્વ મારાથી બંધાયલા છે.

મારી દારી સર્વ ભાઈ, નકી તારે હાથ છે;
 હું પાછો આવ્યો છું એવી, અધુના ખબર થાશે,
 રીઝશે રાજા અપાર, ભલો પુરનાથ છે;
 સર્વ સભા છુટ્યા પછે, રાજા દ્રવ્ય આપે જેહ,
 સર્વસ્વ હું અર્પું તને, ભાર તારે માથ છે. ૧૯૩
 કર્યાં મેં જે કૃત્ય ભાઈ, તે કોઈને કે'શો નહિ,
 મેમ પૂરો રાખ્યો તેવો, રાખજો હવે તમે;
 ઇંદુ કહે વાર વાર, કે'વાથી ન વધું થાય,
 બોલ્યું સત્ય કરીશ હું, દાવ ન મુને દમે;
 એમ વાત કરતા તે, પુરમાંહી આવી પો'ચ્યા,
 ઇંદુ ઘર ભણી ગયા, કુષ્ટતા કેવી શમે !
 ઉતરી ત્યાં વાહનથી, મિંદુ પે'લો ગયો ઝટ,
 ઇંદુના પિતાને મળ્યો, દુઃખી ડોસા તો જમે. ૧૯૪
 કહ્યું ઇંદુ આવ્યો બા'ર, તેડી હું લાવ્યો આ વાર,
 સુણી વાત ત્રાસ તજી, ડોસા ઉઠિયા તદા;
 ત્યાર પે'લી તેની માત, સુત મળવાને, સોંદી,

૧૯૩ દોરી—છવિત, પ્રતિષ્ઠા, વગેરેનું સાધન. અધુના—હમણા.
 માથ—માથે. અર્થાત તારે સમામાં જમ મેળવવાનો છે.

૧૯૪ દાવ ઇં—કોઈના પ્રપંચથી મને હરકત થવાની નથી. અર્થાત
 સમામાં પ્રતિવાદીઓના દાવથી હું હારવાનો નથી. અથવા હું જો તારું
 કામ કાઢી લેવાને આવો પ્રપંચ કરતો હોયશ તો તેની પણ મને ફિકર
 નથી ! કુષ્ટતા ઇં—કવિ કહે છે કે, ગમે તેટલા ઉપાય કરે પણ કુષ્ટતા
 શમવાની તો વાતજ કેવી ? અર્થાત અહીં પણ મિંદુ ઇંદુથી વેહેતો તેને ઘેર
 જઈને પોતાનાં વખાણ કરી વળ્યો ! (જુઓ છંદ ૧૯૫). દુઃખી ઇં—
 દુઃખી ડોસા (ઇંદુના પિતા) તે વખતે જમતા હતા.

મળ્યાં માત તાત વેગે, મુખી થયાં સર્વદા;
 સાથે જન હતા જેહ. તેહને જોલાવ્યા ભાવે,
 સર્વ ગૃહમાંહી આવ્યા, આનંદ હવો યદા;
 મિંદુ કહે મહાધત્ને, શીખવું સમાપ્ત કરી,
 તેડી લાવ્યો હું પિતાજી, અન્યનું માને કદા ? ૧૯૫
 વૃદ્ધ વિપ્ર કહે બ્રાત, વાર વાત કરી તેં તો,
 સારથક સર્વ કયું, ઠાગ્યું કુઃખ અમારું;
 સુતને અલિંગન દે, કહ્યું ઊઠા સ્નાન કરો,
 અન્યને ઉતારા આપ્યા, ભણું થાય તમારું;
 કહ્યું મારો સુત લાવ્યા, મેજો કરાવ્યો તમે તો,
 મળુ મેમ રાખો પૂરો, સર્વસ્વ થયું સારું;
 મિંદુને કહ્યું તે વાર, ભાઈ અહીં જમજે તું,
 ઘેર કા'વી મોકલું હું, ધ્યાનમાં રૂકું ધારું । ૧૯૬
 મિંદુ કહે વાર એમ, જેમ રૂચે તેમ કરો,
 એવે પસરી છે વાત, સગાવા'લા આવિયા;
 મિંદુપિતા આવ્યા તર્ત, ઈંદુમિંદુ આવ્યા બાણી,
 ભાવ ધરી બેઠિયા તે, કશ્ચાણુ કા'વિયા;
 આડોશીપાડોશી સગાં, મગવાને આવ્યાં જેહ,
 મુખી થયાં સર્વ તેહ, બ્રાત ભણા ભાવિયા;
 સમય થયો કે સર્વ, જમવાને ઉડ્યા તેહ,

૧૯૫ ગ્રાસ તજ—હાથમાંનો કાળિયો પડ્યો મૂકીને. સોંઠી—ચાપી.
 ૧૯૬ ભણું ઈ—ઈંદુના વૃદ્ધ પિતાનો આશિર્વાદ. ઘેર—તારે (મિં-
 દુને) ઘેર.

સગાવા'લા ઘેર ગયા રૂપે લક્ષ લાવિયા ૧૯૭
 પસરી પુરમા વાત, મિદુ ઈંદુ લેઇ આવ્યો,
 સભા છતજે એ નકી, પાણીવાળો ઈંદુ છે,
 નપાળે જાણી તે વાત તુર્ત તેડુ મોકલ્યું ત્યા,
 કે'વડાવ્યુ વિનયથી, મોટા દેવ મિદુ છે,
 સભામાહી આવો વેગે, વાર નવ કરો રજ,
 આર લાચો યજ્ઞ મારો, મળ્યા ગુણસિધુ છે,
 આવ્યા તમારી જે સાથ, તેડી લાવો તેમને તો,
 વાટચ જોઇ બેઠા અમો ક્યા સમુદ્ર બિંદુ છે ! ૧૯૮
 મિદુએ પેરેથી પૂછ્યું, કેમ ઈંદુ બ્રાત માગ,
 રાજસભામાહી જાણુ, ઇચ્છા શી છે આપની ?
 ઈંદુ કહે આલો વેગે ઘેર પછે આવુ જાણુ,
 વિદ્વાન સાથે વિવાદ, કડ શાંતિ સાપની !
 એમ કહી ઉઠી આલ્યા, બન્ને બ્રાત લવા ભાળ્યા,
 સુખી દુખી થાય લોક, માળા નરપે જાપની,
 કોઇ કે કહે નૃપ પિતાને ન મળ્યા પૂરા,
 અરે હવે થાય કશુ, જાગી પીડ પાપની ! ૧૯૯

૧૯૭ રૂપે ઈં—ઈંદુના રૂપ ઉપર તેમજ લક્ષ મધુ અર્થાત્ તેને જોઈનેજ બધાએ જાણ્યું કે આ પરાક્રમી છે

૧૯૮ પાણીવાળો—વિદ્યારથી તેજ—બળનાગો મળ્યા ઈં—નેમા ગુણના મિદુરૂપ વિજાનો મળ્યા છે અથવા ગુણના મિદુ જેવા તમો અમી આ મા છો ક્યા ઈં—તમે તો સમુદ્ર જેવા છો અને અમો તો મિદુ જેવા છીએ !

૧૯૯ શાંતિ ઈં—તમો જે અપમાન રૂપ ગ્રાપ વાગ્યો કે તેની

ના ના કહ્યા છતાં બન્ને, રાજસભા બધી પો'ર્યા,
 ઇંદુપિતા રડે અતિ, અરે હવે શું થશે ?
 ઇંદુકેરા બોમિયા જે, સાથે આવ્યા હતા તેહ,
 એકમત થઈ બોલ્યા, ખાંતથી જોડું ખસે;
 છતી સર્વને તો બાણે, પૂર્ણ પ્રીતિ મેળવીને,
 હમણાં એ આવ્યા નિશ્ચે, વાર વપુમાં વસે;
 આશ્વાસન એમ કરે, ધીરજ ન ધરે વૃદ્ધ,
 અર્થ કેવો સરે લાઈ, પંડિતો ઘણા હશે. ૨૦૦
 સેવકે ખબર કરી, મિંદુ મહારાજ આવ્યા,
 નૃપ હઠી ઊભો થયો, સનમાન કારણે;
 બેસાર્થો બે દિન પછે, પૂજનાદિ કયું મેમે,
 સમાચાર પૂછ્યા સારા, ધ્યાન માન ધારણે;
 ચાલતો હતો ત્યાં મખ, તેમાં મળ્યા દિન જેહ,
 તે સહુ મશ્કરી માંય, મિંદુ નમે મારણે;
 ઈંદુ સર્વ સમજે તે, મિંદુ હર્ષ પામે વ્યર્થ,
 રાય કહે કેમ હવે, વિષ રાખું વારણે ! ૨૦૧

શાંતિ કરે. (' કરે ' ક્રિયાપદનો અન્વય બન્ને પાસે કરવો). સુખી ઇં—
 જે સોડો ઇંદુને પડિત બાણતા હતા તેઓ સુખી થતા હતા તથા જેઓ
 મિંદુને હારવાથી કાઢી મૂકશે એમ બાણતા હતા તેઓ દુ:ખી થતા હતા.

૨૦૦ ખાંતથી ઇં—જે જોડું હશે તે ખાંતથી ખસી જશે. અર્થાત્
 ઇંદુનું કાંઈ જોડું થવાનું નથી. આવ્યા—(બવિખ્યાયે જૂતકાળ). વાર
 ઇં—એના વપુ(શરીર)માં વાર (સાર—વિદ્યા તેજ) વસે છે. અર્થ
 ઇં—અરે બાઈ ! ત્યાં ઘણા પંડિતો હશે તેથી તેમનો અર્થ કેવી રીતે
 સરશે ?

૨૦૧ ધ્યાન ઇં—તેને માન આપવાની ધારણા તેના ધ્યાનમાં હો.

તમે યજ્ઞનો આરંભ, કરાવ્યો તે રહ્યો જુઓ,
 બીજા યજ્ઞ આવ્યો તે, કદો હવે શું કરે ?
 મિંકુ કદે રાય મોટા, અમો નવ બોલું રજ,
 આશી રૂપ રહું નહી, ધ્યાનમાં રહુ મરે ;
 આ છે માટે વડો શિષ્ય, મારી વાત સિદ્ધ કરે,
 કાન મરે પડિતોના, દિવસી ન હું કરે ;
 હંકુ કદે એવુ કાંઈ, ગુમાન કરો ન ગુરે !
 પડિતો આજે ન આવે, વાદને તોયે વરે.
 યજ્ઞગાયં તથા ત્યારે, તમારા ગુરુએ જોઈ,
 યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, કરુ તેનું નામ છે !

પુત્રેષ્ટિ છે નામ એનું, જાણાયે ક્રિયા પરથી,
 ભૂલ્ય તેમાં ભારે કરો, નિષ્કુળ આ કાળ છે;
 યજ્ઞપાત્ર મૂક્યાં તમે, દક્ષિણદિશાની માંય,
 ઉત્તરમાં જોઈએ તો, વદા મુખે હાજ છે;
 નિકર પ્રમાણ આપો, વા મુણો હું વદી દાખું.
 કરી ભૂલ્ય ભારે તમે, લક્ષધાએ લાજ છે;
 યજ્ઞાચાર્ય થયા જોહ, બંધ યોગતા રહ્યા તે,
 અધ બની ગયા સર્વ, વેગે આવ્યા વાજ છે ! ૨૦૪
 વેદનુ પ્રમાણ આપી, ફરવાવ્યાં પાત્ર તદા,
 સમાધાન કર્યું સારું, નગ્યા સર્વ પાય છે;
 રાચે ઊઠી કર્યું તદા, આચાર્યનું તિલક ત્યાં,
 ઈંદુ કહે હું છું શિષ્ય, ખેડા ગુરુરાય છે;
 આચાર્ય એ થાય અને, કરાવું હું કાર્ય સર્વ,
 રાજા કહે વાર એમ, કરો મુખ થાય છે;
 મિંદુ રહો ખેશી પછે, ઈંદુએ આરંભ્યો યજ્ઞ,
 દિવસ રહ્યા દેષ તણ, ખરો ઓળખાય છે ! ૨૦૫
 વેગે વાત ચાલી જાણ, ઈંદુનાં થાયે વખાણ,
 વાહ વાહ વિદ્યા ભણ્યો, ધન્ય એની માત છે;
 સર્વ દિવસે હરાવ્યા, મિંદુને તો માન આપ્યું,
 ધન્ય ધન્ય બેનો સનેહ, વાર કરી વાત છે;

૨૦૪ પુત્રેષ્ટિ ઈ—આ યજ્ઞની ક્રિયાપરથી જાણાય છે કે એ યજ્ઞનું
 નામ ‘ પુત્રેષ્ટિ ’ યજ્ઞ છે પુત્રેષ્ટિ—પુત્ર ચવાને કરેલો યજ્ઞ તે બૂન બતાવે
 છે યજ્ઞપાત્ર ઈ નિકર—નહિતો ૨૦૫ ખરો ઈ—જે ખરો વિદ્વાન હોય
 તે ગમે ત્યા પ્રમિદ્ધિ પામે છે.

ઇંદુકેરા પિતાએ તે, વાત સુણી જ્યારે સર્વ,
 અતિ રાજી થયો ત્યારે, પુત્ર તો પ્રજ્યાત છે;
 મુખી આદિ સાથ આવ્યા, વાત તેમણે તે જાણી,
 ત્યારે દુઃખી થયા ઘણા, મિદુની શી જ્યાત છે । ૨૦૬
 ઘાતકી એ ગુરૂ થયો, ખલસર જાણે નહિ,
 પેરને પિછાણે નહિ, જૂઠી જેની જાત છે;
 પછે ઇંદુના પિતાને, તેમણે બોલાવ્યા તર્ત,
 ‘માડી વાત સર્વ કહી, કયો મિત્ર ઘાત છે,
 ઇંદુદેવ જાણે સર્વ, કંઈ આણે છે ખોટી,
 પાપિષ્ઠ એ પૂરો દિન, પૈરમા વિખ્યાત છે;
 પુત્રઘાતતાણી વાત, વૃદ્ધે સુણી જ્યારે સર્વ,
 ત્યારે કંપ વરથો કાચે, થયો પૃથ્વીપાત છે. ૨૦૭
 સાથ આ જીવાડનાર, એવું વૃદ્ધે જાણ્યું જ્યારે,
 ત્યારે સનમાન અતિ, સર્વનું વૃદ્ધે કર્યું,
 વારું વાત કરી તમે, ઇંદુ અહીં આવ્યા પૂઠે,
 સમજાવું સર્વ મગી, ધ્યાનમાં મેં તો થયું;
 ગુરૂ કરીને બેસાર્યો, ઘાટ કરનારને શે ?
 ભલાઇ એ જૂઠી ઘણી, કાર્ય દુષ્ટનું સર્વ । ।

૨૦૬ મુખી વગેરે દુખી થયા તેનું કારણ કહે છે. મિદુની ઈ—
 આરે મિદુની શી જ્યાતિ થાય છે । । મિદુ લાયક નથી તેમ છતાં એની
 જ્યાતિ થાય તે મુખી વગેરેથી સહેવાયુ નહિ માટે તેઓ દુખી થયા.

૨૦૭ મુખી દુખી થયા તેનું કારણ વિસ્તારથી કહે છે ઘાતકી ઈ—
 મિદુ જે ઘાતકી છે, જે ખલસર જાણતો નથી, જે પેરને પિછાણતો નથી,
 તથા જેની જાતજ જૂઠી છે, તે ગુરૂ થયો । ।

વાર વાત મળ્યા પૂઠે, અધુના ન કાંઈ બને,
 મને દુઃખ દુષ્ટે દીધું, સત્ય આખરે તર્યું ! ! ૨૦૮
 એવે રાજ્યસભાચક્રી, ઇંદુ મિંદુ ઊડી આવ્યા,
 સાથે દિજ ઘણા હતા, વખાણતા વાતને;
 ધન્ય ધન્ય ઇંદુ તમે, સાડું સારથક કીધું,
 સાત પેઢી કીધી શુદ્ધ, ધરી રૂડી ખ્યાતને; .
 પૂર્ણપણું પોતામાંહી, છતાં ગુરૂ ગણ્યા પે'લા,
 માન સર્વ તેને આપ્યું, ન ગુમાન ગાતને;
 પેરે પેર એમ વિમ્મ, વખાણતા ક્ષિપ્ર ક્ષિપ્ર,
 ઇંદુ ઘર પાસ આવ્યા, ગર્વ નથી જાતને. ૨૦૯
 રાજ્ય સેવકાદિ પાછા, મૂકી બન્નને ગયા જ્યાં,
 કે બન્યો ત્યાં થકી છૂટા, પડી ઘેર જાય છે;
 મિંદુસાથ સાથ ઘણા, ઇંદુ કરતાં તો ગયા,
 તેનું મનમાં ન કાંઈ, સજ્જન ગુણાય છે;
 મિંદુ એકલો પડ્યો જ્યાં, કે બડાશ મારવાને,
 લાગ્યો માટવની ઘણી, અતિ ખુશી થાય છે;
 ઇંદુ જેવા ઘણા શિષ્ય, શીખવી મેં છોડી દીધા,
 એનાથી સમર્થ મારા, શિષ્યો તો ઘણાય છે ! ૨૧૦

૨૦૮ વાર ઇં—વાર, ઇંદુ મળ્યા પછી એ વાત છે, અધુના (હ-મણા) કાંઈ બને નહિ.

૨૦૯ ગુરૂ—મિંદુરૂપી ગુરૂ. માન—૧ અમારું અસ્ત્વાતું). ગાતને ઇં—પોતાના ગાત (ગાત્ર-શરીર) ને વિદ્વાનપણાતું ગુમાન નથી. ક્ષિપ્ર ક્ષિપ્ર—વેહેલા વેહેલા.

૨૧૦ બન્યો—બન્ને (ઇંદુ અને મિંદુ) મિંદુ ઇં—ઇંદુની સાથે નેટલા માણસ ગયા તે કરતાં મિંદુ સાથે ઘણા માણસોનો સાથ (સમુ-

ત્યારે એક દિન ત્યાંહાં, તુર્ત એમ વધો મુખ,
 વડો શિષ્ય ઇંદુ કહ્યો, ખોટી એ શું ખ્યાત છે !
 મિંદુ કર દબાવી કે', એનું સારું થવા કાજે,
 વખાણ કર્યો અતિશે, ગામનો સંઘાત છે !
 એક એક મારા (નિ) શિષ્ય, ભૂલાવી દ બવિધ્ય તે,
 હસકામાં હસકો આ, કરવી શી વાત છે !
 ભવે વ્રાહ્મણનો સુત, વળી ગામ આપણાનો,
 * અન્ન ભેગો થાય તેમાં, પંડિત પ્રખ્યાત છે. ૨૧૧
 ઘણા દિન વધા ત્યારે. ખરું ખરું પંડિતજી !
 પરમાર્થી ઘણા પોતે, ધન્ય દિનદેવ છે;
 માતપિતા આગે ઘણી, સ્વબડાઇ કરી વળી,
 હિસાબે ન ગણ્યો ઇંદુ, ઇર્થો તતખેવ છે;
 મનમાં કર્યો વિચાર, કેમ ઘાટ ઘડું એના,

હાય) ગયો, પણ તેનું માનાપમાન ઇંદુના મનમાં કાઈ નથી; માત્ર સજ્જન
 (જેઓ મિંદુના દુર્ગુણ અને ઇંદુની વિદ્યતા જાણતા હતા તે) મુઝાય છે.
 (એવી રીતે કે,—લોકો પણ કેવા ગતીનુગતિક છે કે જેને માન આપવું
 જોઈએ તેને ન આપતાં આ નાલાયક મિંદુને માન આપે છે !) એકલો—
 (ઇંદુ વિનાનો)- માલવની—નજીવી. અર્થાત્ ખોટોખોટી. છોડી દીધા—
 તેમને ઘેર જવાની રજા આપી.

૨૧૧ કર દબાવી—(‘ ઇંદુ વડો શિષ્ય કહેવાય છે, એ બધું પોલખ-
 પોલ છે, પણ એ પોગળ હથાકું કરવાથી તે બિચારાની જીવિહાને હાનિ થશે
 માટે એ વાત જવા દો, એમ સમજાવવાની ઈશ્વરગત માટે જાણે કર ન દબા-
 વતો હોય તેમ) હાય દબાવીને ગામનો ઇન્—ઇંદુ તો મારા ગામનો
 સંઘાત (સોમત) છે એમ જાણીને તેના અમે ઘણા વખાણ કરેલાં !
 અન્ન ભેગો થાય—કમાઈ ખાય તેમા ઇન્—તેટલા માટે એ પ્રખ્યાત
 પંડિત છે એવી વાત અમે કહેલી.

બધે માન મળે એને, શું એ મોટો દેવ છે ?
 ઘાટ જોડવ્યા પછેથી, નિશ્ચિંત થયો તે નર,
 કાંઈ સ્મૃતિ આવી નવ, સાધી કેમ સેવ છે. ૨૧૨
 ઇંદુ ઇંદુ સમ સૌમ્ય, શાસ્ત્રની કરતો વાત,
 મિંદુને વખાણે મુખ, રાડચમાં ન રાજતો;
 ઘણા દિજ કહે તેને, અઘટિત અતિ કર્યું,
 આચાર્યપદ ગુમાવ્યું, કથાજડું છે કાજ તો;
 કોના ગુરુ કોના શિષ્ય, વિત્તની વાતો છે સહુ,
 આવ્યો લાગ શે ગુમાવ્યો ? બૂલ્ય ખાધી આજ તો;
 ઇંદુ કહે એમાં શેનું, ગુમાવાનું દિજદેવ,
 છત છતી થશે સૌનો, પાપ પુણ્ય પાજતો ! ૨૧૩
 મારા ગુરુને મતાપે, માન ઘણું મળ્યે જાય,
 કાર્ય બહે કોનું થાય, અજ્ઞાન થઈ મને;
 દિજ સાચના ત્યાં બોલ્યા, સત્ય વાત કહું અમે,
 ગુમાની ઘણા ગુરુ છે, બડતાઈ શે જાને ?
 એમનાથકો ન્તે થોકું, શીખ્યા હશે તમે કદી,
 તોય ઉત્તમતા અતિ, જોડશે કહું જને;

૨૧૨ પરમાર્થ—પરોક્ષર રૂપી પરમ (મોટા) અર્થને મિદ્ધ કરનારા.
 (વક્રોક્તિ). ધાત ઈં—ઇંદુનો શી રીતે ઘાટ ઘડવો એની યુક્તિ મનમાં
 જોડવ્યા પછી. કાં ઈં—પણ એ કૃતદ્રી મિંદુને એવી કાંઈ સ્મૃતિ ન આવી
 કે એણે મારી સેવા કેવી રીતે સાધી છે—શી રીતે મને હમાવો છે !

૨૧૩ સૌમ્ય—સોમના જેવા દડા અભાવવાળા. છત ઈં—જેનામાં
 જોડલી વિદ્વત્તા હશે તે (એની મેલે પ્રગમ પડના આવચ પડી આવશે).
 કાની પેટે પુણ્ય ઇં—જેમ પુણ્ય અને પાપની પાજ એની મેલે દેખાઈ
 આવે છે તેમ.

વારૂ વાત કરતા તે, વળાવવાને વિદ્વાન,
 ઘેર સુધી આવ્યા ગયા, મોટાઇ નહિ મને. ૨૧૪
 મંદિરમાં જઈ પે'લાં, પિતાશ્રીને નમ્યા પોતે,
 મુખ કાંઈ બોલ્યો નવ, મુખી આદિને મળ્યો;
 ગામલોક આવ્યા ઘણા, વખાણ કરતા ત્યાંહી,
 સ્વમુખે ઉચ્ચાર નવ, કોઈ જને તો કળ્યો;
 કોઈ કહે આમ અને, કોઈ એમ કહે જાણ,
 વખાણે વખોડે કોક, રજવાનું ના રળ્યો !
 પારકાને પો'ળા કર્યા, વારૂ નવ એહ વાત,
 જવાળ ન કરાતણા, હેતથી મળ્યાહજ્યા ! ! ૨૧૫
 સર્વ લોક ગયા પૂઠે, મુખી આદિ સહુ મળ્યા,
 તેમણે કરી ત્યાં વાત, વારૂ તમે ના કર્યું;
 દુરિમનને દાનો કર્યો, છતવાળો છાનો કર્યો,
 ઘાતકીને ગુરૂ કર્યો, ધ્યાનમાં કેવું ધ્યું ?
 મોટેરા મહંત તમે, કાંઈ કહી શકું કેમ,
 અતર અપાર બળે, કાર્ય કુદનું સર્વ !
 મારનાર નિંદનાર, વડો કર્યો વેગે તમે,

૨૧૪ અગાળ—લાલ ન મળ્યો તે. કોનું—કોઈનું બડતાઈ ઈ—
 એ ગુરૂની મોટાઈ શી ગીતે ગાય ? આગ્યા ગયા—આગ્યા અને ગયા. મો-
 ટાઈ ઈ—પણ તે વાતની ઇંદના મનમાં મોટાઈ નથી.

૨૧૫ સ્વમુખે ઈ—કોઈ પણ માણસે ઈંદને પોતાને મુખે (પોતાની
 વડાઇને) ઉચ્ચાર કરતાં કળ્યો (અર્થાત્ જાણ્યો—જાણે) નહિ. વખાણે-
 (એની નમ્રતા તથા મોટું મન જોખને) વખોડે—(પોતાની આચાર્ય
 પદવી શુભાવવા રૂપ મૂર્જતા કરી ગાડે) પો'ળા—વધાર્યા (માનપ્રતિ-
 પ્દામાં).

જાલે કીર્તિ એ કમાય, રૂડે કોને રીઝિયે. ૨૧૮
 શાસ્ત્રનાં પ્રમાણ ઘણાં, આપી બાંધ્યા બોલનાર,
 શાંત કર્યા પિતાશ્રીને, બોલતા મહુ રહ્યા;
 માન્યું નવ મન કોનું, ઉઠી ગયા સગાવા'લા,
 વૃદ્ધ પિતા જઈ સુતા, શબ્દ ન પધુ કહ્યા;
 સુત સારી વાત નવ, કરી આવ્યા તમે જાણ,
 અમને ન ગમે રજ, લક્ષ્યા રૂડા લહ્યા;
 * કર્મ ધર્મ કર્યા પૂઠે, બોજનાદિ પરવાર્યા,
 પછે સૂઈ ગયા સર્વે, વાતમાં ઘણા વહ્યા ! ૨૧૯
 ઘણે ઘેર વાત ચાલી, મિત્ર ઘાતકી અપાર,
 પાતકી એ પૂરો નિશ્ચે, ઇંદુ દેવ રૂપ છે;
 મારો નાખતો મૂકાવ્યો, મુખી આવ્યા તેમણે તો,
 અહીં આવી જૂઠું કહ્યું, જૂઠાતણો જૂપ છે;
 કાઠી મૂડયો રાચે જ્યારે, ત્યારે હુંડાચો એ જાણ,
 આશ્રય ઇંદુએ આપ્યો, શુદ્ધ શું સ્વરૂપ છે !

૨૧૮ રૂડે ઇં—કોઈનું રૂડું થાય તેમાં આનંદ માનવો. (એવો સત્યુપદેશ છે).

૨૧૯ શાસ્ત્રના પ્રમાણ—જેમ,

“ ઉપકારિણુ ય સાધુ સાધુત્વે તસ્ય કોઽ ગુણઃ,
 અપકારિણુ યઃ સાધુઃ સ સાધુઃ સદ્વિદ્યતે ” ૬૦

અર્થ—“ ઉપકાર કરનાર પ્રત્યે જે સજ્જનતા રાખે છે, એમાં તેની સજ્જનતા શાની વખાણવા જેવી કહેવાય ? પણ જે અપકાર કરનાર પ્રતિ સજ્જનતા રાખેછે, તેનેજ સત્યુપદેશ સજ્જન કહેછે—(પંચતંત્ર) ઈત્યાદિ પ્રમાણ. બાંધ્યા—બોલતા બંધ કર્યા. વાતમાં ઇં—વાતો કરવામાં ધણે વખત કાઠી નાખ્યો—બહુ વાતો કરી.

રાજસભા માંડી ગયો, ગુરૂ થઇ બેઠા પોતે,
 બ્રહ્મક્ષર લાગ્યો નહિ, કપટીના કૂપ છે ! ! ૨૨૦
 એમ ઘેર ઘેર વાત, ખાત થતાં મસરો તે,
 ખ્યાત ઇંદુતણી વધી, મિંદુ મંદ થાય છે;
 રાજગોરે વાત જાણી, અરિ મિંદુતણા તેહ,
 ખરી કરી લીધી વાત, રાજ્યદારે જાય છે;
 મળ્યા રાયને તે જઈ, કહી વાત માંડી સર્વ,
 માની નવ નૃપે રજ, ગુણ જોટા ગાય છે;
 સારા જનતણી વાત, જોટી કરનાર ઘણા,
 ઉપજે ને પાછા પડે, માફું કેં મનાય છે ? ૨૨૧
 રાજગુરૂ કહે કીક, ખરું જોટું જણારો જ,
 ઇંદુમણિ જેવો દિજ, સર્વમાં કેંવાય છે;
 રાજા કહે તેના ગુરૂ, એકું કુદ કરે કાજ,
 મનાયે ન વાત એ તો, રાઢ્યમાં રેંવાય છે;
 રાજગુરૂ કહે કાણ, ગુરૂ ! ગપ મારી એણે,
 ભલાની ભલાઇતણો, લાભ એ લેવાય છે;
 એવે અન્ય દિજ આવ્યા, તેમણે ત્યાં કહ્યું તેમ,
 મહીપાળ માને નવ, દેતામાં દેવાય છે. ૨૨૨

૨૨૧ ખરી કરી લીધી—મુખી વગેરેને મળી પૂછપાછ કરીને નક્કી કરી લીધી. ગુણ ઈ—લોકો ઇંદુના ગુણ ગાય છે તે જોટા છે. ઉપજે ઇ—એવી વાત કરનારા ઉપજે—થઇ આવે અને પાછા પડે—વાત જોટી પડવાથી વીલા પડે. માટે કોઇનું કોઇ માફું જોલે તે શુ મનાય છે ?

૨૨૨ રાઢ્યમાં ઇ—અર્થાત્ એ વાતની તકરારનું સમાધાન થવું નથી. રાજગુરૂ ઇ—રાજગુરૂ કહે છે ઇંદુ અને મિંદુ એ બેમાં કાણ ગુરૂ છે ? અર્થાત્ મિંદુ કાંઈ ગુરૂ નથી; એ તો એણે (મિંદુએ) ગપ મારી છે. મિંદુ

પ્રધાનાદિ આપ્યા ને ને, તે તે વાત લાવ્યા તે તે,
 ન જોલે કો બીજી વાત, ઈંદુને વખાણે છે;
 નિંદા કરે મિંદુની સૌ, ધિઃકારનાં વેણુ વધી,
 અરે બન્ને સાથે ગયા, વાત સહુ જાણે છે;
 ગુરૂ થૈ ગુમાનવંત, કેવો કે'વાયો મહંત,
 ભલો ઇંદુ ભૂચે ભચ્યો, ભરોસો શો આણે છે ?
 ઘણા જનકેરે મુખ, વાત એવી નૃપે સુણી,
 ' મિંદુને તેડાવ્યા તર્ત, ગયું તેડું વાણે છે. ૨૧૩
 અનુચર રાયનાએ, કહ્યું દિવસજ તોડે,
 મારી સાથ આલો વેગે, સિદ્ધાંત કે' શોધવો;
 મિંદુએ વિચારી મત, ગર્જ ઈંદુની ન હવે,
 બીજા વિષ કરે કાજ, એને શો પ્રબોધવો ?
 એમ નહી કયાં પછે, સજ થઇ ગયો સભા,
 પ્રભા પંડિત શી કરી, રાગ રહ્યો રોધવો;
 દિવસેવ દવ સમો, જોઇ રાય ઉઠ્યો તર્ત,
 બીજા બેજે બેજે ઉઠ્યા, રાકે નૃપ બોધવો ! ૨૨૪

ગુરૂ નથી ત્યારે ઈંદુએ તેને કેમ ગુરૂ કયૂલ કયાં ? તેનો ખુલાસો કરે છે:
 ભલાની ઈં—એ તો ભલાની ભલાધનો લાભ લેવાય છે. ઈંદુ ભલો છે
 તેની ભલાધનો દુષ્ટ મિંદુ આવો દુરપયોગ કરે છે ! સજ કેમ માનતા નથી
 તે વિષે કવિ કહે છે દેતામાં ઈં—જેને અપાતું હોય તેને અપાયાન નય,
 એવો જગતનો રાહ છે. અર્થાત્ ' મિંદુ મારો છે ' એવો એક વખત શ્રદ્ધ
 થઇ ગયો એટલે તેને ખોટો મનાતો નથી. ૨૨૩ કેવો—અર્થાત્ ત્રમા.
 વાંણે—સવારમાં

૨૨૪ મન—મતિ. પ્રબોધવો—અર્થાત્ એની હવે શા માટે ખુલામત
 કરવી ? સભા—મજામાં. પ્રભા—કાંતિ અર્થાત્ કપડાંજતાં પેહેરીને પં-

મિંદુ સભા મધ્ય આબ્યો, હર્ષ અંગમાં અપાર,
 ઉત્કર્ષ તો મારો હવે, સર્વ ગમથી થયો;
 અરિનું ન આલ્યું કાંઈ, આચાર્ય હું હવે પૂરો,
 પનોતી પનોતી થઈ, શનિ નડતો રહ્યો;
 જાગતા મેં જીત્યા સર્વ, જીવતા કરી દધને,
 કાંઈનું ન આલ્યું કાંઈ, ભાર ભારે તો વહ્યો;
 રાયને મસન કરું, આડીતેડી કરી વાત,
 કાર્ય કરી લેજી મારું, વે'મ સૌ નાશી ગયો ! ૨૨૫
 વિચારતો એમ આબ્યો, રાજસભા મધ્ય મિંદુ,
 નૃપ ઊઠી ઊભો થયો, ઊઠ્યા અન્ય દિન ત્યાં;
 ધિકાર અપાર સૌને, વેર વપુમાં વસેલું,
 તથાપિ તે પામ્યો માન, ધન્યક્ષેત્ર બીજ ત્યાં;
 સમાસન કર્યું ઘણું, નૃપે આસન આપીને,
 આસનપણે પછેથી, રાય દાખે રીઝ ત્યાં;
 નહે નમન કરીને, નૃપાળ કૃપાળ વહ્યો.

કિતના જીવે દેખાવ કર્યો. રાગ ધૃમ—એનો રાગ (ક્ષુતિના મ ત્રોતુ' ગાન કરવાનો) રોધવો (રોડવો) રહ્યો. અર્થાત્ વેડના મ ત્રો રાગ કાઢીને બોલતો હતો. અથવા રાગ કાઢીને શ્લોક બોલતો હતો (પંડિતાઈ જણાવવા માટે) બેબે બેબે—કદથી. કદથી જાણ્યા તેતું કારણ કહેછે: શકે ધૃમ—રખેને નૃપ (રાજાને) બોધવો છે (તે બની આવે) અર્થાત્ બીજાઓ મિંદુને મનથી માન નથી આપતા તે જોઈને પણ રાજા જાણે કે મિંદુમા વિદ્વતા નથી !

૨૨૫ ઉત્કર્ષ—ગઢતી કળા. પનોતી ધૃમ—મિંદુ કહે છે કે હંમણાં મારે શનિની પનોતી હતી તે પનોતી (આજાદીવાળી) થઈ અને શનિ જે નડતો હતો તે અટક્યો. જાગતા—(વિદ્વાનો) વે'મ ધૃમ—મારા વિષે રાજાને જે વેહેમ હતો તે પણ નાશ પામ્યો.

દિગ્દેવ દાખો તમે, શુભપ્રશ્ન કીજ ત્યાં. ૨૨૬
 રાય કને સત્ય કે'વું, શાસ્ત્રનું પ્રમાણ એ તો,
 પૂરેપૂરું જાણું આપ, કહો ખરું ત્યાહરે;
 ક્રિયા ગુરુકુલ માંય, વિધા તમે શિષ્યા વિપ્ર,
 ગુરુકેરું નામ કહો, જાણવું છે માહરે;
 તમારા છે શિષ્ય કેતા, શું ઈંદુ તમારો શિષ્ય ?
 સાચી વાત સર્વ કહો, અમો પૂછું જ્યાહરે;
 નૃપાળનાં વેણુ સુણી, મિંદુ કાયામાંય કંચો,
 તદપિ તે વધો વેણુ, વાત જુગ જાહરે. ૨૨૬
 જાણીતી જે વાત ભૂપ, તે કે'વામાં માલ કશો,
 અમો ગુરુ હતા જાતે, પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત છે;
 અમારા ગુરુતણો તો, ગર્વ ગળી ગયા સર્વ,
 અમને જોવા એણે જ્યાં, સાક્ષીઓ સાક્ષાત છે;
 પછે તે ગુરુકુળના, અમો ગુરુ યદ્ય બેઠા,
 ઘણા શિષ્ય શીખી ગયા, ભલી જૂંડી ભાત છે;

૨૨૬ સૌને—(મૌના મનમાં). વપુમાં—શરીરમાં. માન પામ્યો તેનું કારણ કહે છે: ધન્ય ઇત્—કેમકે રાજા એ ધન્ય (શુભ) ક્ષેત્રનું ખીજ છે. (ઉત્તમ કુળનો છે). સમાસન—સમાધાસન (આસનાવાસના). દિગ્દેવ ઇત્—હે દિગ્દેવ ! અમે હવે એક શુભ પ્રશ્ન કીજે (કીજે કરીએ છીએ) ત્યાં તમે દાખો (ઉત્તર કહો).

૨૨૭ પૂરેપૂરું ઇત્—તમે જ્યારે ખરું કહો ત્યારે હું પૂરેપૂરું જાણું. અર્થાત્ આ પ્રશ્ન કરવાનું બીજું કંઈ કારણ છે એવી શંકા લાવશે નહિ: માત્ર તમારી દક્ષિણ પૂરેપૂરી ભણવાની ઇચ્છા થવાથી આ પ્રશ્ન કર્યું છે. તદપિ ઇત્—તદપિ (તોપણ) તે વેણુ વધો કે એ વાત તો આખા જગતમાં જાહેર છે; એમાં શું પૂછો છો ?

શીખી ગયા શિષ્ય સર્વ, તેમાનો આ ઈંદુ એક,
આવી ચડ્યો અહીં જાણી, જૂની એની જાત છે ।। ૨૨૮
ક્રોધકરો બોધ થયો, ગ્રોધ નવ આપ્યો જાણી,
પ્રબોધની પેર નવ, માની અધારે મિંદુએ,
રાયે સેવક પડાવ્યો, જાવ ઇંદુદિનજેહ,
સનમાન કરી લાવો, સત્યનો છે સિંધુએ,
આમતેમ ખાનાં અતિ, મિંદુએ ખતાવ્યાં ત્યાંહી,
નૃપે નવ માન્યુ એક, જાણી વાત ઇંદુએ,
સત્પર તે આવ્યો સભા, રાય ઉઠી ઊભો થયો,
મિંદુ પણ ઊઠ્યો સાથે, ડાઘ લાગ્યો બિંદુએ ૨૨૯
ઇંદુને અપાર માન, અરપી રાય બેસાડ્યો,

૨૨૮ જણીતી—પ્રખ્યાત સાક્ષીઓ ઇ—અર્થાત્ એ વાત ધણી
જણી જાણે છે. મલી જુડી ઇ—કોઈ મલી ખાતે (રીતે) શીખી ગયા
અને કોઈ જુડી રીતે (કષ્ટ વેડીને કે માર ખાઈને) શીખી ગયા જૂની
ઈ—એ તો જૂનો છે, અર્થાત્ એ કહે તે તમારે સાચું માનવું નહિ (ઇંદુ
સાચું કહે તેથી એનું પોગળ ઉઘાડુ યાવ, માટે આગળથી એતીને ઇંદુને
જૂનો ઠરાવી મૂકે છે)

૨૨૯ ક્રોધ ઇ—રાજાએ ખરી હકીકત જાણવાની ઇચ્છાથી મિંદુને
પ્રશ્ન કર્યો. પણ મિંદુએ આમ તેમ પોતાની ખડાઈ દાખી તથા ઇંદુની નિહા
કરી ખરી વાત ઉઘાવી તેથી રાજાને ક્રોધનો બોધ થયો—ક્રોધ જામત થયો.
'પ્રબોધની પેર—(સામ ઉપાયથી પ્રશ્ન કરવા રૂપ) જણી ઇ—રાજાસે-
વકે ઇંદુને ઘેર જઈને રાજસભામાં બેસી વાત કહી તે વાત ઇંદુએ જાણી
મિંદુ ઇ—મિંદુ ઇંદુને પોતાનો શિષ્ય કહેતો હતો, પણ તે વાત ખરી ન
હોવાથી મિંદુથી દ્વેષતાથી બેસી રહેવાયુ નહિ, બે બેસેજ શિષ્ય હોત તો
ખીમ ઊભા યાવ છતાં એને ઊભા થવાની જરૂર નહોતી ડાઘ ઇ—અને
એ ઉભાથવા રૂપી બિંદુવડે મિંદુને ડાઘ લાગ્યો—તેનું અત કરણ પરખાધ
ગયું । —તે અસત્ય બોલ્યો હતો એમ જણાઈ આવ્યું ।

પછે નથી વધો નૃપ, ભલા દિગ્દેવ છો;
 રાયસભા મધ્ય નવ, જૂઠું જલપણું જરૂર,
 ખરેખરી વાત કહો, ભણ્યા ભલો બેવ છો;
 ક્રિયા ગુરૂકને શીખ્યા, ૧૨ વિદ્યા તમે વિષ્ણુ ?
 તમારા ન મિંદુ ગુરૂ, અમસ્તા અવેવ છો;
 ઇંદુ ખરૂં વધો ત્યારે, સુણો સભા મળી સર્વ,
 સિદ્ધ ને સાધક સર્વ, જાણો તમે સેવ છો. ૨૩૦
 મૃગુક્ષેત્રભૂમિમધ્ય, સર્વ શિરોમણિ સત્ય,
 મિંદુ ભ્રાત સાથે હુય, ભણવા ગયા તહીં;
 અલ્પ વિદ્યા શીખ્યા અમો, પંડિત બીજા થયા છે,
 મિંદુ ઇશારત કરે, વખાણ્ય મુને સહી;
 રાય જુએ સર્વ તેહ, ઇંદુ વધો વળી આગે,
 બૃહસ્પતિ જેવા ગુરૂ, નમતો એવું કહી;
 યત્ને આજ્ઞા લેઇ અમો, નીકળ્યા છું બન્ને ભ્રાત,
 બીજા વાત બોલું નહિ, લક્ષણ રહ્યાં લહી ! ૨૩૧

૨૩૦ જલપણું—બોલણું. ૧૨—ઉત્તમ અમસ્તા ઇં—તમે અમસ્તા
 અવેવ (અવયવ રૂપ થયા) છો—ગુરૂશ્રી શરીરના શિષ્યશ્રી અવયવ
 માનીએ, તે તમે મિંદુના અવયવ થયા છો, એ કહેવા માત્ર છે. મતલબ કે
 તમે ખરેખરા શિષ્ય મિંદુના નથી પણ બીજા કોઈના છો સિદ્ધ ઇં—તમે
 સિદ્ધ, સાધક, અને સેવ (એવા—મિદ્ધ અને સાધકે મળીને કરેલું કાર્ય) ને
 જાણો છો અર્થાત્ સિદ્ધ સાધકની પેઠે મેં મિંદુને, ગુરૂ કયો હતો તથા
 મને એણે શિષ્ય કયો હતો તથા એમ કરીને સભા જીતીને મિંદુનું માન
 રાખવા રૂપ કાર્ય કર્યું હતું. આ વાત તમે જાણો એવા ચતુર છો, એટલે
 તમારા આગળ હું બોલું બેઠીશ તે નમ્રજે નહિ.

૨૩૧ સર્વશિરોમણિ—મૃગુક્ષેત્ર ભૂમિનું વિશેષણ). મિંદુ ઇં—
 ઇંદુ રાગને આ વાત કહે છે તે વખતે મિંદુ ઇશારત કરે છે (કવિવાક્ય).

નૃપાણે કર્યો ત્યાં પ્રશ્ન, એ તમારા ગુરુ ખરા,
 મિંદુ મોટા લાગે સૌને, વદા સત્ય વાત ને;
 મિંદુ મર્ણુ પામી પડ્યો, તેના નેત્રી દશાવાળો,
 સર્વને જાણાવ બેઠો, થઈ કાળી રાત તે;
 ઈંદુ કહે ખરું કહું, અસત્ય ન વડું રજ,
 કે'વાકેરા ગુરુ મારા, દિન તો પ્રખ્યાત એ;
 કયી વિદ્યા શીખ્યા તમે, એ ગુરુ કર્યા થકી તો,
 ક્યહાં સુધી રહ્યા શિષ્ય, દિન ખોટી ખ્યાત દે । ૨૩૨
 ઈંદુ કહે એકે વિદ્યા, શીખ્યો નવ ગુરુ કહ્યા,
 રાય કહે એમ કેમ, માંડી કહો વારતા;
 ઈંદુ કહે પે'લાં કહ્યું, એ વાત ન વડું હું'ય,
 પ્રશ્ન વ્યર્થ કરો તમે, ધ્યાન ખોટું ધારતા;
 મિંદુ મોટા દિનરાજ, કહેલા છે ગુરુ મારા,
 દિનને ન કષ્ટ દેતા, અરિ રાય ડારતા;
 જન્મકૃષ્ણતણે નેહ, ખુખી સાથ આવ્યો હતો,
 સંતાપ રહ્યો'તો તેહ, થયો ચારશારતા. ૨૩૩

લક્ષણુ ધૃ—અર્થાત્ ૩૬૩ લક્ષણુવાળાનો ધર્મ ધ્યાનમાં લેખને ખીજ વાત
 હવે મારે બોલવી ન જોઈએ.

૨૩૨ નૃપાણ ધૃ—નૃપાણે (રાજાએ) પ્રશ્ન કર્યો કે એ (તમે કહ્યા
 તે બૃગુક્ષેત્રના) તમારા ગુરુ ખરા; પણ અહીં તો આ મિંદુ સહુને મોટા
 લાગેછે, માટે તે તમારા ગુરુ છે કે કેમ ? તે કહ્યો આ સાંબળીને, કાંઈ
 મરણ પામીને પડ્યો હોય તેના નેત્રી દશાવાળો મિંદુ બેઠો છતાં સર્વને જા-
 ણાવા લાગ્યો । દિન ધૃ—શું દિન હશે તે કાંઈ ખોટી ખ્યાત દે । અર્થાત્
 તમારા સરખો આદ્યુ શું જુઠું બોલશે ?

૨૩૩ દિનને ધૃ—હે અરિને ડારતા (ડરાવનાર) અને દિનને

એકાએક બોલી ઊઠ્યો, રાજ મને પૂછે વાત,
 ખરેખરી સર્વ કહું, પ્રતીતિ પૂરી કરી;
 રાચે તર્ત બોલાવ્યો તે, કહો ભાઈ જાણો કશું !
 તમે કોણ તેહ વદા, બોલું ન ચાલે જરી;
 મુખી તવ વઘો ત્યાંહી, નૃપાળને નમી અતિ,
 મહીતીર એક ગામ, જમકૂંઘ હરિ !
 તે ગામનો મુખી હું, ધારાજાની જાત મારી,
 ધાતકી આ મિંદુ દિજ, પેર અતિ છે પરી.

૨૩૪

આ ઇંદુને મારી કરી, એહ નારી ગયો મૂઠ,
 શા કાને તે જાણું નહિ, ખરી વાત રાય છે;
 મહાદેવ દર્શનને, સવારે હું ગયો જ્યારે,
 ત્યારે પડ્યા હીઠા ઇંદુ, જાણ્યું જીવ જાય છે;
 આશ્વાસન અતિ કર્યું, ત્યારે જીવ્યા દિજ આ તો,
 પછે તાર્યું ગામ આજુ, ગુર મહાકાય છે;
 ત્યાં આ મિંદુ આવી પો'ર્યો, ઇંદુ ભૂલી ગયા વેર,
 નીચ કૃત્ય પાછું એણે, કર્યું તો કૃવાય છે !

૨૩૫

કષ્ટ ન હેતા (ન આપનાર) રાય ! મોટા દિજરાજ મિંદુ મારા કહેલા
 શુર છે શાસ્ત્રારતા—છેલ પાડનાર (મિંદુના મર્મસ્થાનમા)

૨૩૪ બોલી ઊઠ્યો—(મુખી) પ્રતીતિ—ખાતરી. હરિ—પ્રભુ—
 સ્વામી (રાજાનું સંબોધન) ધારાજાની—કાળીની. પેર ઈં—એ મિંદુની
 પેર અતિ પરી (નોખી) છે. અર્થાત્ એણે જે ધાતકીના કંમ કંમો છે તે
 બહુ વિનક્ષણ છે (વારંવાર ઉપકાર કરનારને વારંવાર અપકાર કરનારો
 હોવાથી)

૨૩૫ આ દિજ—ઈંદુ. તાર્યું—(સદુપદેશ આપીને). નીચ કૃત્ય—
 (કૃતમતાદી)

ઈંદુ ગુરુ છે અમારા, મિંદુ સેવક હતા ત્યાં,
 ગુરુ થઈ પડ્યા અહીં, નરતું તો નામ છે;
 ખોટી વાત મારી હોય, આખા ગામને પૂછાવો,
 દશ કોશ કર્તા વળો, જાણુ તો તમામ છે;
 મિંદુ ખોલી ઊઠ્યો તર્ત, અરિ એ બે છે અમારા,
 કરે ખોટી વાત સર્વ, હઠે એમ હામ છે;
 રાય કહે ચિંતા નહિ, અમારું છે કામ એ તો,
 નક્કી ન્યાય કરું હવે, જાણનારો રામ છે. ૨૩૬

તમે દિગ્દેવ બન્ને, રહો મારા મે'લમાંય,
 કંચુકીને કહ્યું રાખો, મુખીને મુકામમાં;
 પછે પ્રધાનને તેડ્યો, કહ્યું તમે વેગે વળો,
 જોઇ આવો સાચું જૂઠું, આવો અષ્ટ જામમાં;
 અમાત્ય નમો નૃપાળ, અરૂપ લેઇ ઉઠી ચાલ્યો,
 વિસર્જન હવી સભા, રાય લાગ્યો કામમાં;
 આજે પુર વાત ચાલી, કારાગૃહ રાખ્યા ત્રણ,
 ઇંદુમિંદુ માતતાત, ફરે આખા ગામમાં ! ! ૨૩૭

આમતેમ ફરી પૂછે, સમાચાર સુતના બે,
 ખરું કંઈ જાણાય ન, ગભરાય છે અતિ;

૨૩૬ કર્તા—મારા ગામની ફરતા (ચારે પાસ) દશ કોશ સુધી
 ઈંદુની મહત્તા સૌ કોઈ જાણે છે. એ બે—ઈંદુ અને મુખી. કરે ઈં— એ
 સર્વ વાત ખોટી કરે છે, પણ એમ શું મારી હામ હઠે એમ છે ? અમારું
 કામ—(તપાસ કરી ન્યાય કરવાનું).

૨૩૭ કંચુકી—છડીદાર. અષ્ટ જામમાં—આઠ પોદોરમાં. નૃપાળ—
 નૃપાળને. કારાગૃહ—કેદખાતું. ત્રણ—ઈંદુ, મિંદુ અને મુખી

રાંધ્યાં ધાન રહ્યાં ઘેર, જમ્યાં નવ સગાંવા'લાં,
 અરે હાય યશે કેમ, મુઝાયે અતિ મતિ;
 પુરમાં બંધાયા પક્ષ, નિંદે કોક મિંદુ અતિ,
 કોઇ ઇંદુનેજ નિંદે, ગૂઢ સહિની ગતિ;
 ચાર રાયકેસ ઘણા, ગુપ્ત વેશે ફરે જાણ,
 સમાચારપાર પામે, ફરે નૃપની પતી. ૨૩૮
 ઇંદુ મિંદુ ગેહકેરી, પરિચર્યા પૂરી કરી,
 સમજ્યા સાર તે આમ, કહ્યું જઇ રાયને;
 યશે ઇંદુ શુદ્ધ સહી, મલિન મિંદુ છે જાણી,
 ધેર એ પિછાનો પૂરો, કરો પછે ન્યાયને;
 રાય કહે વાડ જાઓ, ચાર સમાચાર લાવો,
 બીજા મળી આવે જોઈ, યાય ન્યાય સા'યને;
 વાડ કહી વળ્યા તેહ, ફરવા તે લાગ્યા ફેલે,
 વીતી ગયા અઘ્ટ જામ, વેળા વધુ યાય ને. ૨૩૯
 ચાર પો'ર વધ્યા વળી, બાર પો'ર મળી યયા,
 ગયા ન મધાન આવ્યા, દુઃખી ત્યાં નૃપાળ છે;

૨૩૮ ગૂઢ ઇંદુ—કવિ કહેછે કે આ સહિની ગતિ ગૂઢ (ન સમજાય
 એવી) છે. કેમકે તે બૂરાને નિંદે અને બલાનેય નિંદે છે. ચાર—દૂત.
 ગુપ્ત વેશે—વેષ બદલીને. (લોકો શી વાતો કરે છે તે જાણી લેવા). સમા-
 ચારપાર—સમાચારનો પાર.

૨૩૯ ગેહ—ધર પરિચર્યા (પરિ એકેર—ચર જવું) ધરની ચારે
 પાસ ફરવું અર્થાત્ તેમના ધરની આસપાસ ફરીને જ્ઞાતમી મેળવી. ચાર—
 હે દૂત ! યાય ઇંદુ—જે સમાચાર ન્યાયને સાદાય યાય. ફેલે—ફેલબરેલી
 રીતે—કપટવેષથી વેળા ઇંદુ—પ્રધાનને આવવાને જે મુદત આપી હતી
 તે ઉપરાંત વધુ (વધારે) વેળા (વખત—વાર) યાયછે.

એવે સમાચાર સુણ્યા. પ્રધાનજી આવી પો'ચ્યા,
 આદરે બેમાડયા તેડી, કહો કરી ભાળ છે ?
 વાર કેમ વધુ થઇ, ચિંતાતુર થયાં મન,
 માંડી કહો કર્યું કર્યું, શુદ્ધ કિયો બાળ છે ?
 પૃથ્વીશને નમી પેરે, પ્રધાન ત્યાં વરે આમ,
 શ્રોતાવક્તા સુણો સર્વે, કેળવ કૃપાળ છે !! ૨૪૦
 જમકૂંઠ જોયું ગામ, મુખીએ કહ્યું તે ખરું,
 પછે ભૃગુક્ષેત્ર ગયો, સાંઢી સાંઢ ઉપરે;
 બન્નેના ગુરૂને મળ્યો, પૂછી પેરે પેરે વાત,
 મિંદુ મૂર્ખ હતો ત્યાંહી, નિંદા એની ઉચરે;
 ઇંદુના વખાણુ થાય, ઠેર ઠેર ઘેર ઘેર,
 ગુરૂજી સંભારે અતિ, ધ્યાનમાં ઘણો ધરે;
 ઇંદુપુરતણો બાણ્યો, જ્યારે તો પ્રધાન મને,
 ત્યારે તો ઘણાક શિષ્ય, આવવાને આદરે. ૨૪૧
 ગુરૂજીએ કહી નાય, તોય સાથ આ-યા બેય,
 આહા ! પ્રુણક્ષેત્ર કેવું, જોનાર નિશ્ચે તરે:
 પૂછી પાર પામવાની, ઇચ્છા પૃથ્વીશને હોય,
 આવ્યા શિષ્ય તેડું અહીં, દિલમાં આજા કરે ! !
 નૃપાળ કે' લાવો અહીં, કેમ બેસાડયા છે તહીં !
 દિન માટય આજ્ઞા નવ, માગી કહું ખરે;

૨૪૦ બાર ધ્રુ—તે મળીને બાર પોહોર થયા કેશવ કૃપાળ છે—
 (કવિવાક્ય) અર્થાત્ ભગવાન દયાળુ છે માટે સાચાનેજ તેણે સદાય કરી.

૨૪૧ પ્રધાન કહે છે જમકૂંઠ ધ્રુ. મોંઢી—અચારી કરીને. સાંઢ—
 સાદણી—ઉંટની માદા. આદરે—આદર કરવા લાગ્યા

અમાત્ય નગ્યો તે વાર, જઈ દિજ દુઃખો તેડી,
રાયે સનમાન કયું, કાર્ય તેમનું સરે. ૨૪૨

માંડી કહી વાત સર્વ, મિંદુ અધર્મી અપાર,
જાણી નૃપ જાળ જાગી, વેર વરયું આખરે;
અરે હાથ કેરું કશું, દિજને મરાય નવ,
પ્રધાન કે' કાપો કર, પાપજાર એ ભરે;
નૃપાળ કે' તેડી લાવો, વાર નવ કરે રજ,
‘ઈંદુ મિંદુને જોલાધ્યા, કાવકા ઘણું કરે;
ગુરુધરકેરા જ્ઞેષા, વિદ્યારથી જ્ઞેષા તર્હી,
મિંદુ મન કયો અતિ, કૃપા હવે કો કરે । ૨૪૩

સહાધ્યાથી જ્ઞેષા ઈંદુ, આલિંગ્યો અપાર વાર,
ભાઈ તમે અહીં ક્યાંથી, આવ્યા કશું કામ છે ?
માંડી કહી વાત ત્યારે, દુઃખી ઈંદુ થયો અતિ,
અરે મરે મિંદુ મારો, કુદતા તમામ છે ! !
નમી તેમને ત્યાં કહ્યું, ભિચારો અચાવજે એ,
ગુપ્તીને કહ્યું મરોડે, દિજતાણું નામ છે ।
જૂપાળ તે ભાળે સર્વ, વખાણે ઈંદુ અપાર,
ધન્ય ધન્ય શુદ્ધ દિજ, સદ્ગુણ વિશ્રામ છે ! ! ૨૪૪

૨૪૨ ૩રે—(રાજભુવનમાં આવતાં) અમાત્ય—પ્રધાન. ૨૪૩ કૃપા
ઈં—હવે મને કોણ ઉગારશે ? (કેમકે આ વિદ્યારથીઓ મારા આચરણના
ભાગિયા છે મારે બધું કહી દેશે, તો હું માર્યો જઈશ !)

૨૪૪ સહાધ્યાથી—સાચે બહુનાર અરે ઈં—અરે, તમારા આવ-
વાથી તો મારો (જાળમિત્ર) ઈંદુ મરે. મરોડે—વાહી દૃષ્ટિ કરીને—ધસારાથી.
સદ્ગુણ ઈં—તું સદ્ગુણના વિશ્રામ રૂપ છે.

પૂછી મિંદુને ત્યાં પેર, કેર કરનાર વદ,
 ચોર ઢોર મળ્યાં ટોળે, હવે જૂઠું ચાલશે ?
 મરી ગયો નકી તું તો, ખૂરા બચવાનો નથી,
 રડીપડી મિંદુ કહે, ઇંદુ સાચું ભાળશે;
 જમકૂંઘથી બચાવ્યો, વાંકી વેળા અતિ આવ્યે,
 બચાવશે એજ મને, સંકટ તો ટાળશે;
 જૂપ કહે કોઇનું ન, કુબટ મતિ ચાલે રજ,
 નકી તને માફ જાણ, ઇંદુ કેમ ખાળશે ? ૨૪૫
 કહે પેલાં કેમ એને, મારવાનું કહ્યું મન,
 તારું શું બગાડ્યું એણે, જૂઠું જલપે મરે,
 રદન કરી અપાર, મિંદુ મુખ વધો ત્યારે,
 અસૂયાએ કરાવ્યું એ, મનનું કહું ખરે !
 મારવાની ઇચ્છા હોય, તો તો ભલે મારો નૃપ,
 કોઇનું ન ચાલે કાંઈ, થાય નૃપ ઉચ્ચરે;
 રાયને ન આવી દયા, સેવક બોલાવ્યા ઝટ,
 જાઓ એના કાપો કર, દિજઘાત કો કરે ? ૨૪૬
 નૃપ મુખયકી વેણ, નીકળતાં સા'યા કર,
 મિંદુ કંપતો અપાર, ઇંદુ અતિશે રડે;

૨૪૫ કેર ઈ—અરે કેર કરનારા ! તું બોલ—ખરેખર કહી દે.
 ચોર ઢોર ઇ—અર્થાત્ તું સુદા પતા સાથે પકડાયો છું. (પૂર્વે ઢોર વાળી
 જવાની રીતિ ધણી હતી, તેથી) ઢોર (ચોરેલા માલ) સાથે ચોર ગળી
 આવ્યો છે.

૨૪૬ અસૂયાએ—બીજાનો ઉત્કર્ષ સદન ન કરી શકાવાના દુર્ગુણને
 અસૂયા કહે છે. એ અસૂયા દુર્ગુણ માગમાં હતો તેણે એ કામ કરાવ્યું.
 અર્થાત્ ઇંદુની વિદ્વતા વગેરે મોટાઈ મારાથી ખમી શકાઈ નહિ, તેથી
 મેં એ કામ કહ્યું. થાય ઈ—નૃપ (રાજા) ને ઉચ્ચરે તે મામ.

ભવે મરે ખોટો સુત, આશ લુંડી ટાળતા;
 જોવા મળ્યા જન ઘણા, ક્યારે કાઢે બા'ર એને,
 પંચઈ'ટાળી કરું સૌ, મને ઘણું મા'લતા ! ! ૨૪૯
 ઈંદુકેરું વેણુ નૃપે, ઉઘાપાયું નવ રજ,
 તથાપિ દાંડી પીટાવી, મુણા લોક વારતા;
 મેંતલ ખટમાસકેરી, મૂર્ખ મિંદુન મેં આપી,
 દુષ્ટતા તજે તો બચે, ભારે વધે ભારતા;
 સદ્ગુણી નિરાશ થયા, નવ થયું સારું આ તૌ,
 ગુન્હો કરનાર બચ્ચો, દુર્ભિનને ડારતા !
 ઉપકાર પાશવનો, માન્યો ઇંદુએ નૃપનો,
 પછી સભાયકી ઊઠ્યો, દૃઢધ્યાન ધારતા. ૨૫૦
 સહાધ્યાયી સાથ લીધા, ઘેર ગયો પછે વેગે,
 પિતાએ માથું હલાવ્યું, ડીક કર્યું નવ આ;
 ઇંદુ વદી નચ્યો ત્યારે, નિમિત્ત લેવું શે મારે ?
 એને પાપે મરે એહ, ખોટો કર્યો રવ આ;
 સાથે શિષ્ય હતા બન્ને, તેમણે ઇંદુ વખાણ્યો,
 ભણું ભાઈ કર્યું તમે, તાર્યો હૂંચ્યો ભવ આ;
 દુરાચાર મૂકે નહિ, મરે મેંતલ થયેથી,

૨૪૯ બાળતા—બાળનારો. જીવીને છં—એ પુત્ર જીવીને બીજને
 જવાડે તો રાતો ? પણ જેમ એણે પોતાના મિત્રને માર્યો તેમ વળી એ બીજ
 કાઈને મારશે, માટે એવો નકારો દીકરો ભવે મરેતો. પંચઈ'ટાળા—૫'ચ
 (સમસ્ત લોક) તરફથી ઇંદુઓનો માર. ('કર' ક્રિયાપદનો કર્તા—
 અમે સૌ).

૨૫૦ મેંતલ—મુદત. ભારતા—ભારેપણું—વજનદારી. ધારતા—
 ધારનારો.

- નૃપે ઈંદુને ત્યાં પૂછ્યું, મેં ઇન્સાફ કેવો કર્યો ?
 શાસ્ત્રસંમત છે વાત ? નરતું મુને નડે;
 ઈંદુ કહે સત્ય ન્યાય, કર્યો છે નૃપાળ તમે,
 મુને એક માગ્યું આપો, અમો છું તમોવડે;
 નૃપાળ કે' મિંદુ વિના, માગો ગમે તે તમે તો,
 આપવા હું ઊભો રહ્યો, સર્વે કહો કો પડે ? ૨૪૭
- ઈંદુ કહે એજ મારે, માગવાનું મહીપાળ,
 ઇન્સાફ સાફ કર્યો, મિંદુને ઉગારિયે;
 હવે કરે દુષ્ટ કર્મ, તો શિક્ષા દેજો નૃપાળ,
 ગુરુ કહ્યો તેને તમે, કષ્ટધર્મી તારિયે !
 એ વિના અપાર કહ્યું, શાસ્ત્રના સિદ્ધાંત દાખી,
 દયાવાણું દિલ કર્યું, તાપ તો નિવારિયે;
 આખે પુર વાત ચાલી, મિંદુને નૃપાળ મારે,
 ઇંદુ ઉગારવા ઊભો, ધ્યાનમાં શું ધારિયે ? ૨૪૮
- ઈંદુતાણી વાહ વાહ, રાહ જતા કહે સર્વ,
 નિંદા મિંદુતાણી કરે, બે પગે જે ચાલતા;
 મિંદુકેશ માતતાત, પુત્રમેમ તણ કરી,
 મુખધર્મી કે'તાં આમ, મુખો મુત બાળતા;
 જીવીને જીવાડે શેનો, મિત્ર પેઠ મારે કોને,

૨૪૭ ૨૩—દિલગીર થાય. શાસ્ત્રસંમત ઇન્—મેં જે ઇન્સાફ કર્યો તે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે છે કે કેમ ? નરે ઇન્—હું અપરાધી મિંદુને શિક્ષા કર્યા વિના છોડી દેઉં તો નગ્નમાં પડું, મારે એને છોડી દેવાનો નથી.

૨૪૮ ગુરુ ઇન્—તમે પણ તેને ગુરુ (યજ્ઞાચાર્ય) કહ્યો છે. ધ્યાનમાં ઇન્—હવે મનમાં શું સમજાવે ? અર્થાત્ ઇંદુને કેટલે દરજ્જે બસો કહેવો ?

ભલે મરે ખોટો સુત, આશ લુંડી ટાળતા;
 જોવા મળ્યા જન ઘણા, ક્યારે કાઢે બા'ર એને,
 પંચઈ'ટાળી કરું સૌ, મને ઘણું મા'લતા ! ! ૨૪૯
 ઈંદુકેરું વેણુ નૃપે, ઉથાપાયું નવ રજ,
 તથાપિ દાંડી પીટાવી, સુણા લોક વારતા;
 મેંતલ ખટમાસકેરી, મૂર્ખ મિંદુને મેં આપી,
 દુષ્ટતા તને તો બચે, ભારે વધે ભારતા;
 સદ્ગુણી નિરાશ થયા, નવ થયું સારું આ તી,
 ગુન્હો કરનાર બચ્યો, દુર્ભિનને હારતા !
 ઉપકાર પાશવનો, માન્યો ઇંદુએ નૃપનો,
 પછી સભાયકી ઊઠ્યો, દૃઢધ્યાન ધારતા. ૨૫૦
 સહાધ્યાયી સાથ વ્રીધા, ઘેર ગયો પછે વેગે,
 પિતાએ માથું હલાવ્યું, ઠીક કર્યું નવ આ;
 ઇંદુ વહી નચ્યો ત્યારે, નિમિત્ત લેવું શે મારે ?
 એને પાપે મરે એહ, ખોટો કર્યો રવ આ;
 સાથે શિષ્ય હતા બન્ને, તેમણે ઇંદુ વખાણ્યો,
 ભણું ભાઈ કર્યું તમે, તાર્યો ફૂળ્યો ભવ આ;
 દુરાચાર મૂકે નહિ, મરે મેંતલ થયેથી,

૨૪૯ બાળતા—બાળનારો. જીવીને છં—એ પુત્ર જીવીને બીજને
 જીવાડે તો શાનો ? પણ જેમ એણે પોતાના મિત્રને માર્યો તેમ વળી એ બીજને
 કાઢીને મારશે, માટે એવો નહારો દીકરો ભલે મરતો. પંચઈ'ટાળી—પંચ
 (સમસ્ત લોક) તરફથી ઇંદુએનો માર. ('કર' ક્રિયાપદનો કર્તા—
 અમે સૌ).

૨૫૦ મેંતલ—મુદત. ભારતા—ભારેપણું—વજનદારી. ધારતા—
 ધારનારો.

ઉગરે ન નકરી એહ, ઉગારે ન્ને ભવ આ.

૨૫૧

ઈંદુએ પિતાને કહ્યું, મારા ખરા સ્નેહી જન્ને,

વડા બ્રાત્ર મારા એ બે, શીખવ્યું મને ઘણું;

પિતા કહે ધન્ય ધન્ય, મળવા આવ્યા તને એ,

ઊઠો સ્નાનાદિક કરો, હેત વાઘો જમાણું;

ભોજનાદિ ભલી પેરે, કરી રહ્યા પૂઠે બેઠા,

એવે નૃપાળે બોલાવ્યા, કામ છે ત્રણેતાણું;

ગયા હર્ષ આણી ઉર, માન નપે આશ્ચું અતિ,

કહો કિયો તમારો છે, અરિ જ્ઞેતામાં હણું !

૨૫૨

રાજ્યગુરુકેરું સ્થાન, આજથી ઈંદુને આશ્ચું,

સાચકારી નવા દિજ, અમો જન્ને લેખણું;

પંડિતો મળ્યા ત્યાં જોહ, સર્વે વાહ વાહ વધા,

ઘટિત કર્યું નૃપાળ, પેર પૂરી પેખણું;

હવે ધણઈઆ નૃપ, પાધરી પૂરશે સર્વ,

પંડિતના કૃત્યમાંહી, જૂલ નવ દેખણું;

પુત્ર અમારા નૃપાળ, પંડિત થશે હવે તો,

મોટાં મોટાં રાજ્ય અમે, આચકી જીવેખણું.

૨૫૩

૨૫૧ આ—મિંદુને મોતથી છોડાવ્યો તે. ખોટો ઇન્—હે પિતા ! તમે આ ૨૫ (શબ્દ) ખોટો ક્યો—ઠીક ન બોલ્યા. તાર્યો ઈન્—આ ભવ (સંસાર) જે ડૂબ્યો હતો તેને તમે તાર્યો. અથવા આ ભવમાં મિંદુ ડૂબ્યો હતો તેને તમે તાર્યો. મેં તલ મચેથી—છ માસની મુદત પૂરી થયેથી. ભવ ઈન્—જે આ ભવ (સંસાર) એને ઉગારવા આવે તોપણ એ ન ઉગરે અથવા ભવ (શિવ) આ (આને) ઉગારવા આવે તોપણ એ જરૂર ન ઉગરે.

૨૫૨ કહો ઇન્—અર્થાત્ તમે નિર્ભય થઇને અહી રહો. ૨૫૩ મોટાં મોટાં ઈન્—પંડિતો કહેછે કે હવે અમે આ ચકી (આ ત્રણ વિદ્વાનોની

એમ નવરંગ અંગ, વ્યાપી ગયો પુર બધે,
 સારું નૃપે કર્યું કાજ, લોક વખાણે અતિ;
 દિન પૂઠે જાય દિન, કળા ઇંદુની કળે છે,
 લોકે રાજ થાય ઘણા, ગૂઢ જોઈને ગતિ;
 પાંચ ગામ પૂરાં આખ્યાં, નૃપાણે મુખીને જાણ,
 તોય તેહ જાય નહિ, તોડી ગુરૂની રતિ;
 આખર તે વશ્યો ત્યાંય, ગુરૂ વાસ વશ્યા અંધ;
 સદગુણ તને છે ધન્ય, પરીક્ષક જૂપતિ ! ૨૨૪
 મેંતલ વીત્યા પૂઠે ત્યાં, મિંદુને બોલ્યાં નૃપે,
 સદગુણી જેવા જોયા, મુક્ત કરિયો દાસ;
 ઇંદુએ ઘણુંક કર્યું, તેથી ઉગ્યો તે જાણ.
 કાક હંચ થાય નહિ, કૂટી મરિયે કદા;
 જ્ઞાન પેટ ભરે જોમ, તેમ તેણે પેટ ભર્યું;
 મોત આવ્યા વિણ મુખો, મિહાંત એ સ્વેદ;
 કવિભણે કરે કથું, કુર્ગુણી જ્યાંકે રહે.
 મરતાને મારે લાત, ધર્મ કરવો અદા ! ૨૫૫

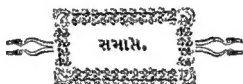
સાહાયથી) મોટાં મોટા ગજના પંડિતોનો પગજ કરી સીધું. અર્થાત્
 આવા પંડિતો મોટાં મોટા ગજોમા પણ નથી !

૨૫૪ કળા ઇં—જેમ દિન પૂઠે દિન જતાં લોકો ઇંદુની કળાને કને
 છે ' વધતી જતી સમજે છે), તેમ આ ઇંદુની કળા પણ પ્રતિદિન વધતી
 જતી લોકો જોવા લાગ્યા અથવા દિનપ્રતિદિન ઇંદુ સાથે નધારે પરિવ્રજ
 થવાથી એનામા જે ખરી નિહા હતી તે લોકોને માલમ પડવા લાગી.
 ગતિ—પ્રીતિ. સદગુણ ઇં—કવિ કહે છે કે હું સદગુણ તને ધન્ય છે, અને
 તેની પરીક્ષા કરનાર જૂપતિને પણ ધન્ય છે !

૨૫૫ ઘણુંક કર્યું—ધણે પ્રયત્ન કર્યો મોત આવ્યા વિણ ઇં—

મિત્રધર્મનું આખ્યાન, વ્યાખ્યાન વાર કરીને,
 લખવાની ઇચ્છા હતી, આધિવ્યાધિ નડ્યા છે;
 સ્નેહી સગા કોઇ નવ, આધિવ્યાધિ લેઇ શક્યા,
 પોબાર તોયે તો પડ્યા, દિને હવે ચડ્યા છે;
 સત્તરસેં સાઠ્ય મધ્ય, અવધ્ય આ ત્રય બાંધ્યો,
 કવીશ્વરકેરા કોડ, કાંકે પૂરા પડ્યા છે;
 હવે આ કલમ મારી, દુશ્મનનાં હૃદ બોંકે,
 ૮ પ્રેમ નામવાળા પિતા, પુત્ર સાથે લડ્યા છે ।

૨૫૬

અર્થાત્ ક્રમેતે મરી ગયો. અંધમાં વળેલા મિંદુને મારવો જવાડવો એ કવિને હાથ છે, એમ છતાં વલ્લભે તેને માર્યો શામાટે ? તેનું સમાધાનઃ દુર્ગુણી ઇ—દુર્ગુણીને શું કરવા જવાડે ? ત્યારે શું કરે ? મરતાને ઇ. એમ શામાટે કરવું ? ધર્મ ઇ—કવિનો ધર્મ છે કે સદ્ગુણનો ઉત્કર્ષ અને દુર્ગુણનો અપકર્ષ વળેલવો જોઇએ. એ ધર્મ મારે અદા કરવો છે માટે મિંદુનું મરણુ વર્ણવ્યું છે.

૨૫૬ વ્યાખ્યાન ઇ—કવિ કહેછે કે આ આખ્યાનનો અતિ સુંદર વિસ્તાર કરીને લખવાની મારી ઇચ્છા હતી, પણ મને વચ્ચે આધિવ્યાધિ નડ્યા, તેથી મનભાવતો વિસ્તાર થઈ શક્યો નથી. પોબાર પડ્યા—ત્રય પૂરો થયો. દિન ચડ્યા—મંદનાડ મટ્યો અનધ્ય—નાશ ન પામે એવો. કાંક ઇ—આ અંધ લખવાથી સંતોષે તો મને સંતોષ નથી થયો, તથાપિ કંઈક અંશે ઠીક છે દુશ્મનના—માર્ગ નિંદા કરનારના. અર્થાત્ હવે પછી હું આના કરતા પણ ઉત્તમ ત્રયો લખીશ પ્રેમ નામના ઇ—કેમકે પ્રેમાનંદ પિતા આવો અંધ જોઈને પુત્રની સાથે લડ્યા છે—સંતોષ પામ્યા નથી.